

ॐ

శ్రీ నారసింహ గ్రంథమాల నెం 7.

కావ్యప్రకాశవివరణము

ప్రథమ భాగము.

గ్రంథకర్త:

సాహిత్యశిరోమణి & ఉభయభాషాప్రణి
కామూరు నరసింహాచార్యులు.

న-24

నారసింహ గ్రంథమాల,
ప్రొద్దుటూరు.

1934

హాక్కులు గ్రంథకర్తయితోనే

[మొ. మా. 1-0-0]

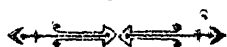

PRINTED AT THE
JANAKI PRINTING WORKS,
PRODDATUR.

ఉ పో ధా త ము.

గీ॥ విబుధలోకంబు కవితైవ విద్యయనుచుఁ
జనువు నచనార్థమునను సంశయముగలదె?
విద్యలకు నెల్లను తరు విద్యకవిత
దానిఁ దెలియుట విశ్వమంతయును గనుట.

కవిత సర్వోత్కృష్టమగు కళ. బ్రహ్మ సృష్టికన్నఁ గవి
సృష్టి సర్వవిధములఁ బ్రాథతరము. విధాత్మని సృష్టి సుఖ దుఃఖ
మిశ్రితము. కవి సృష్టి నద్వితీయమగు నానందమే వెల్లి విరియు
చుండును. దీనినే నిష్కలుష విద్యానందమందురు. నిశితమగు
ప్రతిభావిశేషమునను, సూక్ష్మమైన భావనాబలము పెంపు
నను, గవి విశ్వప్రకృతియందలి చైతన్యమును, హృదయంగ
మమగు సౌందర్యమును, జూఱఁగొని యొక ప్రత్యేక ప్రకృతి
నిఁ గల్పించుకొని దాని నిండుగఁ జైతన్యసౌందర్యములే పొడ
కట్టఁజేసి యందొక యున్నతస్థానమున దివ్యసింహాసనానూఢుఁ
డై యానందము నుపభోగించుచుండును. స్వచ్ఛంద స్వాతం
త్ర్య ప్రియుడగు కవి భావాలాపములే, యతని స్వాతంత్ర్య
వ్యోతక దివ్యగానములే, కావ్యములు.

కృతి సప్తసంతానములలోఁ బూర్వాభిగణ్యము. కృతి
కర్తయును, గృతి పతియును, బెక్కుదైవత వత్సరము లింద్ర
లోకమున వసించురని శాస్త్రవచనము. కవితా సాహాయ్యమున
మహానుభావులై పలువురు దుర్లుటలాభ పరంపరలను గాంచె.

రామాయణమునఁ గవులు వారాశిఁ గట్టిరని వ్రాసినట్లు
యున్నది యొక సోగదీవి యని వచింతురని యప్పుమృత్యుఁ
చెప్పుచున్నాడు. వ్యాసుల కలముపోటు తగులనిచో నిష్క్ర
ప్రస్థము పేరుగూడ వినియుండము. కవిత్వము రచింపఁజేసిన
సాండిత్యాదులు దీపప్రకాశ విసీనమగు నింటియందలి సుంక
దలు. అగాధసముద్రాంతరమునఁ బడియుండు గిన్నెదోసము.
నిలిచిన నీరము.

శ్లో॥ కావ్యంయశనేఽర్థకృతేన్యచహారవిదేశివేతరక్షితయోః

సద్యః పరనిర్వృతయేకాంతాసద్బిత్తతమోపదేశియుతే

కావ్యములు తప్ప జనులకింతటి గొప్ప ప్రయోజనము
లను సమకూర్పఁ జాలునది వేఱొండుండదు. కావ్యములు సక
ల సంపత్కరములు. కవి దేవాలయసంభూతుఁడు.

మ॥ జననాథాగ్రణి యాత్మరాజ్యమున ని

చ్చుల్ పూజ్యుఁ డాసీమఁ బా

సినఁ దా గవ్యయుఁ జేయఁడన్నికడల

శ్రేష్ఠుఁడు విద్వాంసుఁ డా

యనకన్నన్ గవిమేటియా “సుకవితా

యద్యస్తి రాజ్యేనకీ”

మ్మను వాక్యంబు నిజంబు దీనిఁగనికా

వ్యంబుల్ రచింపదగున్.

(అప్పకవి)

సితాతపత్రచ్ఛాయలవసించి భూభువన సామ్రాజ్యము
శాసించు చక్రవర్తులకన్నఁ గవులే పూజ్యులని పెద్దలభావము.

III

సాంస్కృతికాంధ్ర భోజులును, గాఢీదాస్, పెద్దనలిందుకు నిదర్శనము.

కావ్యములు భాషాదేవి విహరించు ప్రమదావనంబులు. సాహిత్యలక్ష్మీ కాస్థానరంగములు. ప్రజాసముదాయోప యోగమునకై నెలకొలుపఁబడిన సార్వకాలిక విజ్ఞాన సత్రములు. భాషాలక్ష్మీకిఁ బట్టిన యాణియుత్యాల చలువ గొడుగులు.

కవితయసఁగా నెట్టిది? దాని తత్త్వమెట్టిది? లక్షణము తెప్పి? యను నిత్యాది ప్రశ్నములు ప్రతిభాషాపండితుల నమః ఫలకములఁ బొడకట్టి యుండినందున నన్నిభాషలలోని బుధపుంగవులును వారి వారికి సరియని తోచినరీతి నీ విషయములను నిర్వచించియున్నారు.

The art of employing words in such a manner as to produce an illusion on the imagination.
Macanlay.

Poetry we will call musical thought.
Carlyle.

It is simply the most delightful and perfect form of utterance that human words can reach
Arnold.

It is the act of uniting pleasure with truth by calling imagination to the help of reason.
Johnson,

Poet never manufactures words themselves, but builds the universal temple of nature.
Salisbury.

కవితను నిర్వచించుటలో నందఱున్ని భిన్న భిన్నగతులు
 బోయిరని యిందు మూలమున స్పష్టము. కవితాని విషయము
 ల నిర్వచించు గ్రంథములు ప్రతిభాషయందునున్నవి. గాఢ
 పూజ్యమైన యమరభాషయందుమాత్ర మపార పరిశ్రామము
 లగు పండితులనేక గ్రంథములు వ్రాసి యున్నారు. ఇతర భాషా
 పండితులవలెఁ బైపైఁ దేలిన గొన్ని యంశముల నిర్వచించుట
 తోఁ దృప్తి నొందక సంస్కృతభాషా కోవిదులు కేవలముగా
 తునకుదిగి విషయము నామూలగ్రముదేల్చి రాగల యె
 కాలమునకైనఁ జెడని విధమున ననేకామూల్యగ్రంథము
 రచించి విజ్ఞానమును వెదచల్లి యున్నారు. అట్టి లక్షణగ్రం
 థములలోఁ బ్రతాపరుద్రీయము, కువలయానందము, సాహిత్య
 దర్పణము, రసమంజరి, దశరూపకము, రసగంగాధరము, కా
 వ్యప్రకాశికయును, సర్వోత్కృష్టములై విరాజిల్లుచున్నవి.
 వానిలోఁ గావ్యప్రకాశిక యద్వితీయ గ్రంథరాజము. దీనిని
 సంస్కృతభాషలో మమ్మటోపాధ్యాయుఁడు రచించెను. ఇది
 పదియుల్లాసములుగ విభజింపఁబడి యున్నది.

ఆంధ్రభాష యనేకముఖ్యాంశములలో నమరభాషా
 సూత్రముల ననుసరించి నడచుటఁబట్టి విన్నకోట పెద్దనామా
 త్యుఁడు, భట్టుమూర్తి లోనగు కవులు కావ్యాలంకారచూడా
 మణి, నరసభూషణీయము, కవిజనాశ్రయము, సర్వలక్షణ
 సార సంగ్రహము, మొదలగు గ్రంథములను బెక్కులు రచిం
 చిరి. అవి యన్నియుఁ బద్యభాషాశ్యముగల పగుట వలనఁ

బ్రహ్మతకాలమున నాంధ్రమునే విశేషించి పోషించువారి కవి
కొంతవఱకు సుబోధములు గావని తలంపఁ బడుచున్నది.

ఈ కొంత దీర్ఘమున శ్రీయుత కాండూరు నరసింహ
చాగ్యులు కావ్యప్రకాశిక యందలి తొలుతటి యైదుల్లాసముల
లోని విషయము గ్రహించి యీ పోతము రచించియున్నారు.
దీనిని గ్రంథకర్త స్వయముగాఁ దెచ్చి వినిపింపఁగా విని యానం
దించితిని. ఇయ్యది కేవలము భాషాంతరీకరణ మనరాదు. అం
దందుఁగొన్ని యంశములు మాతృకయందు కంటె నెక్కుడుగా
వివరింపఁ బడియుఁ గొన్ని యెడల నూతన విషయములు చేర్పఁ
బడియు గ్రంథము విలువ యినుమడింపఁజేయఁ బడియున్నది.
ఇందుఁ బ్రథమోల్లాసమునఁ గావ్యోత్పత్తి బీజమును, గావ్య
స్వరూపవిచారమును, వివరించుచు వ్రాసిన భాగము చాల
సమంజసముగ నున్నది. శబ్ద వ్యాపారాత్మకమైన లక్షణాస్వరూ
పము ద్వితీయోల్లాసమున సముల్లసితరీతిఁ దోఁపింపఁజేయఁ
బడియున్నది. చతుర్థోల్లాసమున రసము సమగ్రకళాపరిశోభిత
మై తాండవించుచున్నది. ఈ కోవిదుడు రస స్వరూప నిరూ
పణమును గడుఁ బ్రాథముగను యుక్తియుక్తముగను నడపి
యున్నాడు. పంచమోల్లాసమున రచనాధోరణిని గొంతవఱ
కుఁ దార్కికాంశములను నిరూపించుచు మీమాంసామార్గము
ప్రయోగించి వ్యూజనను నిరూపించినజాడ యెంతయు హృద
యంగమమై యలరారు చున్నది.

శైలి సులభమై సుబోధమై సమస్త పండిత పామరజన

రంజకమై యొప్పారు చున్నది. అందుడు మాధుర్య ప్రసాద
గుణములు గురియు చాటువుల నీ పండితుఁడు ముద్దలు గులు
కునట్టులు తెనిగించి యున్నాఁడు. ఈ గ్రంథము పాఠకులకుఁ
గవిత్వమునకు నలసిన సామగ్రిని బోధించుటయేకాక, మనో
వికాసము గలిగించి చదివి పాఠము చేయుటకుఁగూడ నెక్కు
డుగ నుపకరింపఁ గలదు.

ప్రస్తుతకాలమునఁ బాఠశాలలోఁ బాఠ్యగ్రంథములుగా
నేర్పఱుపఁబడు పాఠములలో నూటికిఁ దొంబది ప్రపంచమున
కు బరువుగ నుండునవి మాత్రమే యగుచున్నవి. కవితాకళను
గూర్చి రచింపఁబడిన యిట్టి యుత్తమగ్రంథములు పఠనీయము
లుగ నియోగించిన నడుగంటిన మన దేశభాష యున్నతస్థితికి
రాకపోదు. ఎల్లరకు నుపయోగించునవి కావున గవర్నమెంటు
వారు బాల బాలికా పాఠశాలలలోఁ బఠనీయ గ్రంథముగ దీనిని
నిర్ణయించి కవిని ప్రోత్సహింతురని కోరెద. దీని ద్వితీయ
భాగమును వ్రాసి యింక నిట్టి యుత్కృష్ట గ్రంథము లనేక
ములు రచించి యీకోవిదుఁడు తనకీర్తి నజరామరముగ నెల
కొనఁ జేయుగాత. పరమేశ్వరుఁ డీయన కాయురారోగ్యైశ్వర్య
ములఁ బ్రసాదించి కాపాడుఁగాత.

ఇట్లు,

ప్రొద్దుటూరు. }

15-2-34 }

కావ్యకళానిధి, అపభ్రాంశచాసన, & కవిసింహ,

డి. రాజశేఖరము.

॥ శ్రీః ॥

కావ్యప్రకాశవివరణము.

ప్రథమోల్లాసము.

ఋషదేవతాదిస్తుతి.

శ్లో॥ అమందానందమందరా యేందీరారాజితోరసే।
నందాత్మజాయ కృష్ణాయ నాథాయాస్తు నమోనమః॥

క॥ హరియెద నిరపుగఁ గైకొని
సురలెప్పుడు నుతులొనర్పఁ జోద్యంబుగ ని
ద్ధరపై వెలయు జనంబులఁ
గరుణాత్మకఁ బ్రోచుతల్లిఁ, గమలచుతింతుఁ.

క॥ అమ్మా! నిను హృది నిల్పక
యిమ్మానవులెన్నరాని, యిశుమలఁ బడరే?
కొమ్మా! నినునేఁ గొల్పెద
నిమ్ముగ మది నన్నుఁ బ్రోవనెంచుము వాణీ!

అ॥ వె॥ ఎఱుఁగఁబడక తప్పులేవేని బడియుండు
ఓరిదియూనె? సుకవి వరులు మీరు
పాలఁగ్రోలి నీరు పరిహరించెడు నంచ
రీతిఁ గరుణనాదరింతు గాక.

తే॥ నీ॥ అందముగఁగోరుఁ బురుషుఁడనందమెప్పుడు
సరస సాహిత్య మొసఁగును బరఁగదాని

సరస కన్యలకు నశమౌచు బంగారుబిందు
నట్టి సరసులనే నిత్యమాచరింతు.

—(*) గ్రంథారంభము. (1—

గ్రంథాది మధ్యాంతంబులును మంగళమాచరింపటంబు ప్రాచీన సంప్రదాయము. “మంగళామలును, మంగళమధ్యంబులును, మంగళాంతంబులునగు గ్రంథంబులు (శాస్త్రంబులు) లోకోత్తరంబులగుటయేగాక, గ్రంథకర్తలు పాతరులు మున్నగు వారలాయురారోగ్యాది సకల సంపదలఁ దూలఁదూఁగుదుర”న్న పతంజలి మహర్షుల వాక్యమందుకు నిమిత్తము. నిర్విఘ్న మగి సమాప్తియే మంగళమునకుఁ బరమ ప్రయోజనము. మహ్మదీయోపాధ్యాయుడును తన గ్రంథారంభంబున మంగళ మంచ రించుచుఁ బ్రాచీన సంప్రదాయము ననుసరించెను.

శ్లో॥ నియతికృతనియమరహితాం ఘోరైకమయీ మనస్య సర
తంతామ్। నవరసరుచిరాం నిర్మితి మాదధతీ భారతీ కప
ర్జయతి॥

అర్థము:—కవే: భారతీ=కవియొక్క వాణి, జయతి= సర్వోత్కృష్టయై వెలయుచున్నది. కవి భారతి యెట్లు వెలయు చున్నది? నిర్మితి=నిర్మాణమును, (సృష్టిని) ఆదధతీ=చేయు చున్నటువంటిదై, ఎటువంటి సృష్టినిఁ జేయుచున్నది? నియతి కృత నియమరహితామ్=ధర్మసంబంధమైన నియమముగాని, అదృష్టసంబంధమైన నియమముగాని లేనటువంటిదియు,

(అనఁగాఁ బద్మము మొదలగు వానియందుఁగల పద్మత్వాదులు ధర్మములు. వీనిచేతఁ బద్మాదులయందుఁగల సౌరభాదులు పద్మాదులవేగాని, యన్యదీయములు గావని నియమముగలదు. ఇట్టినియమము కవివాణియందులేదని యభిప్రాయము. మఱియు స్వర్గాదులను బొందుటకు శరీరాంతర పాప్తిరూపమైన యదృష్టము కారణమను నియమముగూడ దీనియందులేదు. ఏలయునఁగా “అసారే కావ్యసంసారే కవిరేకః ప్రజాపతిః! యథాస్మైరోచతే విశ్వంతథైవ పరిసర్తతే॥” అపారమైన కావ్యసంసారమునందుఁ గవి యొక్కడే సృష్టికర్త. ఇతనికిఁ బ్రపంచమేయేరితిని రుచింతునో యట్లే త్రిష్పదున్నాడు. కావున కవిభారతీసృష్టియగు దైవనియమము పనికిరాదని భావము.)

స్లొకైకమయీమ్=సుఖముతో నిండినటువంటిదియు, అనన్యపరతంత్రామ్=సరస్వతికిఁ దప్ప నితరులకు వశము కానట్టిదియు, నవరసరుచిరామ్=శృంగారాదులగు తొమ్మిది రసములచే మనోహరమగునట్టి, సృష్టినిఁ జేయుచున్నదని యభిప్రాయము.

ప్రకృతము మమ్మటుడు రచింపఁ బూనినది కావ్యప్రకాశము. కావ్యములు కవినిర్మిత నూతన సృష్టి విశేషములు. బ్రహ్మసృష్టి వ్యతిరేక నిరూపణ పూర్వకముగఁ జేయఁబడిన యీ కవిభారతీ స్తననరూపమగు మంగళ మెంతయు నీగ్రంథప్రాశస్త్యమున కనుకూలము. తాను వినరింపఁ బూనిన విషయమున కనుగుణంబగు మంగళాచరణమే గ్రంథమునకు మిక్కిలిసొంపు. మంగళము ఆశీరూపము, నమస్కారరూపము, వస్తునిర్దేశ

యాపమునని నూడు విధములు. గ్రంథాది నాచరింపఁ బడిన
మంగళ మీ మూడింటిలో నొకటి గానలయును. “అశీర్వా
నుస్త్రికాయా, నస్తునిర్దేశోవాపి తన్ముఖమ్” క॥ “కృతిముఖ
మున దేవనమ! స్మృతియొందె నభీష్టవస్తు కీర్తనమొండె”, విని
తాళిః పదమొండెను, బ్రతిపాదించంగనలయు, భద్రద్రావేక్షక॥
అని ప్రమాణ నచనములు. ఇందాచరింపఁ బడిన కవి భారతీ
స్తవనరూపమగు నీ మంగళము నమస్కారాత్మక మగు చున్న
దనియు, అయ్యది జయతి పదముచే గోచరించు చున్నదనియు,
గ్రంథకర్త యాశయము.

ఇచ్చటఁ గవిభారతీసృష్టియందు బ్రహ్మ సృష్టి వ్యో
తేకత సృష్టపలుపబడి యున్నది. బ్రహ్మసృష్టి యెప్పటికిని
ధర్మనియమమునకును, దైవనియమమునకును, లోబడును.
కేవల సుఖమయముగాక సుఖముఖ మిశ్రితమై యుండును.
కారణ కార్యముల కధీనమై నడుచునేగాని స్వతంత్రించి ప్రస
రింపదు. లవణకటుకమాయాది షడ్రసములచే నాత్మము
చించనిదై వెలయును. కవిభారతీ సృష్టి యిట్టిదిగాను. ఇది
ధర్మనియమమునుగాని, దైవనియమమునుగాని పాటింపదు.
పద్మాదులయందుఁగల సౌరభాదులను, చంద్రాదులయందుఁ
గల యాహ్లాదకత్వాదులను ముఖాదులయందు సృజింపఁగలదు.
నీ పదార్థమునుగాని తన యిచ్చవచ్చిన మార్గమునకు మార్చి
క్రొత్తదిగాఁ జేయఁగలదు. దీనియందు నిత్య సుఖము తప్ప
ముఖసంబంధ మేమూలను గోచరించదు. కార్యకారణ పరా

ఘోరత యన్నమాట యీ సృష్టియందునున్న. ఇయ్యది శృంగా
రాది నవరసములచే మనోహరము. కావుననే కవి భారతీ
సృష్టి సర్వోత్కృష్టయై యొప్పుచున్నది.

అనగాఁ గవులు కావ్యములను వ్రాయఁబూని నప్పు
డు తమ గ్రంథము విఘ్నపరం పరలచేఁగొట్టువడక కడవఱకుఁ
గొనసాగుటకై మొదట మంగళ మాచరింతురనియు, నా
మంగళమాశీర్వాద రూపముగఁగాని, యిష్టదేవతా నమస్కార
రూపముగఁగాని, వస్తునిర్దేశ రూపముగఁగాని, యుండవలయు
ననియు, నందుచేతనే కావ్యప్రకాశంబను లక్షణశాస్త్రమును
వ్రాయఁబూనిన మమ్మలోపాధ్యాయుండు మొదటఁ గవి భార
తీ స్తవన రూపముగ మంగళ మాచరించెననియు, నిందు బ్రహ్మ
సృష్టి వ్యతిరేకత నిరూపింపఁ బడెననియు, గావునఁ గవి
భారతీ సృష్టి యత్యుత్తమమనియు దాత్పర్యము.

—♦) కావ్య ప్రయోజనము. (♦—

ప్రపంచమున సాంఘికముగఁగాని, యార్థికముగఁగాని,
నైతికముగఁగాని, శారీరకముగఁగాని, పనికిరానట్టి పురుష
ప్రయత్నము నిష్ఫలము, ఈ నాలుగింటిలో నొక్కటిగాని కవి
భారతీసృష్టియందుఁ గాన్పించదుగదా? “ప్రయోజనమనుదీ
శ్యనమందోపి ప్రవర్తతే” “ఫలములేనిది మూఁడుగూడ నొక
కార్యమునకై ప్రవర్తింపఁ” డను న్యాయముబట్టి ఫలములేని
యీ కావ్యకర్త ప్రయత్నమెట్లు సార్థకమగుననుట సరిగాదు.

కావ్యకరణమును, కుఁ బ్రయోజనము లనేకములు. “కావ్యం
యశసేర్థకృతే న్యవహర విదే శివేతరక్షతయే । సద్యః పర
నిర్వృతయే కాంతా సమ్మితతయోపదేశయజ్జే ।” “కావ్యము
యశస్సును, ధనమును, లోకవ్యవహర వ్యాపమును, అనుభ
నాశమును, చదివినంతనే పరమానందమును, గాంతాసమ్మిత
మగుటచే భార్యనలె హితోపదేశమును గలుగఁజేయుచున్న”
దని మమ్మటుని యభిప్రాయము.

ప్రేయసివలె సుకుమారమతుల కాస్వాద ముఖమున
గుడ మిశ్రౌషధన్యాయముతో హితోపదేశ మొనర్చెడి కావ్య
ములను గాంతా సమ్మితములందురు. బాలురు బోషణము
పుచ్చుకొన వలసినప్పుడు పోరుపెట్టఁగా బోషణముచుట్టు బెల్ల
మంటించి బెల్లమని చెప్పి మ్రొగి తురు. ఇదియే గుడమిశ్రౌ
షధన్యాయము. అట్లే కావ్యములు పైకిఁ దియ్యఁగాఁ గాను
పించినను లోపల హితోపదేశ సమర్థము లగుచున్నవి. కాళి
దాసాదులు కావ్యములను రచించి కీర్తిని సంపాదించిరి. భా
వకాదులు శ్రీహర్షాదుల వలన ధనము సంపాదించిరి. వీనినల
నఁ బూర్వరాజ చరిత్రమును, లోకవ్యవహరమును, ఆయా
కాలముల పరిస్థితులును, దెలియుచున్నవి. తన కవి తాత్పర్యము
యూరకవి సూర్యనారాధించి కుష్ఠరోగమునుండి విముక్తుఁ
డాయెను. మఱియు నీ కావ్యములు సకల ప్రయోజనముల
వగ్రగణ్యమును, యుగపద్రసానుభవాత్మకమును, నగు సద్వీరీ
యానందము నొసఁగుచున్నవి. లోకోత్తర వర్ణనాచతురుఁ

జగు కవి వ్యాసారములు కావ్యములు. కావ్యములలోని శబ్దార్థములు రసాంగములు. కావునఁ గావ్యములు ప్రభుసమిష్టి తేజబ్రహ్మప్రధానములగు వేదాదిశాస్త్రములకంటెను, సుహృత్సమిష్టి త అర్థప్రధానములగు పురాణేతిహాసముల కంటెను, విలక్షణముగఁ బ్రయునిఁ బ్రేయసిపతే సారస్యమున నభిముఖపఱచి “రామాదులవలె వర్తింప వలయుంగాని రావణాదులవలెఁగూడ” దను నుపదేశమును గవికిని, సహృదయునకుం గలిగించును.

అనఁగాఁ బ్రపంచమునందు శుశ్రీతులు, స్మృతులు, పురాణములు, ఇతిహాసములు, మొదలైనవిగలవు. అవిజనుల కుఁగావలసిన హిత ముపదేశించును. ఇంతకన్నఁ గవులు రచించు కావ్యములేమిచేయును? అవ్వియు శుశ్రీతి పురాణాదులవలె హితమునే బోధించునందువేని హితోపదేశమునకు శ్రుతి పురాణాదులే చాలియుండఁగాఁ గావ్యముల వలనఁ గలుగు విశేషప్రయోజనమేమున్నదని యొక ప్రశ్నము బయలుపఱచుచున్నది.

కావ్యములు శుశ్రీతిపురాణాదులవలె హితమునే బోధించుచుండినను, బోధనా పద్ధత్యయందొండ్లాంటికి భేదము గలదు. లోకమునందుఁ బురుషుడు చక్కని మార్గమునఁ బ్రవర్తించుటకు మున్వరు తోడ్పడుచున్నారు. ప్రభువు. సుహృత్తు. కాంత. ప్రభు వాఙ్మహాపముగ శాసనముల శాసించి యకార్యములనుండి తొలఁగించును. సుహృత్తు ఆఙ్మహాపముగఁగాక “ఇది యకార్యము. దీనినార్యులచరింపరు” అన్నచెప్పిని

వారించును. కాంత తన మృగు మధుర వచనవిలాసముల చే బ్రీయుని బరవశునిగావించి చక్కని మార్గమునకుఁ ద్రిష్టనున్నది. ఈమూఁడిటిలో మొదటి రెండును సుకుమార మతుల విషయమునఁ బనికి రావు. మూడవ మార్గమేయందగుఁజాలినది. ఇది లోకప్రస్థితి. ఇట్లే మానవులకు హిత ముపడే శించు గ్రంథభాగములు మూడు విధములు. ప్రభుసమ్మితములు, సుహృత్సమ్మితములు. కాంతాసమ్మితములు. వేదములు ప్రభువువలె నాజ్ఞాహుషమున నిరంకుశముగఁ గార్యభాగముల శాసించుగావున వానిని బ్రభు సమ్మితములందురు. పురాణములు మిత్రునివలె నెమ్మదిగఁగార్యముల బోధించుంగాన. వానిని సుహృత్సమ్మితములందురు. కావ్యములు, ప్రభువువలెను గాక, సుహృత్తువలెనుగాక, కాంతవలె సరసంపుఁ బలుకుల చే జిత్రమాకర్షించి నేర్పుతోఁగార్య భాగమును మనస్సున కెక్కించుచుగావున వానిని గాంతా సమ్మితములందురనిముందే చెప్పఁబడెను. ఇందు మొదటి రెండును దృఢచిత్తులవిషయమునఁ బనికి వచ్చునుగాని, సుకుమారమతులగు రాజపుత్రాదుల విషయమునఁ బనికిరావు. అవివారికి మిక్కిలి కఠినములు, దురవగాహములు. అట్టివారికి హిత ప్రవృత్తిని గలిగింప వలయుననినఁ గాంతా సమ్మితములగు కావ్యములే వలంతులు. కావ్యములకిది యొక ముఖ్యప్రయోజనము. యశోవిత్తాదులు ప్రయోజనాంతరములు. కావ్యములు ఇవ్వధముగ సాంఘికాది ప్రయోజనములు గలవగుచుండుటచేఁ బ్రయోజనహీనములని తలంపరాదు.

కొందఱు సామాన్యముగ “కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేత్” “కావ్యసంబధమైన ప్రసంగములను (కావ్యములను రచించిన అయినను తలంపులను) మానుకొనవలయు” నని చెప్పుదురు గాని విద్యానాథుడు మొదలగు లాక్షణికులు “పుణ్యశ్లోకస్య చరిత ముదాహరణమర్హతి” యథా రామగుణవర్ణనం రామాయణ వర్ణక జన్మనో ర్మహా ప్రతిష్ఠాకారణం తథా మహాపురుషగుణ వర్ణనేన శ్రేయస్కరీ ప్రబంధస్థితిః” “పుణ్యశ్లోకుని చరిత ముదాహరింపఁ దగును” “రామగుణ వర్ణనముచేత రామాయణ వాల్మీకులకుఁ బ్రతిష్ఠ యతిశయించునట్లు మహాపురుషగుణ వర్ణనముచేతఁ బ్రబంధ ప్రతిష్ఠ యుత్తమ మగునని వాసియుండుటచేతను, సదాశ్రయ కావ్యమువలన సనాతనప్రయోజనములున్నవని ముందు నిరూపించి యుండుటచేతను, కొందఱు చెప్పుమాట లసత్కావ్యపరములని యంగీకరించవలెను. లేనిచో విరుద్ధవాక్య పరిహారము దుర్లభమగును.

—శ్రీ కావ్యోత్పత్తి బీజము. శ్రీ—

కావ్యప్రయోజన నిరూపణానంతరము కావ్యోత్పత్తి నిమిత్తమునుగూర్చి ప్రశ్న యుదయించుట సహజము. కావ్యోత్పత్తికి “శక్తిర్నిపుణతా లోకశాస్త్ర కావ్యాద్యవేక్షణాత్” కావ్యజ్ఞశిక్ష యాభ్యాస ఇతిహేతుస్తదుద్భవే” “శక్తియు, లోకమును, గావ్యశాస్త్రములను జూచుటవలని సామర్థ్యమును గావ్యముల నెఱింగినవారికడ శిక్షను బొందుటయు, తేరి కా

వోత్పత్తికిఁ గారణము' అని మమ్మటుని యభిప్రాయము. శక్తియనఁగాఁ గవిత్వోత్పత్తికిఁ గారణ భూతమగు పూర్వజన్మ సంస్కార విశేషము. ఏ శక్తిలేనిది కావ్యములు రచించుట యసాధ్యమో సాధ్యమైనను బరిహాసాస్పదమో యట్టిది. స్థావర జంగమరూపమగు లోకవ్యాపారము లోకము. అభిధాన, కోశ, ఛందో వ్యాకరణ, కలా, చతుర్వర్గ, గజతురగఖడ్గాది లక్షణ గ్రంథములు శాస్త్రములు. మహాశవి విరచిత గ్రంథములే కావ్యములు. ఇతిహాసాదులుగూడ నిందులో గ్రహింపఁబడుచున్నవి. కావ్యమును, రచించుటకును, విమర్శించుటకును అర్హులగువారు కావ్యజ్ఞులు. ఈ మూఁడునుజేరి కావ్యోత్పత్తికి నిమిత్తముగాని ప్రత్యేకముగ నిమిత్తముగాఁ జాలవు. ఈ యభిప్రాయమును, కారికలోని హేతుః॥ అను నేకవచన ప్రయోగము తెలుపుచున్నదని గ్రంథకర్తగారి యాశయము.

అనఁగాఁ గావ్యమును రచింపఁబూనిన పురుషుని కావ్య రచనమునకు మూఁడు విషయములు మిథితములై కారణమగుచున్నవి. అందు మొదటిది కావ్యరచనమున కర్హమైన పూర్వజన్మసంస్కార విశేషము. ఇదియే ముఖ్యమైన కారణము. ఇది లేనిచోఁ గావ్యము సరసముగఁ గుదురదు. విరసమై యనేక దోషాకరమగుటచేత సహృదయుల పరిహాసమున కాస్పదమగును.

రెండవది లోకవ్యవహారమును జక్కఁగా నెఱుంగుట వలనను, శాస్త్రములను గావ్యములను బాగుగాఁ జెలిసికొనుట

వలనను, సంపాదించిన గట్టితనము. వ్యవహారజ్ఞానము లేనిచో కాకిక పదార్థ స్వరూప స్వభావాదులుగాని, శాస్త్రకావ్య పరిచయము లేకుండినఁ బదార్థతత్త్వ, పూర్వకవి సంప్రదాయాదులుగాని తెలియక పోవును. వీని నెఱుంగు నంతవఱకుఁ గావ్యములయందు సంప్రదాయ సిద్ధమైన రసవద్వర్ణనము సంభవింపదు. రసవద్వర్ణనమే కావ్యమునకు మెఱుఁగు.

మూడవది కావ్యముల రచించుటకును, విమర్శించుటకును, సమర్థులగు వారికడ శిక్షనుబొంది యభ్యాసమునందుంచుకొనుట. శిక్షాపాటవములేని కవి సందర్భోచితముగ సరస శబ్ద ప్రయోగముఁ గావించుట దుష్కరము. అభ్యాస విహీనునకుఁ గానలసిన శబ్దస్ఫురణము లేమిఁ గావ్యములు వికట శబ్ద పూరితములై కటువులగును. ఇంతకుఁ జేరిన యర్థమేమనఁగా, కావ్యరచనానుకూల పూర్వజన్మసంస్కార సంస్కృతుడగువాఁడు చక్కఁగా లోకవ్యవహారముల నెఱింగి శాస్త్రములను, గావ్యములను బరిశీలించి, కావ్యజ్ఞశిక్షాభ్యాసములను బొంది కావ్యకరణమునకు యత్నింపవలయు ననియు, అట్టి కవి కల్పించి కావ్యములు మిక్కిలి రసవంతములై తేనెలొలుకు పలుకుల ముద్దులు గులుకుచు లోకోత్తరములై ప్రకాశించు చుండునని తాత్పర్యము.

ఇవిషయంబున నవీనాలంకారికులగు జగన్నాథ పండితులకును, మహ్మదోపాధ్యాయులకును, గొప్ప యభిప్రాయ

భేదముగలదు. జగన్నాథ పండితులు తమరసగంగాధరమునఁ గావ్యోత్పత్తి హేతువులను విమర్శించుచు,

“తస్యకారణం కవిగతాకేవలా ప్రతిభా, సాచకావ్య ఘటనానుకూల శబ్దార్థోపస్థితిః, తస్మాత్ప్రహేతుః క్వచిద్దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టమ్, క్వచిచ్ఛూలక్షణ వ్యుత్పత్తి కావ్యకరణాభ్యాసా, సతు త్రయమేవ, బాలాదేస్తా వినాపి కేవలాన్మహా పురుష ప్రసాదాదపి ప్రతిభోత్పత్తేః సచత త్రజన్మాంతరీయయోః కల్పనం వాచ్యమ్. గౌరవాన్మానా భావాదన్యథాప్యపపత్తేశ్చ, నాపికేవల మదృష్టమేవకారణ మిత్యపి శక్యంవదితుమ్, కియంతంచితాంశం కావ్యం కర్తు మశక్నువతః కథమపి సంజాతయోః వ్యుత్పత్త్యభ్యాసయోః ప్రతిభాయాః ప్రాచుర్యానన్యదర్శనాత్॥”

“కావ్యమునకుఁ గవిగతమైన ప్రతిభమాత్రమే కారణము. కావ్యరచనకుఁ దగిన శబ్దార్థములు తోచుటయే ప్రతిభ. అద్దానికి నిమిత్త మొకప్పుడు దేవతా మహాపురుషుల యనుగ్రహము వలనఁ గలిగిన యదృష్టము. ఒకప్పుడు విలక్షణమగు వ్యుత్పత్తి కావ్యకరణాభ్యాసములు, ఈమూఁడును బ్రత్యేకముగఁ గారణములేగాని మిశ్రితములై కారణముగాఁ జాలవు. బాలురు మొదలగు వారికి వ్యుత్పత్త్యభ్యాసము లప్పుటి యతని ప్రతిభకుఁ గారణమని కల్పించుటకుఁ బ్రమాణము లేకపోవుటయేగాక కారణాంతరములచే నయ్యది సిద్ధి

ర్థములే కావ్య"మని సూత్రార్థము. ఏదో యొక యెడనలంకార విరహితములైనను అనుటకు అంతట నలంకారములుగూడ నుండవలయుననియు అలంకారముస్ఫుటముగా లేనిచోటః గూడ రసాదులనుబట్టి యదియుఁ గావ్యమే యగుననియు, దాత్పర్యము. అదియెట్లు?

—*) అస్ఫుటా లంకార మగు కావ్యము. (*—

“యః కామార హరః సపవహి వరస్తా ఏవ చైత్రక్షపా,
స్తే చోస్మీలిత మాలతీసురభయః ప్రాధాః కదంబానిలాః
సాచైవాఽస్మి తథాఽపి తతస్సురత వ్యాపారలీలావిధౌ
రేవా రోధసి వేతసీ తరుతలే చేతః సముత్క్రంతతే॥”

తా॥ ఎవఁడు చిన్ననాటి నాయెలజవ్వనమును గొల్లఁ
గొనెనో యామనోహరుఁడే యితఁడు. ఆనాటి వసంతరాత్ర
ములే యివి. ఆనాటి విరిసిన జాజి పూఁదావుల వెదఁ జల్లు
మందమారుతములే యియ్యవి. నేనును సుఖపరవశు రాల
నగు నాటి రతోత్సుకనే, అట్లయ్యును నామనస్సు రేవా
తీరమునందలి యావేతస తరుచ్ఛాయా విహారమునే కోరు
చున్నది.

స్వాధీనపతికయగు నొకనాయక ప్రియాదులంగంచి సం
భోగాభిలాషిణియై తనసఖికిట్లు స్వాభిప్రాయమును సూచించు
చున్నది.

ఇచ్చటఁ బద్వార్థము గోచరించిన వెంటనే యెట్టియ
లంకారముగాని ప్రధానముగ స్ఫురింపదు. ఇందు రసము ము
ఖ్యముగాఁ జమత్కరియగుటచే రసవదలంకారము స్ఫుట
మని చెప్పఁజాలము. ఒకరసము మఱియొక రసమున కంగమ
గునేని రసవదలంకారమని వ్యవహారము. ఇందలి రసము ము
ఖ్యముగాని యంగముగాదు. కావున నీకావ్యమున స్ఫుట
మగు నలంకారము లెవ్వియు లేకున్నను, గావ్యాత్మభూత
మగు శృంగార రసముఁబట్టి కావ్యవ్యవహారము చెల్లుచున్నద
ని ప్రకాశకారుని యభిప్రాయము. మొత్తమునకు “ఏదియేని
నొకయెడ నలంకారము స్ఫుటముగ లేకున్నను నంతట దో
ష వర్జితములై గుణాలంకార యుక్తములగు శబ్దార్థములు కా
వ్యమని” కావ్యలక్షణము తేలుచున్నది.

శాస్త్ర చర్చలయందు నందఱొక యభిప్రాయమునకు
వచ్చుట కడుదుర్లభము. విషయ నిరూపణ చేయవలసి
వచ్చినపుడు వారువారు తమతమ యనుభవమును బట్టి నే
ఁజువేఱు రీతుల విమర్శించుట మొదటినుండి యంతవఱకు
వాడుకయై యున్నది. ఇతర శాస్త్రకారులకంటె లాక్షణికుల
కు ఏకాభిప్రాయత కుదురుట మహాకష్టము. కనుకనే కావ్య
వ్యయాప, విషయమునందు అనేకభిన్నాభి ప్రాయములు కన్ప
ట్టుచున్నవి.

—♦] కావ్యస్వరూపభేదములు. [♦—

“కావ్యమున కాత్మధ్వని”యని యానందవర్ధనుడు,

“కావ్యమున కాత్మ రీతి”యని వామనుడు,

“రసాత్మకమగు వాక్యమే కావ్య”మని విశ్వనాథకవిరాజు.

“రమణీయార్థ ప్రతిపాదకమగు శబ్దమే కావ్య”మని జగ
న్నాథపండితుడు.

ఇట్లు పలువురు పలుతెఱఁగుల వివరించుచున్నారు. ప్ర
సక్తమగుటచే వారివారి యభిప్రాయముల నిమిష పౌండు ప
ఱచుటయు క్తము.

పలువురు కావ్యములయందు ధ్వనియనునది మఱి
యొకటి లేదని వాదించుచుండఁగా వారివాదములను ఖండించి
ధ్వనిని సాధించి యదియే కావ్యమున కాత్మయని యానంద
వర్ధనుఁ డభిప్రాయపడుచున్నాడు. ధ్వనియే లేదను వారి
యభిప్రాయమేమనఁగా, “కావ్యమునకు శబ్దార్థములు శరీరము
శబ్దగతములైన యనుప్రసాదులును, అర్థగతములయిన యుప
మాదులును, శోభాధాయకములు. వర్ణసంఘటనా ధర్మము
లగు మాధుర్యాదులును, ఉపనాగరికాదులును, వైదర్భి మొ
దలగు రీతులును, గావ్యాలంకార హేతువులై యొప్పుచుండ
వీనికంటెను భిన్నమగు ధ్వనియనునది మతేమున్న”దని కొండ
ఱిరి.

మఱికొందఱు ప్రసిద్ధములగు శబ్దార్థ గుణాలంకారానులకంటె వేఱగునది కావ్యమే కాజాలదు. సహృదయుల కానందమునిచ్చు శబ్దార్థయుగళమే గదా కావ్యము? కొందఱు సహృదయబ్రువులు మాత్రము కావ్యము నొకదానిని 'ధ్వని' 'ధ్వని' యని వ్యవహరించినను నది సర్వసమ్మతము గాజాలదు. కావున ధ్వని యనునదియే లేదనిరి.

ఇంకఁ గొందఱు “ధ్వని యనునది యుండవచ్చును గాని యది పూర్వోక్త శబ్దగుణాలంకారాదుల సంతర్భూతమగుటచే నదియొక యపూర్వపదార్థమని చెప్పు నొప్పు” దనిరి.

ఈవాదములన్నియు విమర్శించి చేసినవి గావని ధ్వనికారుడు. అది యెట్లనఁగా 'అర్థము, వాచ్యము ప్రతీయమానము' నని రెండు విధములు. ఉపమారూపకాదులచే నానాభంగుల వివరింపఁబడు వాచ్యార్థ మెల్లరకు సుప్రసిద్ధము. శరీరమునందలంకృతములయిన కరచరణాద్యవయవములకంటె వేఱుగ లావణ్యము ప్రకాశించునట్లు మహాకవి వాక్కులందు గుణాలంకారాలంకృతమైన వాచ్యార్థముకంటె భిన్నముగ నొక యర్థము ప్రకాశించుచున్నది. ఇదియే ప్రతీయమాన మనఁబడును.

“భ్రమధార్మిక! విస్రంభా స శునకోఽద్యమారితస్తేన
గోదావరీ కచ్ఛకుహరవాసినా దృప్తసింహేన॥”

(ప్రాకృతఘోష)

తా॥ ఓయీ! ధార్మిక! యాకుక్క యిప్పుడు గోదావరి

యొడ్డున గుహాయందుండేడి మడించిన సింహముచే జంపఁ జెను. గనుక నీయిచ్చవచ్చినట్లు సంచరించుము.

ఒక యింతి సంతకేతనానమునఁ బుష్పములఁ గోయుఁ సంతభోగమున కంతకాయముఁ గలిగించుచున్న ధార్మికుని గుచ్చి తన యంతరాయమును దొలఁగించుకొనుటకై యిట్లు బలకుచున్నది. ఈపద్యమునందు నాచార్యార్థము 'ఇచ్చట యధోముగ సంచరింప వచ్చున'నియు, దేశకాలప్రకరణము 'లిందు సంచరింపఁ గూడద'నియు, జెప్పుచున్నవి. ఇచ్చట విధిరూపమైన నాచార్యార్థముకంటె నిష్కేధరూపమయిన వేటొకయర్థమున్నట్టి ఎల్లరును గ్రహింపఁగలరు. అట్లుగాజేని సామాన్యమైన కుక్కకే భయపడునటువంటి ధార్మికునిగూర్చి సింహమున్నదని ఇచ్చట యసంగతమగునుగాబా? అట్లు తోచునట్టి యర్థమప్రతీయమానముగాక వాచ్యమన నేరికి దలము?

మఱియు నిందు వాచ్యార్థముకంటెఁ బ్రతీయమానమైన మే చమత్కారజనకము గనుక "ఎచ్చట శబ్దముచేఁగాని, యర్థముచేఁగాని, వాచ్యార్థముకంటెఁ జమత్కారమైన వేటొకయర్థము ప్రధానముగ బోధింపఁబడుచున్నదో యాకావ్యమే ధ్వనియనఁబడును". అని ధ్వనికి నిర్దుష్టమైన లక్షణమేర్పడుటయే గాక శబ్దార్థాలంకారాదులకంటె భిన్నత్వముగూడ సిద్ధించుచున్నది. కావున సహృదయులకుఁ జమత్కారమై వ్యంగ్యరూపమగు ధ్వనియే కావ్యమున కాత్మ్యము కుచున్నదని యానందవర్ధ

నుని సిద్ధాంతము. వస్త్రలంకార రసరూపముల మూడు విధములగు భవనిలోను ప్రధానమగుటంబట్టి రసరూపభవనియే కావ్యాత్మయనియు, వస్త్రలంకార భవనులు రసాంగములగుటంబట్టి యవియు నాత్మకోటియందు జేర్పబడుచున్నవనియు వీరి తాత్పర్యము.

—♦ వా.మ నుండు ♦—

ఇతడు తన కావ్యాలంకార సూత్రములయందు “కావ్యమున కాత్మరీతి” అది విశిష్టములగు పదముల రచన, పదములలోని విశేషము గుణరూపము” అని వక్కాణించెను. అంతటఁ దీకాకారుఁడు సంఘటనారూపమగు రీతి కావ్యమున కాత్మకాంజాలదని తలచి యేమో రీతియన అపమువంటి కఠినములగు తర్కవాక్యములకంటె విలక్షణమగు స్ఫూర్తినిఁ బ్రకటించు నొక స్వభాసవిశేషమని యర్థమును వ్రాసి యట్టిది కావ్యాత్మయనుటకు బాధకముండదను నభిప్రాయమును విశదపఱచెను.

—♦ వి శ్వ నా థ క వి రా జు ♦—

ఇతడు పైవారి యభిప్రాయముల నన్నిటినిఁ గ్రహించి విధమున ఖండించి తుదకుఁ దానొక యభిప్రాయమును గనుపఱచెను. ఇతడు తన సాహిత్యదర్శనమున సర్వశ్రేయములకు మూలమగు కావ్యస్వరూపమును నిరూపించుచుఁ గావ్యమన నెట్టిదని ప్రశ్నించుకొని “ఒకఁడు (మమ్మటుఁడు) దోష

రహితములై గుణాలకాశ యుక్తములగు శబ్దార్థములు కావ్యమని పలికెను. కాని యది యవిచారమూలకము. ఏలయన, దోషములులేని శబ్దార్థములే కావ్యమగునేని—

“న్యక్కారోహ్యయమేవమే యదరయః తత్రాప్యసాతాపసః
సోఽప్యత్రైవ నిహంతి రాక్షసకులం జీవత్యహో రావణః॥
ధోధిశక్రజితం ప్రబోధితవతా కిం కుంభకర్ణేనవా,
స్వర్గగ్రామటికావిలుంతనవృథో చూచైఃకిమే భిర్భుజైః॥
(సానుమన్నాటకము)

తా॥ రాముఁడు రాక్షసులను సంహరించుచుండఁగా మనమునఁ గలఁగి రావణుఁడు తన్ను గుఱించి యిట్లు విసుఁగుకొనుచున్నాఁడు. “నాకును శత్రువులు గలరనుటయే నిందింపవలసి యున్నది. అందును ఈమానుషమాత్రుఁడగు తాపసుఁడు నాకు శత్రువు. అతఁడును ఎక్కడనో గాక నా సమీపముననే రాక్షసకులము నాశనము చేయుచున్నాఁడు. కట్టా, ఇంత జరిగియు రావణుఁడు బ్రగుచున్నాడా? ఛీ, ఛీ, ఇంద్రజిత్తుతో ఫలమేమి? మేలుకొని యున్నట్టి కుంభకర్ణునిచే ఫలమేమి? స్వర్గమనునట్టి యొక చిన్నపల్లెను ధ్వంసము చేసి వ్యర్థముగ బలిసిన యీ భుజములచేతను నేమి ప్రయోజనము?

ఈ పద్యమునందు నాల్గవ పాదమున విధేయావిమర్శ దోష ముండుటబట్టి యిది యెప్పటికిఁ గావ్యముకాకప్రోవల యును. ఒక దానిని గుఱించి విధింపఁదగినది విధేయము.

విధింపవలసినప్పుడు విధేయాంశము సమాసఘటితముగాక, విడిగానుండవలయును. పైశ్లోక పాదమునందు “భుజములు వ్యర్థముల”ని భుజములనుగూర్చి వ్యర్థత్వము విధింపబడుచున్నది. గాని విధింపబడనున్న వృథాత్వరూప విధేయాంశము సమాసఘటితమై యుండుటచేత స్పష్టముగా స్ఫురింపదు. ఇచ్చటఁ గవికి “భుజములు వ్యర్థములనియేగాని, వ్యర్థములైన భుజముల”ని యభిప్రాయముకాదు. విధేయాంశము స్పష్టముగానప్పుడు విధేయావిమర్శమను కావ్యదోషము సంభవించునని ప్రాచీన సంప్రదాయము. కావున నిందు విధేయావిమర్శరూప కావ్యదోషముండుటబట్టి యిది యెట్లు దోషరహితమగు కావ్యమగును?

మఱియు నియ్యది యుత్తమకావ్యమని పలువు రంగీకరించి యుండుటచేఁ గావ్యము కాదనుటకు వీలుపడదు. కాబట్టి దోషరహితమగు శబ్దార్థములు కావ్యమనుట సరిపడదు. ఈ పద్యమునందొక యంశముమాత్రము దుష్టమైనను సర్వాంశము దుష్టముకాదుగనుక కావ్యత్వము చెల్లుచున్నదని చెప్పుచో నప్పుడు ‘ఏ యంశము దుష్టమో యది యకావ్యమనియు, ఏది యనుష్టమో యది యుత్తమకావ్యమని చెప్పవలసివచ్చును. అత్తజి రెండుపక్కల లాగబడు నియ్యది కావ్యముగాని, యకావ్యముగాని యేడియుఁ గాఁజాలదు.

మఱియుఁ బైకావ్యలక్షణమునందు “సగుణములగు శబ్దార్థముల”ని చెప్పబడిన సగుణవిశేషణము అసంగతము.

గుణములు కావ్యమున కేత్మభూతమగు రసధర్మములు గాఁ శరీరప్రాయములగు శబ్దార్థ ధర్మములు గావు. “యేరసస్యా గినోధర్మాః శౌర్యాదయ ఇవాత్మనః, తేగుణాః ॥ “ఎవ్వి యాత్మకు శౌర్యాదులవలె సుగిభూతమగు (ప్రధానమగు) రస మునకు ధర్మములో నవిప్రయే గుణములు” అను తనవాక్యమే యిందుకుఁ బ్రమాణము. కావ్యస్వరూపముగ సంగీకరింపఁ బడిన శబ్దార్థములయందు రసమున్నదందువా? లేదా? లేదంటే వేని గుణములు సహితములేవు. ఉన్నదందువేని ‘సగుణము’ అనుటకంటె సరసములనుట యుత్తమము. ‘సగుణము’ను విశేషణమే యీ యర్థమును బోధించుననుచో లోకము చందు “ప్రాణిమంతములు దేశముల”ని వాడుక యున్నదిగాని, “శౌర్యాది మంతముల”ని లేదుగదా, కావున “సరసములగు శబ్దార్థముల”ని యుండవలయునే గాని “సగుణములగు శబ్దార్థము”లని లక్షణముండఁగూడదు.

మఱియు “యఃకౌమారహరః” అను పద్యమునందు విభానావిశేషోక్తి మూలకమైన సందేహ సంకరాలంకారము స్ఫుటముగా నుండినను “స్ఫుటమగు నలంకార మిందేదియు లే”దనుట విచారణీయము.

(“కారణము లేకున్నను గార్యోత్పత్తి కథనము’ విభా వనాలంకారము. “కారణమున్నను గార్యోత్పత్తి గలుగకుండు నట్లు వర్ణించుట” విశేషోక్త్యలంకారము. ఇందు వరుఁడు, ఉపకర

ణములు, మొదలగు వాని యనుప భోగరూపమైన కారణము లేకున్నను, దత్కార్యంబైన యుత్కంఠ యుదయించుటంజేసి విభావనాలంకారమా? లేక 'వరోపకరణాద్యుప భోగరూప మైన కారణమున్నను దత్కార్యంబైన యుత్కంఠాభావము లేమింజేసి విశేషోక్తియా? యని సందేహ ముదయించి తన్నూ లకంబైన సంకరాలంకారము స్ఫుటముగాఁ గన్పట్టుచున్నదని విశ్వనాథుని యభిప్రాయము. గాని కావ్యములయందు వాచ్యములగు నలంకారములకుఁ దక్క నితరములకు స్ఫుటములను వ్యవహారములేదు కాఁబట్టి యిదలి విభావనా విశేషోక్తులు వాచ్యములు గాక యార్థికములగుటచే వీని మూలకమైన సందేహ సంకరము స్ఫుటము గాదని మమ్మటుని తాత్పర్యము.)

మఱియు, ధ్వనికాదుఁడు చెప్పిన కావ్యాత్మయగు ధ్వని వస్త్రవలంకార రసరూపమా? రసాది రూపము మాత్రమా? కావ్యములనుటకు వీలుగాని ప్రహేళికాదులును (ఖండకావ్యములు) వస్త్రవలంకార ధ్వనిగల వగుటంబట్టి మొదటి పక్షము నంగీకరింపఁ జాలము. రెండవ పక్షమే సమ్మతమగునని శుభంబగుఁ గాక.

రసాది రూపధ్వని మాత్రమే కావ్యమున కాత్మయని చెప్పు పక్షమున.

“శ్వశూరత్ర నిమజ్జతి, అత్రాహం దివసకం ప్రలోకయః
మాపథి! రాత్ర్యంధ! శయ్యాయామా వయోర్నిమంక్ష్యసి”
[ప్రాకృత ఛాయ]

తా॥ రేణీకటిగీల యోయీ! తెరువరీ! ఇచ్చట మాయత్త యొడలెటుంగక పడియుండును. [నిద్రించును] నేనిందుఁ బరుండి యుందును. పొద్దు కొంచెముగా నున్నది చూడుము. మా శయ్యపైఁ బడెదవు సుమా...

ఇత్యాది పద్యములయందు వస్తుమాత్రమే వ్యంగ్యమైనను గావ్య వ్యవహారమెట్లు చెల్లుచున్నది? అని కొందఱు ప్రశ్నింప వచ్చును గాని, వస్తుమాత్ర వ్యంగ్యమును బట్టి గాక రసాభాస వ్యంగ్యమునుబట్టి కావ్యవ్యవహారము చెల్లుచున్నదనవలయును, లేనిచో “దేవదత్తుడు గ్రామమునకు వెళ్లుచున్నాడ”ను నెడఁ దోచునటువంటి సేవకుని యను గమన వ్యంగ్యమును బట్టి యిదియుఁ గావ్యమన వలసి వచ్చును. రసవత్తే కావ్యమగును గాని యిది యెట్లగును?

మఱియు, “కావ్యమున కాత్మరీతి” యని చెప్పిన వామనుని లక్షణము గూడ నసంగతమే. అవయవ సంస్థాన రూపముగు సంఘటనావిశేషమే రీతి. వాక్యమునందుఁ బదములను దగిన స్థానమునందుఁ జేర్చుటయే యవయవ సంస్థానము. ఇట్టి యవయవ సంస్థానమునకును, ఆత్మకును భేదము సుప్రసిద్ధము కావున రీతి కావ్యమున కాత్మ యెట్లగును? ఇచ్చటఁ డీకాకారుని సమర్థన మొంతమాత్రము పనికి వచ్చునో చదువరులకే స్పష్టమగును.

కావున నీ లక్షణము లెవ్వియుఁ గావ్యలక్షణములు కాజాలవు. “రసాత్మకమగు వాక్యమే కావ్యమ”ని చెప్పవల

యును. అనఁగా బ్రహ్మసముగ రసమును బోధించు వాక్యము కావ్యమని తన యభిప్రాయమును విశదపఱచెను.

—శ్రీ జగన్నాథుఁడు. శ్రీ—

ఇతఁడు తన రసగంగాధరమున “రమణీయార్థ ప్రతిపాదకమగు శబ్దమే కావ్యము” కాని పాఠీనులు సెప్పు “దోషనర్జితములై గుణాలంకార విశిష్టములగు శబ్దార్థములు కావ్యమ”ను లక్షణము సరిపోవదు. ‘కావ్యము పఠింపఁబడు చున్నది.’ “కావ్యము వలన నర్థము తెలిసినది.” “కావ్యమును వింటిని అర్థము కాలేదు” అను లోక ప్రసిద్ధములగు వ్యవహారముల వలనను, “శబ్దార్థములు కావ్యమ”ని చెప్పుటకుఁ దగిన యితర ప్రమాణములు లేకుండుటవలనను, శబ్దమునకుఁ దప్ప శబ్దార్థయుగళమునకుఁ గావ్యత్వము సమకూరద”ని విస్తరించెను.

చక్కఁగా విమర్శించితమేని విశ్వనాథ కవిరాజు మతముగాని, జగన్నాథుని మతముగాని, యీ విషయమున నెంత మాత్రము సరిపడదని తేలుచున్నది. “రసాత్మకమగు వాక్యమ”ని చెప్పు విశ్వనాథుని మార్గము ననుసరించు పక్షమున వస్త్రీలంకార వ్యంగ్యములగు “శ్వశ్రూరతనిమజ్జతి” ఇత్యాదులు కావ్యములనుటకు వీలులేక పోవును. ఇట్టి స్థలముల యందు మహాకవులు, కవి బాలాది చరిత్రములను, బ్రహ్మవేగాదులను, వస్త్రీలంకార పరిధానముగ వర్ణించి కావ్యవ్యవహారమును జెల్లింపు చుండఁగా మనము దానిని దొలఁగించుట

యసాధ్యము. లక్ష్యమనుబట్టి లక్షణమును గల్పింప వచ్చును గాని లక్షణమునుబట్టి లక్ష్యమును సవరించుకొనఁ జూచుట యనుభవ విరుద్ధము. అసాధ్యము. ఇట్టి స్థలములలోను బరంపరగా స్ఫురించుచున్న రసస్పర్శమును బట్టియే గావ్యవ్యవహారము చెల్లుచున్నదనుచో నిట్టి రసస్పర్శము “గోపు చలించుచున్నది” “మృగము పరుగిడు చున్నది” ఇత్యాది స్థలములయందును నుండుటచే నిష్ప్రయోజనము.

మఱి “రమణీయార్థ ప్రతిపాదకమగు శబ్దమే గావ్యమ”ను జగన్నాథుని మత మచలుబొందుమేని శబ్దమువలె అర్థము పుట్టించు రసాస్వాదమును బలాత్కారముగఁ గప్పిపుచ్చ వలసివచ్చును. “గావ్యము వినఁబడెను, చదువఁబడెను”ను వ్యవహారమువలె “గావ్యము తెలిసికొనఁబడె”నను వ్యవహారమును ప్రసిద్ధమగుటచే ‘శబ్దమే గావ్యమ’నుట యుక్తియుక్తము గాని మాట. ఇందుకు “తద ధీతే తద్వేద” అను వాణిని వ్యాకరణ సూత్రము కూడఁ దోడ్పడు చున్నది.

కాబట్టితద కెవ్వరెన్నివిధముల విమర్శించినను ప్రకృతాను భవమునుబట్టి చూడఁగా “రసాత్మకమగు వాక్యమే కావ్యమ”నిచెప్పు విశ్వనాథునికంటెను, “రమణీయార్థ ప్రతిపాదకమగు శబ్దార్థములు కావ్య”మని చెప్పు జగన్నాథుని కంటెను శబ్దార్థములు కావ్యమని చెప్పు మమ్మటుండే యుక్తవాదియని తోచుచున్నది. సరసములయిన వేణువీణాది గాన

ములు అర్థవిశేష. విచారము లేకయే శబ్దములు మాత్రము ఆ
హ్లాదమును గలిగించుచుండుట యనుభవసిద్ధమైనట్లు నారీకేశ
పాక ప్రధానములయిన కావ్యములను బఠించునపు డర్థవిశేష
ప్రతీతిలేనిది శబ్దమాత్రముచే నెట్టి యాహ్లాదమును గలుగుట
లేదు. కావున నందుగలిగెడి యాహ్లాద మర్థకృతమైనదని. త
ప్పుక చెప్పవలయును. ఇట్లాహ్లాద మొక్కొక్కయెడఁ గేవల
శబ్దకృతముగాను నొక్కొక్కయెడఁ గేవలార్థకృతముగాను, నుం
డుట సకలసహృదయ విదితము. ఇట్లు శబ్దార్థములు రెండును
నాహ్లాదజనకములై యొప్పుచుండ నొక్కశబ్దమునకు మాత్రమే
కావ్యత్వమును జెప్పటకుఁ గారణము గనుపింపదు. గనుక కా
వ్యత్వము శబ్దార్థములకు రెంటికీఁ జెప్పటయే యుక్తమని నా
యభిప్రాయము.

—♦ కావ్యభేదములు. ♦—

కావ్యములు ఉత్తమములు, మధ్యమములు, అధమము
లని మూఁడు విధములు. ఇవి వరుసఁగా ధ్వని, గుణీభూతవ్యం
గ్య, చిత్రకావ్యము లనఁబడుచున్నవి. అందు ఉత్తమకావ్యము,
“ఇదము త్తమ మతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాధ్వనిర్ముఢైః
కథితః”

“వాచ్యాధ్వమకంఠే వ్యంగ్యాధ్వమ మిగుల నానందము
ను బుట్టించునేని ఇది యుత్తమ కావ్యమని పండితులచేఁ జెప్పఁ
బడుచున్నది.” అను లక్షణము గలదగుచున్నది. శబ్దములు
తమతమ యర్థములనుగాక తమలోని వ్యంజనాశక్తిచేత. బ్రథాన

ముగ బోధించు స్ఫోటభును నర్థమునే ధ్వనియందురని శబ్దార్థములకు వ్యంగ్య వ్యంజక భావము సంగీకరించిన వైయాకరణుల మతము ననుసరించు నాలుకారకులుగూడ వాచ్యార్థము నకంటెను రమణీయమగు నర్థమును బోధించు శబ్దార్థములకు వ్యంగ్య వ్యంజక భావము సంగీకరించిరి. అనఁగాఁ గావ్యముల యందు మొదట శబ్దములు తమతమ యర్థమును బోధించును. ఇదియే వాచ్యార్థ మనఁబడును. అనంతరము శబ్దశక్తిచేతనో యర్థశక్తిచేతనో సహృదయులకు వేఱొక యర్థము తోచుచున్నది. ఇదియే వ్యంగ్యార్థ మనఁబడును. ఒక్కొక్కయెడ సహృదయులకు వ్యంగ్యార్థముకంటె వాచ్యార్థము చమత్కారిగా నుండును. ఒక్కొక్కయెడ వాచ్యార్థముకంటె వ్యంగ్యార్థము చమత్కారిగా నుండును. ఏకావ్యములయందు వ్యంగ్యార్థము సాంపుగానుండి సహృదయుల సృదయముల నానందసాగరమున నోలలాడించునో యాకావ్యములు ధ్వనికావ్యము లనఁబడునని తాత్పర్యము.

“నిశ్శేషచ్యుత చందసం స్తనతటం నిర్మలప్రరాగోఽధరో
నేత్రే దూరమనంజనే పులకితా తస్వీతవేయం తనుః!

మిథ్యావాదిని! దూతి! బాంధవజన స్యాజ్ఞాత పీడాగమే!
వాపీంస్నాతు మిత్రోగతాఽసి నపున స్తస్యాధమస్యాంతికమ్.”

తా॥ నాయకునిఁ గొనితెచ్చుటకై పంపఁబడిన దూతిక
హనితో రమించి రాఁగా స్నానకార్యములను బ్రకటించు నెవ
మున సంభోగకార్యములను వెల్లడించు విదగ్ధనాయిక యిట్లు

బలుకుచున్నది. ఓసి దూతీ! నీయీ చేనుమొనల గండము జా
తినది. కెమ్మోవిరాగము వీడినది. కనులఁ గాటుకంతయుఁ బో
యినది. అలసిన మైదీవె గగుర్పొడిచినది. అబద్ధములాడుదానా!
ఆత్మీయుల దుఃఖమెఱుంగనిదానా! బావికిఁ దానమాడఁబోతివి
గాని, యాయధముని కడకుఁ బోయితివా?

ఇచ్చటఁ బ్రేమపూర్వకముగ వరించిన నాయకుని
“అధమ” పదముచే నిరూపించుటవలన నితకుఁ బూర్వము
నాయికానాయకుల కన్యోన్యాయురాగము దృఢముగా నున్న
ట్లును, అందుననే విరహము నోర్వలేక దూతినిఁ బంపినట్లును,
ఆదూతిరాఁగా దానియందుఁ దోచుగుర్తులఁబట్టి నాయకుని
యందు నాయికకు వైరస్యముదయించినట్లును, ఆవైరస్యము
దూతీ సంభోగమూలకమైనట్లును, దానినే యధమ శబ్దము
ధ్వనించుచున్నట్లును, ఆధ్వనినే సాధారణములైన చిహ్న
ములు సంభోగ సాధారణములై బలపఱుచుచున్నట్లును, తన
ప్రియుడు దూతీసంభోగముఁ జేసినవాడు అను సర్థమును నిపు
ణముగా నధమశబ్దముచే వెడలించు చమత్కారమే కావ్యా
త్మయై శోభిల్లుననియుఁ దేలుచున్నది. కావున నిది యుత్తమ
కావ్యమనఁబడుచున్నది.

—♦ మధ్యమకావ్యము ♦—

“అతాదృశిగుణీభూత వ్యంగ్యంవ్యంగ్యేతు మధ్యమమ్.”

“ప్రతీయమానార్థము వాచ్యార్థముకంటె నెక్కువ చ
మత్కారిగాక వాచ్యార్థమున కంగమగునెని అది గుణీభూత

వ్యంగ్యమును మధ్యమకోవ్య మనబడును.”

“గ్రామతరుణం తరుణ్యానవ వంజుల మంజరీ సనాథకరమ్।
పశ్యంత్యా భవతి ముహుర్నితరాం మలినా ముఖచ్ఛాయా॥”

తా॥ కొత్త వంజుల (ప్రబల్లి) పుష్పగుచ్ఛమును జేతబట్టుకొనిన గ్రామసుందరునిఁ గాంచెడి యువతి ముఖకాంతి మిక్కిలి వాడిపోవుచున్నది. ఒక యువనాయిక ప్రియునకొక స్థలమునఁ దానే సంకేతమొనర్చి యింటిపనుల యాటంకముచే నచ్చటికి రాకపోగాఁ గొంతసేపటికందుఁ గాంచియుండిన ప్రియుడీ విషయమును బ్రేయసికి నెఱింగించుటకై యందలి వంజుల గుచ్ఛము నొకదానిని జేతబట్టుకొని వచ్చెను. అతనిఁ గాంచి దుఃఖించెనను విషయమీ పద్యమున వర్ణింపబడియున్నదని యెఱుంగవలయును.

ఇచ్చట “వంజులలతాగ్రహమునకు వచ్చెదనని రానైతి”వను వ్యంగ్యార్థముకంటె వాఙ్యార్థమే చమత్కారముగ నున్నది గావున నియ్యది మధ్యమకావ్యము.

—♦ అధమకావ్యము ♦—

వ్యంగ్యార్థశూన్యమగు కావ్యము అధమము. అయ్యది శబ్దచిత్రము, వాచ్యచిత్రమని రెండువిధములు. చిత్రమనఁగా గుణాలంకారయుక్తము. ప్రతీయమానార్థము స్పష్టముగా లేనిది వ్యంగ్యార్థశూన్యము. వీని యుదాహరణములు యమకాదులయందును, అనుప్రాసాదులయందును, ఉపమాదులయందును స్పష్టముగాన నిందు వివరింపనైతి.

—♦ మతాంతరము ♦—

విద్యానాథుడును, విన్నకోట పెద్దనయు, మొదలగు వారు కవికృతకావ్యము గద్యమయము, పద్యమయము, గద్య పద్యమయమునని మూడు విధములుగ విభజించుచు నయ్యది యష్టాదశవర్ణనాత్మకమై యుండవలయునని వివరించుచుండగా నీయత్తమ మధ్యమాధమరూపమైన విభాగమెట్లు సంగతమగు చున్నది?

“అట్లు కవికృతమైన కావ్యత్రయంబు

గద్యపద్యవిమిశ్ర సంపాద్యమండ్రు

నగరముఖ్యాప్తదశవర్ణనములచేతఁ

బరఁగునదియును భవ్యప్రబంధ మనఁగ.”

“పురవారాసి మహీధరర్తు శశభృత్పూషోదయోద్యాన పుష్కర కేశీ మధుపానమోహన వియోగజ్ఞేమయానస్వయం వరపుత్రోత్సవ మంత్రదూత్యరణదోర్వైక్రాంతి సంకీర్తనా కరమష్టాదశ వర్ణనాన్వితము తత్కావ్యంబు భవ్యంబిలన్.”

(విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణి)

కావ్యములన్నియు గద్యపద్యాత్మకములై యష్టాదశ వర్ణనలఁ జెన్నొందుచుఁ బూర్వోక్తవిషయ విభాగమునుబట్టి యత్తమ మధ్యమాధమము లనఁబడుచుండు ననుటవలన నీమ తముల కెంతమాత్రము విరోధముగాని, అసంగతిగాని యుండ దని యరయవలయును.

ఇవిధముగ నిరూపింపఁబడిన కావ్యములు దృశ్యముల

నియు, శ్రవ్యములనియు, వాడబడుచున్నవి. నాట్యరంగస్థలములయందు నాట్టువిధములయిన యభినయముల నభినయించునపుడు చూచి యానందించఁదగినవి దృశ్యములు. వీనినే యానందించఁదగినవి శ్రవ్యములు. ఇవి ప్రత్యేక వివరణమున కర్హములగుటచే నిందు వివరింప నైతిని,

ఇతరుఁ గావ్యమునకు రసమాత్మ్యనియు, శబ్దార్థములు శరీరమనియు, అనుప్రాసోపమాను లలంకారములనియుఁ గావ్యప్రకాశకారుని యభిప్రాయమని తెలియవలయును.

—♦ గ ద్య. ♦—

ఇది శ్రీనిజామదేశీయ మహాబూబునగర మండలాంత్యత పెన్ద్ర మందడి గ్రామవాసి భారద్వాజగోత్ర పవిత్ర కాండూరువంశ పయఃపారావార రాకాసుధాకర చింతకుంట రాఘవాచార్య ద్వితీయతనూజ, శ్రీపదపురవాస్తవ్య మహామహాపాధ్యాయ శ్రీమాన్, కపిస్థలాభిజన, దేశికాచార్యాది గురువర ప్రసాదలబ్ధ సాహిత్యప్రబోధ సాహిత్యశిరోమణి ఓ ఉభయభాషాపరివీణ షట్టసమంచిత, కడపమండల స్థానిక విద్యాశాఖాంధ్రపండిత, కాండూరు నరసింహాచార్య వివృతబైన కావ్యప్రకాశ వివరణంబునందు ప్రథమోల్లాసము సంపూర్ణము.

కావ్యప్రకాశవివరణము.

ద్వితీయోల్లాసము.

ప్రథమభాగము.

ప్రథమోల్లాసమునఁ గవిస్వరూపమును, గావ్యప్రయోజనమును, గావ్యోత్పత్తిబీజమును, గావ్యస్వరూపమును, గావ్యభేదములును, సవిమర్శముగ నిరూపింపఁబడియె. ఇఁక రెండవ యుల్లాసమునందుఁ గావ్యస్వరూపఘటితములగు శబ్దార్థంబుల స్వరూపంబును, వాని భేదములును, మొదలగునవి వివరింపఁబడును.

—♦ శబ్దస్వరూపము ♦—

శబ్దము వాచకము, లాక్షణికము, వ్యంజకమని మూఁడు విధములు. అర్థము సహితము వాచ్యము, లక్ష్యము. వ్యంగ్యమునని మూఁడువిధములే. కొందఱు తాత్పర్యార్థము మఱియొకటి కలదందురు. దానింగూర్చి స్థలాంతరమున వివరింతుము.

వాచ్య, లక్ష్య, వ్యంగ్యములను మూఁడువిధములైన యర్థములును మఱియొక యర్థమునకు వ్యంజకములగుచున్నవి. అనఁగా వ్యంజనాశక్తిచేత రమణీయమైన వేఱొకయర్థమును బోధించుచున్నవని తాత్పర్యము. అందు,

—♦ వ్యంగ్య వ్యంజకమైన వాచ్యము. ♦—

“మాతర్గృహోపకరణ మద్యఖలునాస్తీతి సాధితం త్వయా
తద్భణ కి కరణీయమేవ మేవ నవాసరః స్థాయీ॥”

పా॥ ఛా॥

తా॥ అమ్మా! ఇంటికి గావలసిన యుపకరణములు లే
వని యిప్పుడు నెప్పితివి. అందుకు నేనేమి చేయవలెనో చెప్పు
ము. ప్రొద్దు ఇట్లేనిలువను.

ఉపపత్తితో రమింపఁదలఁచిన యొక కామిని కట్టెలు దె
చ్చునెపమున బయటికి బోవుటకై తల్లితో నిట్లు బలుకుచు
న్నది. ఇందు బద్ధార్థమును వినిన వెంటనే సామాజికులకు
వ్యంజనా వ్యాపార మహిమచే “ఈచెప్పెను వ్యక్తి కామిని.
ఈమె యుపపత్తి సంభోగ మపేక్షించుచున్నది” అని తోచుచు
న్నది. కావున నిందలి వాచ్యార్థము వ్యంగ్యార్థమునకు వ్యంజక
మగుచున్నది.

—♦ వంగ్యవ్యంజక లక్ష్యార్థము ♦—

‘సాధయంతీ సఖి! సుభగం క్షణేక్షణే దూనాసి మత్కృతే!
సద్భావ స్నేహకరణీయ సదృశకం తావద్విరచితంత్వయా॥’

పా॥ ఛా॥

తా॥ ఓచెలీ! ప్రియుని సాధించుదానవై నాకొఱకుఁ బ్రతి
క్షణము బహుశృమం జెందితివి. నీవు నీమంచితనమునకును,
స్నేహమునకును దగినట్లాచరించితివి.

ప్రియునిఁ బిలుచుకొని వచ్చుటకై పంపఁగా నతనితోఁ
దానే రమించి వచ్చిన దూతికనుఁగొంచి నాయొక యిట్లు బలు
కుచున్నది. ఇందు సుభగుని సాధించుదాననై బహుశ్రమఁజె
దితివనుటచే నాప్రియునితో రమించు నీచేత శత్రుత్వమాచరి
పఁబడెనను నర్థము లక్షణచే బోధింపఁబడుచున్నది. అద్దానిచేఁ
“గాముకుఁ డపరాధి” యను నర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది.
గావున నిందలి లక్ష్యార్థము మఱియొక యర్థమునకు వ్యంజక
మగుచున్నది.

—♦ అర్థాంతర వ్యంజక వ్యంగ్యము ♦—

“పశ్య నిశ్చల నిష్పందా బిసిసీ పత్రే రాజతే బలాకా

నిర్మల మరకత భాజన పరిస్థితా శంఖశుక్తి రివ.”

తా॥ ఓప్రియా! చూడుము. నిర్మలమగు మరకతపాత్ర
మునందుండు ముత్తైవుఁ జిప్పవలెఁ దామరాఁకునందుఁ గొక్కె
ర కదలమెదలక ప్రకాశించుచున్నది.

ఉపపత్తిని గుఱించి యొక ముద్దియవచనము. ఇందుఁ
గొక్కెర కదలమెదలకుండుటచే దానికి భయము లేకుండుట
యు, అందుచే నయ్యది నిర్జన ప్రదేశమగుటయు, గనుక నయ్య
ది సంభోగయోగ్యమగు స్థానమనియు, వ్యంగ్యమగుచున్నది.
ఇందు మొదట వాచ్యార్థముచే నొక యర్థము వ్యంగ్యమయి
దానిమూలమున మఱియొక యర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది.
గావున నిది వ్యంగ్యార్థ వ్యంజకమనఁబడును.

—♦ వాచకస్వరూపము ♦—

“సాక్షాత్తుగా సంకేతగోచరమగు నర్థమును బోధించు శబ్దము వాచక మనబడును. ఈశబ్ద మియర్థమును బోధించు నను నీశ్వరేచ్ఛయే సంకేతము. అనగా గోశబ్దమునకు గోవర్థము. మనుష్యశబ్దమునకు మనుష్యుడర్థమని మొట్టమొదట నీశ్వరుడు ఒక్కొక్కశబ్దమున కొక్కొక్క యర్థమునందుఁ గల్పించిన సంకల్పమే శక్తియనబడుచున్నది. ఏశబ్దమున కేయర్థమునందు శక్తిగలదో యాయర్థ మాశబ్దమునకు ముఖ్యమైనది. అట్టి శక్తిసహితమైన శబ్దము సంకేతితార్థమును బోధించుచు నాయర్థమునకు వాచకమనబడుచున్నది. సంకేతజ్ఞానము లేనప్పుడు అర్థజ్ఞానము గలుగదు గావున సంకేతజ్ఞానము అర్థజ్ఞానమునకు నిమిత్తమని తాత్పర్యము.

—♦ వాచ్యార్థ భేదములు. ♦—

ఈసంకేతితార్థము జాతి, గుణ, క్రియా, సంజ్ఞలచే నాలుగు విధములుగఁగాని, జాతిమాత్రముచే నొక్కవిధముగఁగాని బరఁగుచుండునని ప్రాచీనులు పలుకుదురు. అది యెట్లులనఁగా! ఆవు, గుఱ్ఱము మొదలగు పదార్థములే యెఱుఁగనివాఁడు ‘ఆవునుదెమ్ము’ గుఱ్ఱమును దీసికొని పోమ్ము’ అని యొక పురుషుడు మఱియొకనితోఁ జెప్పనప్పుడు అతఁ డావునుఁ దెచ్చుచు గుఱ్ఱమునుఁ దీసికొని పోవుచుండఁగా జూచి ‘ఇదియావు’ ‘ఇది గుఱ్ఱము’ అని యానయన నయనములచేఁ దెలిసికొనుచున్నాడు. ఈజ్ఞానము ఆవు, గుఱ్ఱమును వ్యక్తులనుఁ గాంచుట

వలనఁ గలిగినది గావున సంకేతము వ్యక్తియందేగాని జాత్యాదులయందు లేదని కొందఱు వాదింతురుగాని, యొక్కజాతియందే యనేక వ్యక్తులయం దనేక శక్తుల నంగీకరించుటకంటె నన్ని వ్యక్తుల కనుకూలించులాగున సముదాయముగ ఆయాజాతులయందు సంకేతము నంగీకరించుట సుభువు. మఱియు వ్యక్తి శక్తి నంగీకరించుచో గోవు, శుక్లము, చలము, డిట్టుఁడు మొదలగు విభాగమే సంభవించకపోవును. గనుక ఉపాధిశక్తి నంగీకరించుటయే యుక్తము. పదార్థములలో నొండొంటికి స్వరూప భేదమును దెలియఁజేయు ధర్మము ఉపాధియనఁబడును. ఘటము, వస్త్రము, ఆవు, గుఱ్ఱము మొదలగునవి. ఇచ్చట ఘటముయొక్క స్వరూపము వేఱు. వస్త్రముయొక్క స్వరూపము వేఱు. ఈ రెంటికిని భేదమును దెలుపునటువంటి ధర్మమొండు ఘటమునందును, వస్త్రమునందును గలదు. ఘటత్వము, వస్త్రత్వమునఁబడున దిదియే.

—♦ ఉపాధిభేదములు ♦—

ఉపాధి, “వస్తుధర్మము, వక్త్రయథేచ్ఛాకల్పితము” అని రెండువిధములు. అందు వస్తుధర్మము సిద్ధమూ సాధ్యమని ద్వివిధము. వానిలో సిద్ధము, “పదార్థప్రాణప్రదము, విశేషాధాన హేతు” వని రెండువిధములు. పదార్థప్రాణప్రదమగు సిద్ధవస్తుధర్మమే జాతియనఁబడును.

అనఁగా వ్యక్తిగతమైన ధర్మమే వస్తుధర్మము. అది ఘటత్వ, శుక్లత్వ, చలత్వములనెడి జాతిగుణక్రియారూపమనియు

పురుషుడు తన యిష్టప్రకారము కల్పించిన సంజ్ఞారూపమగు డిత్తత్వ, డవిత్తత్వ, చైత్రత్వ, మైత్రత్వ, యజ్ఞదత్తత్వ, దేవదత్తత్వరూపమైన ధర్మమే వక్త్రయధేచ్ఛా కల్పితమనియు, పూర్వాపరావయవ విశిష్టమగు క్రియారూపవస్తుధర్మమే సాధ్యమనియు, జాతిగుణరూపమైన సిద్ధవస్తుధర్మము పదార్థప్రాణప్రదము, విశేషాధానహేతువని రెండువిధములనియు, పదార్థమునకు వ్యవహారయోగ్యతను బుట్టించు జాతి పదార్థప్రాణప్రదమని చెప్పబడును. సజాతీయవస్తువులనుండి వ్యావృత్తినిఁ దెల్పుటకుఁ గారణమగుచు శుక్లాది విశేషములచే విశేషింపఁబడు గుణము విశేషాధానహేతువని చెప్పబడుచుండుననియు, నెఱుంగవలయును.

జాతి పదార్థ ప్రాణప్రదమనుటకుఁ గ్రిందనిరూపించిన వాక్యపదీయవచనము ప్రమాణము. “నహిగౌః స్వరూపేణ గౌర్నాప్యగౌః గోత్వాభి సంబంధాత్తుగౌః” గోవు ఆకారమాత్రముచేత గోవనికాని, గోవు కాదనికాని చెప్పట యశక్యము. మఱి గోత్వమను జాతి సంబంధముచే గోవనఁబడును.” “గోవు, శుక్లము, చలము, డిత్తుఁ డిత్యాదులయందు నాలుగువిధములయిన ప్రవృత్తులు గలవని” మహాభాష్యకారుడగు పతంజలి నుడి. ఇచ్చట ప్రవృత్తిశబ్దమునకుఁ బ్రవృత్తి నిమిత్తమని యర్థము. శబ్దార్థమును బోధించు వ్యాపారవిశేషమే ప్రవృత్తి. ఇట్లు గోవు, శుక్లము, చలము, డిత్తుఁడు మొదలగు శబ్దముల యందుఁగల గోత్వాది ప్రవృత్తి నిమిత్త భేదమునుబట్టి శబ్ద

ములు జాతిశబ్దములు, గుణశబ్దములు, క్రియాశబ్దములు, సంజ్ఞాశబ్దములు అని నాలుగువిధములని యభిప్రాయము.

పరమాణువు మొదలగునవి జాతిశబ్దములే యయినను పరమాణ్వాది శబ్దములను గుణశబ్దములమధ్య పఠించుటచే నా శబ్దములయందుఁగల గుణత్వము పారిభాషికమే (పేరునకు మాత్రమే) యని తెలియవలయును.

గుణక్రియాదులు నానావస్తుగతములై భిన్నభిన్నముగా గన్పట్టినను స్వరూపమునుబట్టి యవి యేకరూపములేయని గ్రహించునది. ఒక్క-ముఖమే ఖడ్గమునందును, అద్దమునందును, తైలమునందును, భిన్నభిన్నముగాఁ బ్రకాశించినను దాని స్వరూపమునకు భేదములేకుండుట యనుభవసాక్షికము. ఇందుచే నాగావిధములయిన క్రియాదులయందు వేఱువేఱు శక్తుల నంగీకరింపవలసి వచ్చుననియు, అది భారమనియు భ్రమింపఁ గూడదు.

ప్రవృత్తి నిమిత్తభేదమునుబట్టి శబ్దములు జాత్యాదులచే నాలుగు విధములని కొందఱి యభిప్రాయము. మఱికొందఱు అన్నివిధములయిన శబ్దములకును జాతియొక్కటే ప్రవృత్తినిమిత్తమని యభిప్రాయపడుచున్నారు. అది యెట్లులనఁగా, మంచునందును, పాలయందును, శంఖమునందునుగల తెలుపు వేఱని యెల్లరకుఁ దెలియును. అయినను వాని నన్నింటినిఁ దెల్లవి యనియు, వానిలో తెలుపున్నదనియు నొక్కరీతినే వాడుకొనుచున్నాము. ఇట్లు వ్యవహరించుటకు

నిమిత్తమొకటి యవసరము. అది శుక్లత్వమును జాతి తప్పు మఱి యొకటి కాజాలదు. ఇవిధముననే బెల్లము, బియ్యము మొదలగువానియందును వానికియలు భిన్నభిన్నములుగా నున్నప్పటికిని ఒక్కవిధమైన క్రియావ్యవహారము వానిలోని క్రియాత్వరూపజాతినిబట్టియే గలుగుచున్నది. కాబట్టి శబ్దము లర్థములయందుఁ బ్రవృత్తిచుటకుఁ గారణము జాతి యొక్కటేయని వీరి యభిప్రాయము.

—♦ అభిధాన్వరూపము ♦—

లోకమునందుఁ గార్యకారణములకు మధ్య నొక వ్యాపార మవసరమైనట్లు శబ్దము లర్థమును బోధించునపుడు బోధనానుకూలమైన వ్యాపారమొకటి యవసరమైయున్నది. దీనినే శక్తియందురు. ఇది యభిధా, లక్షణా, వ్యంజనా శ్లేషములచేత మూఁడు విధములు.

సాక్షాత్సంకేత విషయమగు ముఖ్యార్థమును, వ్యాపారాంతర సహాయములేక బోధించునట్టి శక్తి యభిధా యనఁబడును.

అనఁగా ఈశ్వరుఁడు మొట్టమొదట ఈయీశబ్ద మీయీయర్థమును బోధించునని సంకేతమొనర్చినాఁడనియు, నా సంకేతమే శక్తియనఁబడుననియు ముందే తెల్పితిమి. శబ్దమర్థమును బోధించునపుడు శక్తి వ్యాపారరూపముగా నుండుననియు, వ్యాపారమనఁగా శబ్దమునుండి యర్థజ్ఞానము గలుగుటకు నిమిత్తముగా నుండుట యనియు, సంకేతవిషయమగు ముఖ్యార్థమును బోధించుశక్తి యభిధాయనఁబడుచున్నదనియు, అభిధాశక్తి

యర్థమును బోధించుటకు లక్షణాదులకువలె నితర వ్యాపారముల సహాయ మవసరములేదనియుఁ దాత్పర్యము.

గోశబ్దము గోరూపార్థమును బోధించుటకుఁ దత్సంకేతము ఇతర వ్యాపార సహాయములేక తోడ్పడుచు నభిధయనబడుచున్నదని యరయ వలయును. ఇట్లే శబ్దములన్నియు తమ తమ ముఖ్యార్థములను బోధించుటకు అభిధావ్యాపారము నిమిత్తమగు చున్నది.

—* లక్షణాస్వరూపము. *—

“శబ్దము యొక్క ముఖ్యార్థమునకు బాధగలిగి, యా ముఖ్యార్థ సంబంధముండి, రూఢిచేఁగాని ప్రయోజనముచేఁగాని, యితరార్థమెద్దానిచే బోధింపఁబడునో యట్టి యారోపిత శబ్ద వ్యాపారమే లక్షణయనఁబడును.”

అనఁగా, ఒకస్థలమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడిన శబ్దార్థ మనుకూలముగా లేనప్పుడు పురుషుఁడు ప్రకరణానుకూలమైన వేఱొక యర్థమును గల్పించుకొనును. గాని తన యిచ్చవచ్చిన యేయితరార్థమునుగాని కల్పించుకొనఁ గూడదు. ఏ యర్థము నందాశబ్దమునకుఁ బ్రయోగ ప్రసిద్ధిగాని, ప్రయోజనముగాని గలదో యట్టి యర్థమునే కల్పించుకోవలెను. కల్పించుకొనునట్టి యా యర్థమునందు శబ్దమునకు సంకేతము లేకపోవుటచేతను, వ్యాపారములేనిది యథప్రతీతి గలుగక పోవుటచేతను, వర్థాంతర ప్రతీతి గలుగుటకు వేఱొక వ్యాపార మందుండ

వలెను. అదియే లక్షణమునబడును. ఈ లక్షణా వ్యాపారము ముఖ్యార్థగతమై యుండునుగాని శబ్దగతముగాదు అర్థగతమైన యీ లక్షణావ్యాపారము శబ్దగతమైనట్లు ఆరోపింపబడు చున్నదని తాత్పర్యము

ఎట్టులనఁగా, 'కర్మయందుఁ గుశలుడ'ను నెడఁ గుశలుడను శబ్దమునకు ముఖ్యముగ దర్శన గ్రహించువాడని యర్థమగు చుండినను, నా యర్థము ప్రకృతము బాధితమగుచున్నది. అనఁగా నాయర్థ మిదనుపయుక్తమని తాత్పర్యము. ముఖ్యార్థబాధ యనునది యిట్టిదే. మఱి వివేచకత్వరూపమైన ముఖ్యార్థసంబంధమును, వివేచకార్థ విషయమునఁ బ్రయోగ ప్రసిద్ధియు, నుడుటచే బాధితమైన యీ కుశల శబ్దార్థము స్వగతమైన లక్షణావ్యాపారమును గుశల శబ్దమునందారోపించుకొని తద్వారా "వివేచకుడ"ను నర్థాంతరమును బోధించుచున్నది.

ఇంక, "గంగయందు ఘోషమున్నద" ను నెడ ముఖ్యముగ గంగాశబ్దమునకుఁ బ్రవాహమనియు, ఘోషశబ్దమునకుఁ జిన్న పల్లెయనియు నర్థము. ప్రవాహమునందుఁ జిన్న గ్రామముండుట యసంభవము గావున గంగాశబ్దార్థము బాధితమగుచున్నది ముఖ్యార్థమగు ప్రవాహ సంబంధము తీరమునందుఁ గలదు. గంగాతీరమునందు ఘోషమున్నదని చెప్పుటకు వీలుండినను, గంగయందు ఘోషమున్నదని చెప్పుట, గంగయందుఁగల పావనత్వాదులు ఘోషమునందు స్ఫురించుటకొఱకే. కాబట్టి

యిచ్చట ముఖ్యార్థబాధయు, దాని సంబంధమును, పావన త్యాది ప్రయోజనమును, నుండుటచేఁ బ్రవాహరూపార్థగత మైన లక్షణావ్యాపారము శబ్దమునం దారోపింపబడినదై పరం పరంగఁ దీరమను నర్థమును బోధించుచున్నది.

—♦ లక్షణభేదములు. ♦—

లక్షణ యుపాదానలక్షణయనియు, లక్షణ లక్షణయ నియు, రెండువిధములు. తనకు వాక్యార్థమునం దన్వయము సంభవించుటకై వేఱొక యర్థము నాకర్షించుకొనుట యుపా దానము. “కుంతములు ప్రవేశించుచున్నవి” “దండములు నడు చుచున్నవి” ఇత్యాది వాక్యములయందుఁ గుంతములకుఁగాని, దండములకుఁగాని, క్రియాసంబంధము పోసఁగుటలేదు గనుక కుంతములును, దండములును, దమకుఁ గ్రియాన్వయ సిద్ధికొ ఁకు స్వసంబంధి పురుషుల నాక్షేపించుచున్నవి. ఇదియ యు పాదానలక్షణ.

శబ్దమునకు ముఖ్యముగ వాచ్యముగానటునంటి యర్థ మునకు (లక్ష్యార్థమునకు) గ్రియాసంబంధము సిద్ధించుటకై శబ్దము తన ముఖ్యార్థమును వదలుకొనుటయే లక్షణలక్షణ. “గంగయందు ఘోషమున్న”దను వాక్యమున గంగాశబ్దమునకు వాచ్యముగానట్టి తీరరూపార్థమునకు ఘోషముతో సంబంధ ము కుదురుటకై గంగాశబ్దము ముఖ్యమగు ప్రవాహరూపార్థ మును వదలుచున్నది.

—♦ మేతాంతరము ♦—

ఇచ్చట మండన మిశ్చులనువారు గోవు, ఘటము, పశ్చము, ఇత్యాదులయందు గవాదిపదార్థములు ఉపాదాన లక్షణచే బోధింపబడుచున్నవని వాదించును. ఏలయనగా “విశేష్యం నాభిధాగచ్ఛే త్తీణశక్తి య్యశేషణే” అభిధావ్యాపారము, గోత్వరూపమైన విశేషణార్థమును బోధించి శక్తిహీనమగుటచే విశేష్యరూపమైన గోపదార్థమును బోధింపజాలదను న్యాయముబట్టి విశేష్యచుగు గవాది పదార్థములను బోధించుటకు ఉపాదానలక్షణ సంగీకరింపవలయునని వీరి యభిప్రాయము. కాని యిచ్చట లక్షణసంగీకరించుటకు లక్షణానిమిత్తములగు సుధిగాని ప్రయోజనముగాని లేకుండుటచే నయ్యది యుక్తముకానిమాట. మఱియు గవాదిపదార్థములు విశేషణ విశేష్యములకుఁగల యవినాభావ సంబంధముచేతనే బోధింపబడుచుండఁగా నిందుకై లక్షణ సంగీకరించుట బరువే యగును. ఒకదానిని విడిచి యొకటి యుండలేకపోవుటయే యవి నాభావ సంబంధము. విశేషణరూపమైన గోత్వము బోధింపబడుచుండఁగానే దానిని విడిచి యుండలేని విశేష్యమైన గోపదార్థమునైతము బోధింపబడును గదా?

మఱికొందఱు “ప్రీనో దేవదత్తో దివానభంత్రే” బలిసిన దేవదత్తుడు పగలు భుజింపడు అను వాక్యమునందు రాత్రివేళ భుజింపనిది దేవదత్తునికి బలుపు సంభవింపదు గనుక ఈవాక్యము లక్షణావ్యాపారముచేత రాత్రి భోజనమును గల్పించు

చున్నదంగురు. గాని మీమాంసకుల శ్రుతార్థాపత్తి ప్రమాణముచేతగాని, యథాపత్తిప్రమాణముచేతగాని యీరాత్రిభోజన రూపార్థము బోధింపబడుచున్నది. కాబట్టి లక్షణకల్పనమనసరములేదు.

మీమాంసకులలో భాట్టమతమనియు, గురుమతమనియుఁ గలవు. భాట్టులు ప్రయోగింపబడిన శబ్దార్థము అసంభవియైనప్పుడు శబ్దబోధము గలుగుటకై 'శ్రుతార్థాపత్తి' యను ప్రమాణము సంగీకరించిరి. గురుమతము వారిట్టియెడ అథాపత్తిప్రమాణము నొప్పుకొనిరి.

శ్రుతమనగా శబ్దము. శబ్దమునుబట్టి శబ్దాంతరకల్పనమే శ్రుతార్థాపత్తి. అనగా నెచ్చటఁ బ్రయోగింపబడిన శబ్ద మసంభవియై యన్వయము సరిపడుటకు శబ్దాంతరమును గల్పించునో యచట శ్రుతార్థాపత్తి ప్రమాణము. ఒకఁడు "ద్వార" మని మాత్రము చెప్పగా నన్వయము సంభవించక పోవుట చేత నాశబ్దము "మూయు" మను శబ్దాంతరమును గల్పించును. "ద్వారమును మూయు" మని యేర్పడుటచే నన్వయబోధము సంగతమగునని భాట్టుల యభిప్రాయము.

అర్థమునుబట్టి యథాంతరమును గల్పించుట యథాపత్తి. అనగాఁ బ్రయుక్త శబ్దార్థమున కన్వయబోధము కుమరసప్పుడు తదర్థ మథాంతరమును గల్పించుకొనుట యథాపత్తి ప్రమాణము. "ద్వార" మను నెడ ద్వారరూపార్థము తనకన్వయబోధము సంభవించుటకై మూయుమను నథాంతరమును గల్పించుచున్నది. ద్వారము మొదలగు శబ్దములనుబట్టి శబ్దాంతరము

లను గల్పించుకొని యర్థము నరయుటకంటె శబ్దమును వినఁ గానే యర్థమునుబట్టి సంగతమగు నర్థాంతరమును గల్పించుకొనుట సులభమని గురుమతమువారి యాశయము.

ఎట్లయినను “బలిసిన దేనదత్తుఁడు పగలు భుజింపఁడు.” ఇది మొదలగు వాక్యములయందు శ్రుతార్థాపత్తి ప్రమాణమో, యర్థాపత్తిప్రమాణమో సరిపోవునట్టి యర్థజ్ఞానమును గలిగించుచుండఁగా లక్షణాకల్పన మనవసరమని నిష్కర్షము.

మఱియు లక్షణశుద్ధ, గౌణి యని రెండువిధములు. అందు ఉపచార శూన్యమగునది శుద్ధలక్షణ. ఉపచారయుక్తమగునది గౌణీలక్షణ. మున్నుపపాదింపఁబడిన యుపాదాన లక్షణయు, లక్షణలక్షణయు, ఉపచారశూన్యములగుటచే శుద్ధలక్షణ లనఁబడును. సాదృశ్యరూప సంబంధముచే బ్రవర్తించుటయే యుపచారము. ఎచ్చట విషయమును, విషయియు, శబ్దోపాత్తములగునో యందు సారోపలక్షణ యని గ్రహించునది. ఆరోపమున కాశ్రయమగు పదార్థము విషయము. ఆరోప్యమాణమగు పదార్థము విషయి. భిన్నార్థకములగు శబ్దములకు సప్రయోజనమైన సామానాధికరణ్య ప్రయోగము ఆరోపము. అనఁగా వేటువేటర్థములుగల శబ్దములను నేదో యొక ప్రయోజనమునుబట్టి యొక్కచోట విశేషణ విశేష్య రూపమునఁ బ్రయోగించుట యని యర్థము. “వాహీకుఁడు గోవు” “ముఖము చంద్రుఁడు” మొదలగు వాక్యములయందు వాహీకునకును, గోవునకును, ముఖమునకును, జన్మనకును,

బరస్పరభేదము స్పష్టమైనను, వాహీకునియందు గోవునందలి జాడ్యాది ధర్మములుండుటంబట్టియు, ముఖమునందుఁ జుమ్మిని యాదలి యానంద జనకత్వముండుటంబట్టియు, నిట్లు విశేషణ విశేష్య రూపమునఁ బ్రయోగింపఁబడుచున్నది. వాహీకుని యందు గోత్వమును, ముఖమునందుఁ జంద్రత్వమును, ఆరోపింపఁబడుచున్నది తాత్పర్యము.

ఎచ్చట విషయ మాత్రము శబ్దోపాత్తయి విషయము ఆర్థికముగ విషయ మాత్రముచే గ్రాహ్యమగుచున్నదో యందు సాధ్యవసాన లక్షణ యనఁబడును.

ఇంతకు శబ్దోపాత్తములయిన విషయ విషయాలకుఁగల ముఖేదజ్ఞాన మారోపమనియు, శబ్దోపాత్తమగు విషయ మాత్రముచే గ్రాహ్యమగు విషయజ్ఞాన మధ్యవసాయమనియుఁ దేలుచున్నది.

సాదృశ్యసంబంధముచేఁ బ్రవర్తించునది గౌణీలక్షణాలనియు, నితరసంబంధముచేఁ బ్రవర్తించునది శుద్ధలక్షణాలనియు వ్యవహారము. “గోవు పఠించుచున్నది.” “గోవునుఁ జదిపించుము.” అను వాక్యములు సాధ్యవసానలక్షణ కుదాహరణములు. ఇంక గోసదృశుడగు పురుషుడు వాచక శబ్దముచే గ్రహింపఁబడక గోశబ్దముచే మాత్రము బోధింపఁబడుచుండుటచే నిది సాధ్యవసాన లక్షణమగుచున్నది. ఇట్లే యంతట నూహించుకొనునది.

ఇట్లు లక్షణశుద్ధ, గౌణి, యని సామాన్యముగా రెండు విధములు. అందు శుద్ధ, ఉపాదానలక్షణ, లక్షణ లక్షణ, సారోపలక్షణ, సాధ్యవసానలక్షణ యని నాలుగువిధములు. గౌణి, సారోపగౌణి, సాధ్యవసానగౌణి యని రెండు విధములు. ఛేద మొత్తము లక్షణ యాతు విధములగుచున్నది.

మఱియు లక్షణసామాన్యముగ వ్యంగ్యార్థసహితము, వ్యంగ్యార్థరహితమని రెండు విధములు. అందు వ్యంగ్యార్థము గూఢము, అగూఢమని రెండు విధములు. గంగయందు ధేను షమను ప్రయోజనలక్షణ వ్యంగ్యార్థసహితమనియు, యాభి లక్షణ [కర్మయందుఁ గుళలుడు] వ్యంగ్యార్థరహితమనియు గ్రహించునది.

—♦ గూఢవ్యంగ్యము ♦—

“ముఖం వికసితస్మితం వశితవక్రిమప్రేక్షితం
సముచ్చలిత విభ్రమాగతి రపాస్త సంస్థామతిః।
ఉరో ముకుళితస్తరం జఘనమంసబంధోద్ధరం
బతేందు వదనాతనా తరుణిమోద్గమో మోదతే॥”

తా॥ యువతినిఁ గాంచిన యొక యువకుని పలుకుట.
ఇందువదనయగు తరుణీశరీరంబున యశావన ముదయించి యుత్కృష్ట వస్తుసంబంధముచే మిక్కిలి యుత్కర్షణము నొందుచు న్నది. ఏమి యాయునుముఖ తారుణ్యాతిశయము! ముఖము వికసించిన చిటునగవుగలదై, దృష్టి వాలుచూపులుగలదై, నడక హవభావాది విలాసములుగలదై, మతి నానావిషయ

సూచారణమై, వక్షస్థలము ముకుళించిన స్తనములుగలదై. యూరు మూలముగట్టి బిగువుగలదగుటచే విలక్షణ రతియోగ్యమై యొప్పుచున్నది.

ఇచ్చటఁ బుష్పధర్మముగు వికాసము నగవునందును, చేతన ధర్మముగు వశీకరణము చూపునందును, మూర్తద్రవ్య ధర్మముగు సముచ్చలనము విభ్రమమందును, మర్యాదాత్యాగ రూపమైన చేతనధర్మము మతియందును, పుష్పధర్మముగు ముకుళితత్వము స్తనములయందును, చేతనధర్మముగు నుద్ధర త్వము జఘనమునందును, చేతనధర్మముగు మోదము యాన నోద్గమమునందును, బాధితముంగుటచేత లక్షణామూలమున చికశితపదము వ్యాప్తిరూపార్థమును, వశీతపదము స్వాశీనీకరణ రూపార్థమును, సముచ్చలితపదము ప్రాదుర్భవరూపార్థమును, అపాస్త సంస్థాపదము అనేక విషయ సంచారరూపార్థమును, ముకుళితపదము ఉన్నతిరూపార్థమును, ఉద్ధరపదము విలక్షణ రతియోగ్య రూపార్థమును బోధించుచున్నవి. ఈలక్షణకు సార భము, యుక్తానురాగిత్వము, సకలమనోహరిత్వము మొదల గునవి వ్యంగ్యములు. ఈవ్యంగ్యములు సహృదయులకుఁ దప్ప సామాన్యజనులకు గోచరింపకుండుటంబట్టి గూఢమనఁబడుచు న్నువి. కావున నీకావ్యము లక్షణామూలక గూఢవ్యంగ్య మని పించుకొనుచున్నది.

—♦ అగూఢవ్యంగ్యము ♦—

“శ్రీపరిచయాజ్ఞా అపి భవంత్యభిజ్ఞా విదగ్ధచరితానామ్!
ఉపదిశతికామినీనాం యశావన మద ఏవ లలితాని॥”

తా॥ జడులును (అజ్ఞానులు) లక్ష్మీసంబంధమువలన విదగ్ధచరిత్రములు దెలిసిన వారగుచున్నారు. యువతులకు యశావన మదమేగదా లలితములను [అంగములయొక్క సుకుమార విగ్లాసములను] ఉపదేశించుచున్నది.

ఇచ్చట జేతన ధర్మముగు నుపదేశమచేతనమగు మదమునందు బాధితమగుటచే “ఆవిష్కరించుచున్నది”ను సర్థమును లక్షణచే బోధించుచున్నది. ఈ లక్షణకు లలిత జ్ఞానము సులభముగాఁ గలుగుచున్నదను సర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఈ యర్థము సహృదయులకేకాక సామాన్యులకుఁ గూడ గోచరించుటంజేసి యగూఢవ్యంగ్యమగు కావ్యమనఁ బడుచున్నది.

మొత్తమునకు లక్షణ యవ్యంగ్యము, గూఢవ్యంగ్యము అగూఢవ్యంగ్యమని మూఁడువిధములగు చున్నది. లక్షణకాత్రేయమగు శబ్దమే లాక్షణికము.

అభిధానలక్షణావ్యాపారములను నిరూపించిన యనంతరము వ్యంజనావ్యాపారము నిరూపింపబడుచున్నది.

“తత్రవ్యాపారో వ్యంజనాత్మకః”

తత్ర=లక్షణప్రయోజనమునందు, వ్యాపారః=బోధనానిమిత్తముగ నాశ్రయించు నటువంటిశక్తి, వ్యంజనాత్మకః=వ్యంజనారూపమైనది.

అనగా లక్షణాస్థలమునందు లక్షణా ప్రవృత్తినిమిత్త మగు ప్రయోజనము ఏ వ్యాపారముచేత బోధింపబడు చున్నదో యావ్యాపారము వ్యంజనయనబడునని యభిప్రాయము. “గంగయందు ఘోషమును” నప్పుడు గంగాశబ్దము లక్షణచే దీరమును బోధించుచుగాని, లక్షణాప్రయోజన భూతములగు పావనత్వాదులను అభిధిచేగాని, లక్షణచేగాని బోధింపజాలదు. వ్యాపారములేనిది యర్థప్రతీతి గలుగదు. గావున నీపావనత్వాది ప్రతీతికై యొక వ్యాపారముండవలయును. అదియే వ్యంజన మనబడును. ఈయర్థమే క్రిందికారికయందు వివరింపబడియున్నది.

‘యస్యప్రతీతి మాధాతుం లక్షణా సముపాస్యతే,
ఫలే శబ్దైక గమ్యైత్ర వ్యంజనాన్నాపరాక్రియాః”

తా॥ ఏఫలమును దెలియజేయుటకై లక్షణనాశ్రయించెదమో యాఫలమునుగూడ నాశబ్దమే బోధించుచున్నది గాని యాఫలమును బోధించుటకు నిమిత్తము వ్యంజనావ్యాపారము తప్ప మఱియెయ్యదియుఁ గాజాలదు.

ఇచ్చట అభిధగాని, లక్షణగాని, ప్రయోజనమునేల బోధింపఁ జాలదని ప్రశ్ని యుదయించవచ్చును, గాని పావనత్వాది ప్రయోజనమునందు గంగాశబ్దమునకుఁ దీరమునందు లక్షణను జెప్పటకు ప్రవాహరూపమగు ముఖ్యార్థమునకు బాధగలిగినట్లు, పావనత్వాదులను లక్షణచే బోధించుటకు

నట్టి ముఖ్యార్థబాధము, తత్సంధము, రూఢిలేక ప్రయోజనము నను లక్షణానిమిత్తము లెవ్వియు లేకుండుటచేతను, నవి యిందు సరిపడవు. ఎట్లనగా గంగాశబ్దము ప్రవాహమునందు సంకేతితముగాని పావనత్వాదులయందుఁ గాదు. మఱి గంగాశబ్దము నకుఁ దీరము లక్ష్యముగాని ముఖ్యముగాదు. తీరమే ముఖ్యార్థము కానప్పుడు ముఖ్యార్థసంబంధము పావనత్వాదులయందెక్కడిది? పావనత్వాది ప్రయోజనము లక్ష్యమగునేని లక్షణానిమిత్తమగు ప్రయోజనాంతరమేది? ఇట్లు ప్రయోజనముపైఁ బ్రయోజనమును గల్పింపనారంభించిన నెక్కడికి ముగింపు. అనవస్థాప్రసంగము సంభవించునుగదా? కావునఁ బ్రయోజనప్రతీతికి అభిధాలక్షణలు సమర్థములు కాజాలవు.

తుదకుఁ బావనత్వాది ప్రయోజనప్రతీతి యవసరమగుటచే నందు కభిధాలక్షణవ్యాపారము లసమర్థములగుటంబట్టి వ్యాపారాంతరము నొకదానిని దప్పక యంగీకరింపవలసియున్నది. దానినే వ్యంజనము, ధ్వననము, ద్యోతనము అని చెప్పుదుమని తాత్పర్యము.

ఇట్లు తప్పని సరిగ నేర్పడిన యీవ్యంజనా వ్యాపారము శబ్దగతము, అర్థగతము, అని రెండువిధములు. అందర్థగతము మూఁడవయల్లాసమున నిరూపింపఁ బడును. శబ్దగతము అభిధామూలము, లక్షణామూలము నని రెండు విధములు. “గంగయంతు ఘోష” మిత్యాదులయందు నిరూపింపఁబడిన వ్యంజనము లక్షణామూలము.

—♦ అభిధామూల వ్యంజనము ♦—

“అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచక త్వేనియంత్రితే,
సంయోగాద్యై రవాచ్యార్థ ధీకృద్వాప్యప్రతి రంజనమ్॥”

తా॥ నాన్యార్థకమగు శబ్దము ఒక యర్థమును బోధించి
యర్థాంతరమును బోధింప శక్తిహీనముకాగా దానియందుగల
యితరార్థమును బోధించు వ్యాపారమే యభిధామూల వ్యంజ
నమనఁబడును. అనఁగా అనేకార్థములుగల శబ్దము అభిధాశక్తి
చేత మొదట నొక యర్థమును బోధించును. తరువాత నదేశక్తి
చేత మఱియొక యర్థమును బోధింపఁజాలదు. సంయోగాదుల
చేతఁ గట్టిపేయఁబడుటచే నభిధాశక్తి మఱియొక యర్థమునందుఁ
బ్రవర్తింపదు. అనేకార్థక శబ్దములు ప్రయుక్తమైనప్పుడు సం
యోగాదు లర్థవిశేషనిర్ణాయకము లగుచున్నవి.

—♦ సంయోగాదులు ♦—

“సంయోగో విప్రయోగశ్చ సాహచర్యం విరోధితా,
అర్థః ప్రకరణం లింగం శబ్ద స్యాన్యస్యసన్నిధిః
సామర్థ్య మాచితి దేశః కాలోవ్యక్తిః స్వరాదయః
శబ్దార్థ స్యానవచ్ఛేదే విశేషస్మృతిహేతవః॥”

తా॥ అనేకార్థక శబ్దముల యర్థనిశ్చయము సంవిధిమై
నప్పుడు సంయోగము, విప్రయోగము, సాహచర్యము, విరో
ధిత, అర్థము, ప్రకరణము, లింగము, అన్యశబ్దసన్నిధి, సామ
ర్థ్యము, హేచితి, దేశము, కాలము, వ్యక్తి స్వరాదులును, అవ

సరమైన అర్థవిశేషమును నిశ్చయించుటకుఁ గారణము లగుచున్నవి.

శబ్దార్థములనుగల ప్రసిద్ధసంబంధము, సంయోగము. అది లేకుండుట విప్రయోగము. ఒక్క దేశకాలములయందుగా డుట సాహచర్యము. అది లేకుండుట విరోధిత. అర్థము, ఫలము. ప్రకరణము, సందర్భము. లింగము, పరపక్షమునగు లేని ధర్మము. అసమస్తమగు సమానార్థక శబ్దముతోఁ గూడియుండుట యన్యశబ్దసన్నిధి. సామర్థ్యము, నిమిత్తత్వము. బోచితి, యోగ్యత. దేశవిశేషము, కాలవిశేషము, వ్యక్తి, స్త్రీ, పుంసపుంసకరూపమగు లింగము. స్వరాదులు, ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితస్వరములు మొదలగునవి.

“సశంఖచక్రిండు హరి” “అశంఖచక్రండు హరి” అను నెడ హరిశబ్దము “యమానిలేంద్ర చంద్రార్క విష్ణుసింహాంశు నాజిషు, శుకాహికపిభేకేషు హరిర్నా కపితేత్రిషు” అను నిఘంటువునుబట్టి నానార్థకమేయైనను, శంఖచక్రముల సంయోగ వియోగములనుబట్టి విష్ణువునే బోధించుచున్నది. “రామ లక్ష్మణులు వచ్చుచున్నారు.” అను స్థలమున రామశబ్దము “రామః పశువిశేషస్యాత్ జామదగ్నేయ హలాయుధే, రాఘవే చాసితే శ్వేతే మనోజ్ఞేఽపిచవాచ్యవత్॥ అను విశ్వకోశమువలన నానార్థకమయినను, లక్ష్మణసాహచర్యముచేత దశశతపుత్రుండగు రామునినే బోధించుచున్నది. “వారిగతి రామార్జునులవలె నున్నది” అనునెడ రామశబ్దము విరోధమును

బట్టి కార్తవీర్యార్జునుని విరోధియగు పరశురాముని బోధించును. ఇక్ష్వాధముగనే భవచ్ఛేదకుండగు స్థానికులను భజింపుము. 'దేవుడన్నియు నెఱుంగును.' 'మకరధ్వజుడు కోపించియున్నాడు.' 'పురారాతియగు దేవుడు.' 'మధువుచే గోకిలము మదించినది.' 'నిన్ను దయితాముఖము రక్షించుగాక' ఇత్యాది వాక్యములయందుఁ గ్రమముగా స్థానికబ్రహ్మ సంసారధ్వంసరూప ఫలాంశమునుబట్టి యీశ్వరుని, దేవశబ్దము ప్రకరణమునుబట్టి రాజును, మకరధ్వజ శబ్దము కుపితత్వరూపలింగమునుబట్టి కామునిని, దేవశబ్దము పురారాతిశబ్ద సాన్నిధ్యముచేత శంభువును, మధుశబ్దము గోకిల మాదన సామర్థ్యమునుబట్టి వసంతర్తువును, ముఖశబ్దము, జౌచిత్యమునుబట్టి సాముఖ్యమును, బోధించుచున్నవి. ఇట్లే పరమేశ్వరుఁ డిచ్చుటఁ బ్రకాశించును. "చిత్రభానువు వెలుగుచున్నాడు." "మిత్రము ప్రకాశించును." "మిత్రుడు ప్రకాశించును." మొదలగు వాక్యములు దేశకాలవ్యక్తుల కుదాహరణములగుట నూహించునది. ఈశబ్దములన్నియు నానార్థకములగుట, విశ్వకోశాది నానార్థక నిఘంటువులయందు స్పష్టము. విస్తరభీతిచేఁ బ్రతిపదమునకు నిఘంటువు చూపబడదయ్యె. స్వరమున కుదాహరణము కావ్యములయందు లేదు. కారికయందలి యాది పదముచే నభినయాదులుగూడ అర్థవిశేషమును బోధించునని యరయవలయును. "ఇంతేసి కన్నులు" "ఇంతింత స్తనములు" ఇత్యాదులయందు వీనికుదాహరణము నూహించునది.

ఇట్లు సంయోగాదులు శబ్దార్థమును నిశ్చయించి దాని యందభిధానాన్ని గట్టివేయఁగా నర్థాంతరప్రతితి మఱియొక వ్యాపారముచే గలుగుచున్నది. ఇదియే వ్యంజనము. ఈవ్యాపారమభిధాన యనరాదు. అయ్యది సంయోగానులచే నియంత్రింపఁబడుచున్నదని చెప్పఁబడియె. ముఖ్యార్థబాధాది లక్షణానిమిత్తత్రయమునం దొకటిగాని లేమింజేసి యిందు లక్షణావ్యాపారముచే నర్థాంతరము బోధింపఁబడుచున్నదని చెప్పఁజాలము. కావున నిందలి యర్థాంతర ప్రతితినిఁ గలిగించునది వ్యంజనావ్యాపారమని యొప్పుకొనక తప్పదు. ఈవ్యంజనావ్యాపారము అభిధానాన్ని మూలమునఁ బ్రవర్తించినదగుటచే నభిధానములక మనఁబడుచున్నది.

“ధదాత్త్వనో మరధిరోహ తనోబ్విశాల
వంశోన్నతేః కృతశిలీముఖ సంగ్రహస్య
యస్యానుపప్లుతగతేః పరవారణస్య
దానాంబుసేక సుభగః సతతం కరోఽభూత్.”

తా॥ ఇది యొక రాజవర్ణనపరమైన పద్యము. ఇందు విశేషణములు మొదలగునవి యభిధానావ్యాపారముచే రాజసూర్యబంధియగు నర్థమును బోధించి ప్రకరణ నియంత్రితము కాఁగాఁ బిమ్మట వ్యంజనావ్యాపారముచే భద్రగజపరమైన యర్థమును బోధించుచున్నవి. ఏరాజు శోభనముగు స్వరూపము లేక యంతకరణము గలవాఁడును, శత్రువులచేఁ దిరస్కరించఁబడలేని

శరీరము గలవాఁడును, గొప్పవంశమునఁ బుట్టి విభ్యాతిఁజెందిన వాఁడును, బాణములయందు దృఢమైన యభ్యాసముగలవాఁడును, ఎదురులేని నిశ్చయమైన జ్ఞానము గలవాఁడును, శత్రువుల నశింపఁజేయువాఁడును నగునో యారాజు చేయి దాన జలముల తడుపు చే మనోహరమగునది యాయెను. అని రాజు పరమైన యర్థము.

ఏ గజము భద్రజాతియందుఁ బుట్టినదియు, మిక్కిలి యున్నతమగుట చే సులభముగ నెక్కుటకు వీలుగాని శరీరము గలదియు, విస్తారమైన యెదురువలెఁ బొడవైనదియు, కుంభ స్థలములోని మదము వాసనకుఁ బుష్పెదలను లాగునదియు, గంభీరమైన నడకగలదియు, శ్రేష్ఠమైనదియు నగునో యాగజ ముయొక్క తుండము ఎల్లప్పుడు మదజలముల సాగ్రవముచేత మనోహరముగ నాయెను. అని భద్రగజపరమైన యర్థము.

ఇచ్చటఁ బ్రకృతుడగు రాజు వాచ్యుడు. అప్రకృత మగు గజము ప్రతీయమానము. విశేషణములన్నియు నానాన్త కములైనను బ్రకరణవశముచేత రాజపరమైన యర్థమును బోధించి విరమింపఁగా సహృదయులకుఁ గావ్యవాసనా బలము నలన గజపరమైన యర్థము గోచరించుచున్నది. ఈయర్థమును వ్యంజనావ్యాపారము తప్ప మఱియొకటి బోధింపఁజాలదని నిరూపింపఁబడియె.

ఇట్లు “భద్రాత్మన” ఇత్యాది ప్రకృతా ప్రకృతార్థములు స్ఫురించు స్థలములయందు అప్రకృతార్థము వ్యంజనావ్యా

పారవిషయమగునేని అభిధామూలవ్యంజనమునకును, శ్లేషాలంకారమునకును భేదమేమి? అని యడుగుచో ఎచ్చట నానార్థకములగు శబ్దములుండి నానార్థములయం దేకకాలముననే వక్తకుఁ దాత్పర్యమును, బ్రకరణాదులును, ప్రవర్తించునో, మఱి యెచ్చటఁ బ్రవర్తించవో, యచ్చట శ్లేషాలంకారము. ఎచ్చటఁ బ్రకృతార్థము ప్రకరణాదులచే స్ఫురించి యనంతరము క్రమముగా నప్రకృతార్థము సహృదయులకు గోచరించునో యందు వ్యంజనయని గ్రహించునది. ఇట్లు వ్యంజనావ్యాపారమున కా శ్రీయమగు శబ్దము వ్యంజకమని వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది.

“భద్రాత్మన” యను పద్యమునందు శబ్దముమాత్రము వ్యంజకమా? శబ్దార్థములునా? శబ్దము మాత్రము వ్యంజకమందుమేని ఇది ధ్వనికావ్యమెట్లగును? ఎచ్చట శబ్దార్థము లప్రధానములై యితరార్థమును వ్యంజనావ్యాపారముచే బోధించునో యది గదా ధ్వనికావ్యము. కాబట్టి పై పద్యమున శబ్దార్థములు వ్యంజకము లనవలసియుండఁగా శబ్దమే వ్యంజకమనుట యెట్లు అని ప్రశ్నించుపక్షమున నెచ్చట శబ్దము ప్రధానముగ వ్యంజకమై యర్థము సహకారిగా నుండునో యచ్చట శబ్దము వ్యంజకమనియు, నెచ్చట నర్థము ప్రధానముగ వ్యంజకమై శబ్దము సహకారిగా నుండునో యచ్చట అర్థము వ్యంజకమనియు, నిష్కర్షమును గ్రహింపవలయును. “ప్రాధాన్యత శ్చవ్యపదేశాభవంతి” వ్యవహారములు ప్రాధాన్యమునుబట్టి కలుగుచున్నవను న్యాయ మిందుకు నిమిత్తము. పై పద్యము

నలకు శబ్దము ప్రధానముగాను, అర్థము సహకారిగాను, వ్యంజకములగుటంబట్టి, శబ్దమునకు వ్యంజకత్వమును, ధ్వని కభిధానమాలత్వమును, నీకావ్యమునకు ధ్వని వ్యవహారమును, సంగతములగుచున్నవని యభిప్రాయము.

—♦ గ ద్య. ♦—

ఇది శ్రీనిజామదేశీయ మహాబూబునగర మండలాంతర్గత పెద్ద
మండలి గ్రామవాసి భారద్వాజగోత్ర పవిత్ర కాండూరునాథ
పయఃపారావార రాకాసుధాకర చింతకుంట రాఘవా
చార్య ద్వితీయతనూజ, శ్రీపదపురవాస్తవ్య మహా
మహోపాధ్యాయ శ్రీమాన్, కపిష్ఠలాభిజన, దేవీకా
చార్యాది గురువర ప్రసాదలబ్ధ సాహిత్యప్రబోధ
సాహిత్యకిరోమణి యే ఉభయభాషాపండిత
పట్టసమంచిత, కడపమండల స్థానిక విద్యా
శాఖాధ్యక్షుండిత, కాండూరు నరసింహ
చార్య వివృతంబైన కావ్యప్రకాశం
బునందు ద్వితీయో
ల్లాసము
సంపూర్ణము.

కావ్యప్రకాశనివరణము.

ప్రథమభాగము.

—♦ తృతీయోల్లాసము. ♦—

ద్వితీయోల్లాసంబునఁ ద్రివిధములైన శబ్దములును, వాని యర్థములును, అర్థప్రవృత్తి నిమిత్తములును, ఉపాధిస్వరూపమును, అభిధానక్షణ వ్యంజనాభేదములును, లక్షణాభేదములును, అభిధామూలక వ్యంజనాస్వరూపమును సవిమర్శముగ నిరూపింపఁబడియె. ప్రకృతము తృతీయోల్లాసంబున అర్థగతమైన వ్యంజనావ్యాపార స్వరూపమును వాని యుదాహరణములును నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

నాచ్య, లక్ష్య, వ్యంగ్య భేదముచే మున్ను నిరూపింపఁబడిన యర్థముల కిష్టానుష్ఠాన వ్యంజకత్వము నిరూపింపఁబడుచున్నది. అనఁగా శబ్దగత వ్యంజనా నిరూపణానంతర మర్థగత వ్యంజన నిరూపింపఁబడుచున్నదని యభిప్రాయము.

—♦ అర్థగత వ్యంగ్యార్థము బోధించు నిమిత్తములు. ♦—

“పక్షప్రబోధవ్య కాకూనాం వాక్యవాచ్యాన్య సన్నిధేః!
ప్రస్తావదేశకాలాదే రైవిశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజహమ్।

యోఽర్థస్యాన్యాధధీహేతు ర్వాపిరో వ్యక్తిరేవసా.”

తా॥ వక్త్రబోధ్యవ్యాది సంబంధ విశేషమువలన ఒక
యర్థము మఱియొక యర్థమును బోధించుట కేది నిమిత్తమో
యది వ్యంజనా వ్యాపారమే. అనగా వాచ్యార్థము నిరుక్త
సంబంధ విశేషమునుబట్టి స్వగత వ్యంజనా వ్యాపారముచేతనే
యర్థాంతరమును బోధించునని యభిప్రాయము. ఎఱుక వార్య
మరయుటకు వాక్యముచ్చరించువాడు నక్త. వాక్యార్థమును
గ్రహించువాడు బోధ్యుడు. వాక్యమునందు విశేషార్థబోధ
కమగు స్వరవిశేషము కాకును. సాకాంతములయిన సుప్తిజ్ఞ ప
దముల సమూహము వాక్యము. సంకేతగోచరమగు నర్థము వా
చ్యము. నక్త, బోధ్యుడు మొదలగువారికంటె నితరుల సామీ
ప్య మన్యసన్నిధి. ప్రకరణము ప్రస్తావము. దేశవిశేషము, కాల
విశేషము. అన్నియుఁ గ్రమముగా నుదాహరింపఁ బడుచున్నవి.

—♦ నక్తవైశిష్ట్యము ♦—

“అతిపృథులం జలకుంభం గృహీత్వా సమాగతాస్మి సఖ
త్వరితమ్। శ్రమస్వేద సలిల నిః శ్వాస నిఃసహా విశ్రామ్యామి
క్షణమ్॥”

ప్రా॥ ఛా॥

తా॥ నీరుఁదెచ్చు మార్గమున నదీతీరమునందలి తరుకుంజ
మున నొక పడఁతి యుపనాయకునితో రమించి రాగా, సంభో
గ చిహ్నములంగని సంశయపడుచున్న సఖకిట్లనియె. ఓచెలో
మిక్కిలి గొప్పకడవను మోసికొని త్వరగా వచ్చితి. శ్రమ
వలనఁ జెమటయు, గసయుఁ బుట్టుచున్నవి. కాబట్టి కొంచెము
విశ్రామించెదను.

ఇచ్చట నితరకారణములచే వ్యభిచారిణి యని యెఱుంగఁబడిన కామిని యిప్పుడు తన దొంగ సురతమును దాచుచున్నదని సహృదయులకు కామినీవాక్య సంబంధమునుబట్టి తెలియుచున్నది. అనఁగా శబ్దగతమైన యభిధావ్యాపారము. “యునతి గొప్పకడవను మోయుటచే శ్రమఁజెంది చెమటవెట్టి గస వెట్టుచు విశ్రమించెద” ననుచున్నదని బోధించి విరమింపఁగా అర్థగతమైన వ్యంజనావ్యాపారము చెప్పునటువంటి కామినీవాక్యసంబంధ విశేషమునుబట్టి “ఈకామిని దొంగసురతమును దాచుచున్న” దను వ్యంగ్యార్థమును బోధించుచున్నదని తాత్పర్యము. ఇట్లే యన్ని యుదాహరణములయందు వివరణ మెఱుంగునది.

—♦ బోధవ్యవేశిప్త్యము. ♦—

“ఔన్నిద్ర్యం దౌర్బల్యం చింతాలసత్వంసనిః శ్వసితమ్!
మమ మందభాగిన్యాఃకృతే సఖిత్యామపి అహహపరిభవతి”

పా॥ ఛా॥

తా॥ తన నాయకునితో రమించి వచ్చిన దూతికను గాంచి సంభోగచిహ్నములను గుర్తెఱింగిన నాయిక యిట్లనుచున్నది. ఓచేలీ! నిట్టూర్పును, నిద్రలేకుండుటయు, బలహీనతయు, చింతవలని జబ్బును, నిర్భాగ్యురాలనగు నానిమిత్తమున నిన్నుఁగూడఁ బీడించుచున్నవి. అకటా! యిది యెంత వింత.

ఇచ్చటఁ గామినీ వాక్యార్థమును గ్రహించునది దూతిక. గనుక బోధవ్యయనఁబడుచున్నది. నాయికా వాక్యార్థమునకు

బోధవ్య దూతిక యగుటచే తత్సంబంధవిశేషమునుబట్టి సహృదయులకు నాయక దూతీసంభోగమును సూచించుచున్నదని వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించుచున్నది.

—♦ కాకుస్వర వైశిష్ట్యము ♦—

“తథా భూతాః దృష్ట్వా నృపసదసి పాంచాల తనయాం,
వనే వ్యాధౌః సార్థం సుచిరముషితం వల్కలధరైః।
విరాట స్యావాసే స్థితమనుచితారంభ నిభృతం
గురుః ఖేదం ఖన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషుః”

తా॥ వేణీసంహార నాటకమునందుఁ బ్రథమాంకమునఁ
కౌరవులను నిగ్రహింపఁ బ్రయత్నింపని యుధిష్ఠిరుని నిందించు
భీముసేనునిగూర్చి సహదేవుఁడు ఆర్యా! అన్నయ్య యొకవేళ
దుఃఖించునేమో యని వచింప భీముఁడు “అన్నయ్యకు దుఃఖ
ముగూడఁ దెలియునా?” యని మొదలిడి యిట్లు పలుకుచు
న్నాఁడు. అలనాఁడు రాజసభయందుఁ బాంచాలతనయ నన్ని
భింగాంచి, యరణ్యమున నారచీరలు ధరించి వ్యాధులతోఁ జీర
కాలము వసించి, విరాటుని మందిరమున ననుచితరీతిని రహస్య
ముగానుండి, దుఃఖించుచున్న నావిషయమున యన్నయ్య దుః
ఖించునా? ఇప్పుడును కౌరవుల విషయమున కాదా?

ఇచ్చట “ఇప్పటికిని కౌరవుల విషయమునఁగాదా” య
నునప్పుడు తోచునటువంటి కాకుస్వర విశేషసంబంధమునుబట్టి
గురువగు యుధిష్ఠిరునకు నావిషయమున దుఃఖ మసంగతము.
మఱి కౌరవుల విషయమున నది యుక్తమను వ్యంగ్యార్థము.

సహృదయులకుఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఇది వాచ్య సిద్ధ్యంగ గుణీభూత వ్యంగ్యమున కుదాహరణమని కొందఱుదురుగాని యది పోరపాటు. ఇచ్చటఁ బ్రశ్నమాత్రి విశ్రాంతమైన కాకు స్వరముచే వాచ్యార్థము సిద్ధించిన పిదప వ్యంగ్యార్థము ప్రతీత మగుచున్నదిగాని, వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించిన పిదప వాచ్యార్థము సిద్ధించుటలేదు.

—♦ పాక్యనైశిప్త్యము. ♦—

“తదా మమ గండస్థల నిమగ్నం దృష్టిం నానైషీరన్యత్ర
ఇదానీం సైవాహం తౌచ కపోతా న సా దృష్టిః.”

తా॥ నాయికాభీతుండై ప్రియతమ నాయకను సాక్షాత్తుగఁ జూడనొల్లక నాయికా కపోల ప్రతిబింబమునుఁ గాంచి సంతసించుచుఁ బ్రతిబింబము తొలఁగిన పిదపఁ జూపును మరలించిన నాయకునిఁ గనుఁగొని యతని వికారమైన చూపులచే నతని రహస్యము వెఱింగినదై నాయక యతనింగూర్చి యిట్లు చెప్పుచున్నది. ఓప్రియా! అప్పుడు నాకపోలగతమైన దృష్టిని త్రిప్పకుంటివి. ఇప్పుడును నేనామెనే. ఈకపోలములవియో. అయినను మీచూపు అప్పటిది కాదు.

ఈపద్యమునందు “అప్పుడు” “ఇప్పుడు” అను పదద్వయముచేఁగూడిన వాక్యసంబంధముచేత నీవు నాముఖమునుఁ గాంచు నెపమున నాకపోలప్రతిబింబితమైన కామినినిఁ జూచుచుంటివి. ఇప్పుడామె దూరము సనఁగనే దృష్టిని మార్చితివి.

అక్కటా! యెంత ప్రచ్ఛన్న కాముకుఁడవోయీ! యను సర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది.

—♦ వాచ్యవైశిష్ట్యము. ♦—

“ఉద్దేశోఽయం సరసకదళీ శ్రేణి శోభాతిశాయీ,
కుంజోత్కర్షాంకురితరమణీ విభ్రమో నర్మదాయాః,
కించైతస్మిన్నురత సుహృదస్తన్వి తే వాంతి వాతాః,
యేషా మగ్రే సరతి కలితా కాండకోపో మనోభూః॥”

తా॥ నాయక నుద్దేశించి సురతాభిలాషియగు కాముకుఁ డిట్లు బలుకుచున్నాఁడు. ఓకృశాంగీ! అనటిఁగోపులచే నొప్పు చుండెడి యీనర్మదా తటప్రదేశము, లతానికుంజశోభితమై కామినుల సహజాలంకారమగు విభ్రమమును జూపుచున్నది. మఱియు నిందుఁ గోపోద్దీప్తితుండగు మన్మథుని మున్నిడికొని సురతమిత్రములగు వాయువులు వీచుచున్నవి.

ఇచ్చటఁ బద్యార్థమంతయుఁజేరి యీప్రదేశము సురత యోగ్యము. అందుకయి నీవిందుఁ బ్రవేశింపుమనియెడి కాము కుని యభిప్రాయమునుఁ బ్రకటించుచున్నది.

—♦ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యము ♦—

“నుదత్యన్ద్రామనాః శ్వశూర్కాం గృహభరే సకలే,
క్షణమాత్రం యది సంధ్యాయాం భవతి నవాభవతివిశ్రామః”

పా॥ చా॥

తా॥ గురుజన సన్నిధిని స్వాభిప్రాయము నుపనాయ కునికిఁ దెలుప నవకావశము లేక యెదురింటి వనిత నుద్దేశించి

పలుకునట్లు నాయిక యిట్లునుచుఁ దన సంకేతకాలమును సూచించుచున్నది. దయమాలిన మాయత్త నిరంతరము నాకింటి పనులనే చెప్పుచుండును. నాకు నిమేషమైన విశ్రాంతి దొరుకుట యరుదు. దొరికినను సాయంకాల మొక నిమేషము దొరుకు నేమో.

ఇచ్చట గురుజనసాన్నిధ్యమునుబట్టి, కామినీవచనముఁ జేపనాయకునకు సాయంకాలము సంకేతసమయమని సూచించుచున్నదని సరసులకు గోచరించును.

—♦ ప్రకరణవైశిష్ట్యము ♦—

“శూర్యతే సమాగమిష్యతి తవ ప్రియోఽద్య ప్రహరమాత్రేణ ఏవమేవ కిమితి తిస్యసి తత్సఖ సజ్జయ కరణీయమ్॥”

పాళి. ఛా॥

తా॥ ఉపపత్తికడకుఁబోవ సమకట్టిన నాయికకు, దాని మగని రాక నెఱింగిన సఖ, జనులసమక్షమున దాని యభిసరణము నాఁపుటకై యిట్లు బలుకుచున్నది. ఓసీ! ప్రియసఖీ! ఇప్పుడే జాములోపల నీప్రియుఁడు వచ్చునని తెలియుచున్నది. ఇంకను నీవేల యాతని యన్న పానాదులకైన పనుల నాచరింపక యూఱుకున్నదానవు? ఇంకఁ గార్యముల సిద్ధపఱుపుము.

ఇచ్చటఁ బ్రకరణ సంబంధమునుబట్టి బ్రకరణజ్ఞులగు సామాజికులకు రహస్యము నెఱింగినసఖ ఇప్పుడే జాములోపల నీపతి రాఁగలఁడను పత్యాగమనవార్తచేత నుపపత్తికడకు నాయికాభిసరణమును వారించుచున్నదని స్ఫురించుచున్నది.

—♦ దేశ వైశిష్ట్యము ♦—

“అన్యత్రయూయం కుసుమాపచాయం కురుధ్వమత్రాస్మి
కోరోమి సఖ్యః! నాహం హిందూరం భ్రమిషు సమర్థా ప్రసేద
తాయం రచితోంజలిర్విః॥”

తా॥ సఖి వేషముం దాల్చినట్టి తన యుపనాయకునిమె
ట వచ్చిన సఖనిఁ గాంచి నాయక చెలులతో నిట్లనుచున్నది.
ఓచెలులారా! మీరిచ్చటనుండి కొంచెము దూరము పోయి
పువ్వులఁగోయుఁడు. నేనిక్కడనే కోసెదను. దవ్వుల కేఁగఁజా
లను. ఇదిగో మీకంజలి యొనర్చుచున్నదాచను. మన్నింపుఁడు.

ఇచ్చట దేశసంబంధమునుబట్టి యిది విజనప్రదేశము.
సఖులు వేఱుకడకేఁగుచున్నారు. కనుక నుపపత్నిఁ బ్రచ్చ
న్న వేషము ధరించి రమ్మనుమని నాయక సఖకి సూచించుచు
న్నట్లు సరసులు గఁపించుచున్నారు.

—♦ కాల వైశిష్ట్యము. ♦—

“గురుజన పరవశ! ప్రియ! కింభణామి తవ మందభాగినీ ఆ
హాకమ్! అద్యప్రవాసం వ్రజసి వ్రజ, స్వయమేవ శ్రోష్యసి
కరణీయమ్॥”

ప్రా॥ ఛా॥

తా॥ దేశాంతమున కరుగఁ బ్రయత్నించు నాయకు
నుద్దేశించి నాయక యిట్లు పలుకుచున్నది. ఓయీ! గురుజన
పరవశుండవగు ప్రియా! అదృష్టహీనురాలనగు నేను నీకేమి
చెప్పును. ఈవసంతర్తువునందుఁ బ్రవాసమున కేఁగవచ్చువా? ఏఁ
గుము. కరణీయమును నీవేయెఱుంగుచువు.

ఇచ్చట గురుజనశ్రవణశే, ప్రియ శబ్దములు సాధిపా
యములు. గురుజనశబ్దము బరువైనవారని యర్థమిచ్చుచు నేమి
యుఁ దెలియనివారని తేల్చుచుచున్నది. పరశబ్దము శత్రువు
లను సర్థమిచ్చుచు దేశాంతరమరిగినవారు సహిత మిరవుల కరు
పెంచుచుండ నీవసంతసమయమునఁ బ్రియుని బరదేశమున కను
పుచుండుటచే గురుజనులు శత్రుప్రాయులను తాత్పర్యమునుఁ
దెల్పుచుచున్నది. 'ప్రియా!' యను సంబోధనము దుఃఖాతి
శయసూచకము. మఱి యిచ్చట ముఖ్యముగా వసంతర్తు రూప
కాలసంబంధమునుబట్టి నీవు ప్రవాసమున కరిగిన నేను జీవింప
నను కాముకి యుద్దేశ్యము సహృదయులకు వ్యంగ్యమగు
చున్నది.

సూత్రములోని యాది పదముచేతఁ జేష్టాదులనుబట్టి
యు వాచ్యార్థ మ్మాంతర వ్యంజకమగుచున్నదని యేర్పడు
చున్నది.

—♦ చేష్టా వైశిష్ట్యము. ♦—

“ద్వారోపాంతనిరంతరే మయి తయా సౌందర్యసారశ్రియా,
ప్రోల్లాసోరుయుగం పరస్పరసమాసక్తం సమాసాదితమ్,
ఆసీతం పురతః శిరోంశుకమధః క్షిప్తే చలే లోచనే
వాచ స్తత్ర నివారితం ప్రసరణం సంకోచితే దోర్లతే॥”

తా॥ ప్రియ చేష్టలొనరించిన నాయికాభావమును తన్నుఁ
గుఱించినదిగానే నిశ్చయించుకొని నాయకుఁడు తన ప్రియ

సఖున కిట్లుదెలుపుచున్నాడు. నెచ్చెనీ! నేను వాకిటి దగ్గఱకుఁ బోవఁగానే సౌందర్యప్రధానమైన కాంతిగల యానాయిక తన రెండుతొడలను విడదీసి ముడుచుకొనెను. తలమీఁది వస్త్రమును ముందుకు లాగుకొనియె. అనంతరము చంచలలోచనములను గ్రిందికి వాల్చెను. ఆసమయమున మానము వహించెను. పిదప భుజలతల నొకదానితో నొకటిఁగూర్చెను.

ఇచ్చట నాయిక నాయకుని ద్వారముకడఁ గాంచిన తోడనే తొడలను విడదీసి ముడుచుకొనె ననుటవలన నేను నీకు విపరీత సురతము నిచ్చెదననియు, తలమీఁది వస్త్రమును ముందుకు లాగుటవలన రహస్యముగా రమ్మనియు, కన్నులనుఁ గ్రిందికి వ్రాల్చుటవలన సూర్యుడఁ స్తయించిన తరువాత సంకేత సమయమనియు, మాటలను జాలించి మానము వహించుట వలన చప్పుడులేని సమయమునఁ జప్పుడుగాకుండ రావలయుననియు, బాహువుల నొకదానితో నొకటిఁ గలుపుటవలన నీవు వచ్చినతోడనే నీరాకకు బహుమానముగా నాలింగన మొనఁగెదననియు, నాయిక తన చేష్టలచే సూచించినట్లు వ్యంగ్యము సహృదయులకు స్ఫురించుచున్నది.

ఇవిగాక యనేక భేదములు సంభవింపవచ్చును. కుశాగ్రబుద్ధు లాయాసందర్భముల నూహింతురని విస్తరభీతిచే విరమించితి. శబ్దము వ్యంజకమగునప్పు డర్థమును, అర్థము వ్యంజకమగునప్పుడు శబ్దమును సహకారిగా నుండునని ముందే నిరూపింపఁబడియె.

—♦ గద్య. ♦—

ఇది శ్రీనిజామదేశీయ మహాబాబునగర మండలాంతర్గత పెట్టె
 మండలి గ్రామవాసి భారద్వాజగోత్ర పవిత్ర కాండూరునాశ
 బయ్యపారావార రాకాసుధాకర చింతకుంట రాఘవా
 చార్య ద్వితీయతనూజ, త్రిపడపురవాస్తవ్య మహా
 నుహోపాధ్యాయ శ్రీమాన్, కపిస్థలాభిజన, దేశికా
 చార్యాది గురువర ప్రసాదలబ్ధ సాహిత్యప్రబోధ
 సాహిత్యశిరోమణి ఓ ఉభయభాషాప్రవీణ
 పట్టసమంచిత, కడపమండల స్థానిక విద్యా
 శాఖాంధ్రపండిత, కాండూరు నరసింహ
 చార్య వివృతంబైన కావ్యప్రకాశం
 బునందు తృతీయో
 ల్లా సము
 సంపూర్ణము.

కావ్యప్రకాశవివరణము.

ప్రథమభాగము.

—◆ చతుర్థోల్లాసము. ◆—

తృతీయోల్లాసమున అర్థగతమైన వ్యంజకత్వము సోదాహరణంబుగ నిరూపింపబడియె. శబ్దార్థస్వరూప నిరూపణానంతరము తత్సంబంధి దోషగుణాలంకారాదులే నిరూపింపవలసియుండ ధర్మిస్వరూప నిరూపణానంతరము ధర్మస్వరూపము స్పష్టము గాఁగలదను హేతువుచే నీయల్లాసమునఁ గావ్యభేదములు నిరూపింపబడుచున్నవి.

ధ్వనికావ్యము పూర్వమే తెల్పబడియె. అందలి ధ్వని లక్షణమూలము, అభిధామూలమని రెండువిధములు. అందు మొదటిది అవివక్షితవాచ్యమనియు, రెండవది వివక్షితాన్యపరవాచ్యమనియుఁ జెప్పబడును. అవివక్షిత వాచ్యధ్వనియందలి వాచ్యము అర్థాంతర సంక్రమితము, అత్యంత తిరస్కృతమని రెండువిధములు. “అవివక్షితవాచ్యో యస్తత్ప్రవాచ్యం భవేద్ధ్వనాః | అర్థాంతరే సంక్రమిత మత్యంతం వా తిరస్కృతమ్ | అను సూత్రమున కిదియే యర్థము. కవి యభిప్రాయమునకు విషయముకానిది యవివక్షితము. స్వస్వరూపముతో నుపయోగపడక యితరార్థపరిణతమగు వాచ్యార్థ మర్థాంతర సం

కృమితము. వాచ్యార్థము బొత్తుగాఁ గవి యశే
ముగాక విడువఁబడునేని అత్యంత తిరస్కృత ముఁ

—♦ అథాంతర సంకృమితము. ♦—

“త్వా మస్మి వచ్చివిమషాం సమవాయోఽ
అతీయాం. మతి మాస్థాయ స్థితి మత్ర విధే

తా॥ విద్యత్సభ కరుగుచుండు నొక
యాపుఁ డిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు. ఓయీ! అ
లగు విద్వాంసులగోష్ఠి యుండుఁగలదు. బుద్ధిగల
డవై మెలంగుమని నేను నీకుఁ జెప్పుచున్నాను.

ఇచ్చటఁ గవికి వివక్షితము ఉపదేశము
గాదు. కాబట్టి ‘చెప్పుచున్నాను’ అనునది యుప
దేశించుచున్నా’ నను సర్థాంతరమునందుఁ బరిణ

—♦ అత్యంత తిరస్కృతనాచ్యము. ♦—

“ఉపకృతం బహు తత్ర కిముచ్యతే సుజనతా
తాపరమ్ విదధదీదృశ మేవ సదా సఖే సుఖితవ
దాం శతమ్॥

తా॥ ఒకఁడు నానావిధములఁ దన కం
వానింగూర్చి యిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. ఓయీ
సేనెంత సుజనుఁడవునుమా. నీనొనర్చిన యుచ
నచ్చును. కలకాలమిట్లే యుపకారపరుడవై
ములు మనుము.

అపకారి నుద్దేశించి పలుకునప్పుడు కవికెప్పటికి నుపకారాదులు వివక్షితములు కాజాలవు. కావున నిందలి మిత్ర ఉపకారాది శబ్దము లత్యంత తిరస్కృతవాచ్యములై మిత్రశబ్దము శత్రువును, ఉపకారశబ్ద మపకారమును బోధించుచున్నవి. ఇందుచే నీవత్వంతాపకారివను వర్ణము వ్యంగ్యమగుచున్నది.

—♦ వివక్షితాన్యపరవాచ్యభవిని. ♦—

వాచ్యార్థము కవి యభిప్రాయవిషయమై వ్యంగ్యార్థమున కంగముగానుండునేని వివక్షితాన్యపర వాచ్యమనబడును. వివక్షితాన్యపర వాచ్యభవిని యలక్ష్యక్రిమవ్యంగ్యము, సంలక్ష్యక్రిమవ్యంగ్యమని రెండు విధములు. వాచ్యార్థమునకును, వ్యంగ్యార్థమునకును బ్రతీతియందుఁ జార్వాపర్యక్రమముతోఁచనిది యలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యము. వాచ్యవ్యంగ్యములకుఁ బ్రతీతి పార్వాపర్యక్రమము తోఁచునది సంలక్ష్యక్రిమవ్యంగ్యము.

విభావానుభావ వ్యభిచారులకును, వానిచే వ్యంగ్యమగు రసమునకును, చార్వాపర్యక్రిమ ముంజినను ఊహింపగలటంజేసి యది స్ఫురింపదనియేగాని వ్యంగ్య వ్యంజకములకు బాత్తుగాఁ గ్రమములేదని యభిప్రాయముగాదు. అనగా అసంలక్ష్యక్రిమమనగా నేమర్థము? వాచ్యార్థమును, వ్యంగ్యార్థమును నొక్కసారి స్ఫురించుటచేఁ గ్రమములేనిదనియా? వాచ్యార్థము ముందు తోఁచనిది వ్యంగ్యార్థమెట్లు స్ఫురించును? వాచ్యార్థ ప్రతీత్యనంతరమే వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించునందువేని

చుటంబట్టి కల్పనాభారమే మిగులుచున్నది. కొంతకాలమువఱకుఁ గావ్యములు చేయలేనివాఁడు వ్యుత్పత్త్యభ్యాసములు గలిగిన పిదపఁ బ్రతిభ యుదయించి కావ్యములు చేయుచుండుటఁ బట్టి కేవలాదృష్టమే కారణమనుటకు వలనుపడదు అని వివరించిరి.

ఇందెవరి మత మెంతవఱకు సమంజసమో విజ్ఞులూహించెదరు గాక. ఈ యిరువురి వివరణమునందును గావ్యదృష్టి వేఱు. కవితాదృష్టి వేఱు. సమగ్రలక్షణ సూపన్నమగు కావ్యము మమ్మహోపాధ్యాయుల దృష్టికి విషయము. సరసభావనా బలమున మొగ్గ తొడిగిన యొకవాక్యమైనను రసతరంగితము కవితావిలసితమని జగన్నాథ పండితులయాశయము. శాస్త్రులక్షణ లక్షితమైన మహాకావ్యము నిర్మించుటయే కవికృత్యమను పార్శ్వీచీనులమతము నట్లుంచి ఖండకావ్యముల విరివిగవెలయించునేటి యభినవకవితామండలిలోఁ జేరిన మనకు జగన్నాథుల యాశయమే హృదయంగమముగాఁ గన్పడును.

—*) కావ్యస్వరూపము. (—

కావ్యోత్పత్తి నిమిత్తములను విమర్శించిన యనంతరము కావ్యస్వరూపము నిరూపింపఁబడు చున్నది. “తదదోషా శబ్దాశ్చ సగుణా వనలంకృతీ పునః క్వాపి” అని మమ్మటుని కావ్యలక్షణము. దోషశూన్యములును, ఏదో యొక్కయొక నలంకార విరహితము లయిననుగుణ సహితములునగు శబ్దా

యది అసంలక్ష్యక్రిమ మెట్లగును? ఇని మొదలగు ప్రశ్నములు కొన్ని యిందుఁ గలుగుచున్నవి. అందు కిది సమాధానము. వాచ్యార్థ ప్రతీతిలేనిది వ్యంగ్యార్థము స్ఫురింపకుండుట నిశ్చయమే. అసంలక్ష్యక్రిమమనిన వాచ్యవ్యంగ్యములకుఁ బావ్యపర్యక్రిమము లేకుండుట యని మాయర్థముగాదు. క్రిమముండేనను నాక్రిమము సంలక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యమునందు స్పష్టముగాఁ దోచునట్లు ఇచ్చటఁ దోచక వాచ్యార్థప్రతీతి కలిగకలుగకమునుపే శీఘ్రముగ వ్యంగ్యార్థము ప్రతీతమగుచుఁ గ్రమము మరుగుపడుచున్నది. గావున అసంలక్ష్యక్రిమ మనఁబడుచున్నదని యభిప్రాయము.

శృంగారాది రసములును, రత్యాది భావములును, రసాభాస భావాభాస భావశాంత్యాదులును, అలక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యభవనికి విషయములు. ఇవి యుపమామలవలెఁ గావ్యముల కలంకారములుగాక యలంకార్యములై యుండునని “రసభావ తదాభాస భావశాంత్యాది రక్రిమః! భిన్నోరసాద్యలంకారా దలంకార్యతయా స్థితః॥” అను సూత్రము తెలుపుచున్నది. కావ్యములయందు రసము ప్రధానముగా నుండునేని యలంకార్యమనియు, ఇతర వాక్యార్థమునకుఁగాని, యితర రసాదులకుఁగాని, యంగముగా నుండునేని రసవదాద్యలంకారములనియు, వ్యవహరింపఁబడునని ముందే తెల్పఁబడియె.

ప్రసంగవశమున రసభావాదులు పరుసఁగా నిరూపింపఁబడుచున్నవి. లోకమునందు రత్యాదులకెవ్వి కారణములు

గాను, కార్యములుగాను, సహకారికారణములుగాను నున్న
వో యవ్వినాట్య కావ్యములచుండు వరుసగ విభావములు,
అనుభావములు, వ్యభిచారిభావములు అని చెప్పబడుచున్నవి.
ఇట్టి విభావాదులచేత వ్యంజనా వ్యాపారముద్వారా స్థాయిభా
వము అనుభవ విషయముగాఁ జేయఁబడి రసమనఁబడుచున్నది.
ఇవిషయమునే “కారణాన్యధకార్యాణి సహకారీణి యానిచ,
త్యాదేః స్థాయిలోకోకే తానిచ న్నాట్యకావ్యయోః। విభా
వా అనుభావాస్తత్ కథ్యంతే వ్యభిచారిణః। వ్యక్తః సతైర్విభా
వాద్యైః స్థాయిభావో రసఃస్మృతః॥” అను కారికలు తెలుపు
చున్నవి. చిరకాలమునుండి మనస్సునం దెడతెగక సంస్కార
హృదయముగ సంక్రమించియుండు చిత్తవృత్తి విశేషమే భావము.

ఈరసవిషయమునం దనేక యభిప్రాయభేదములు గలవు.
“విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః” అని
భరతుని మూలసూత్రము. దీనికి సాధారణముగా విభావాను
భావ వ్యభిచారుల సంబంధమువలన రసము ప్రకాశించుచున్న
దని యర్థమేర్పడుచున్నది. దీని నాలంకారికు లిట్లు వివరించు
చున్నారు.

అలంబన కారణములనియు, ఉద్దీపన కారణములనియు
విభావములు రెండు విధములు. రసమునకు నాయికా నాయకు
లాలంబన విభావములు. ఉద్యానవన చంద్రికా చందనాదు
లుద్దీపన విభావములు. అట్టి విభావములతో రసము జనితమై,
కటాక్షభుజాక్షేపాదులనెడి యనుభావములచేఁ బ్రతీతియొగ్గ

ముగఁ జేయఁబడి సహకారకారణరూపమగు నిర్వేదాది వ్యభి
చారిభావములచేఁ బోషింపఁబడి ముఖ్యవృత్తిచే రామాదులం
దును, దద్రూపానుసంధానముచే నటునియందును, బ్రతీయ
మానమగుచున్నది. అనఁగా సర్పము లేకున్నను రజ్జు దర్శన
మాత్రమున సర్పభ్రాంతిచే నెట్లు భీతియొదలుచునో యట్లే
రామానుకారి నటునియందు సీతా విషయకానురాగరూపమైన
రతి లేకున్నను నాట్యనైపుణ్యమున నందుండునట్లు తోచుచు
సహృదయులకుఁ జమత్కారకారిత్యై రసమనఁబడుచున్నది.
ఇట్లు నటునియందు రత్యారోపమే రసనిష్పత్తియని భట్టలొల్ల
ట ప్రభృతుల వినరణము. వీరి మతమున భరతసూత్రము నం
దలి సుయోగపదమునకు, జన్యజనకభావ, గమ్యగమకభావ,
పోష్యపోషకభావరూపమైన సంబంధమనియు, నిష్పత్తిపదము
నకు ఉత్పత్తి, అభివ్యక్తి, పుష్టి యనియు అర్థము.

రస మనుకార్యులయిన రామాదులయందు నిష్పన్నమ
గునా? సామాజికులయందా? రామాదులయందు నిష్పన్నమ
గునందువేని సామాజికులకెట్లు చమత్కారముదయించును?
కార్యకారణములకు స్త్రీ సామానాధికరణ్య మనుభవసిద్ధమగు
టచే * వైయధికరణ్యమెట్లు సంగతమగును? సామాజికుల
యందే రసము నిష్పన్నమగుపక్షమున “అనుకార్య రామాదుల

స్త్రీ కారణమున, కార్యమును ఒక్కచోటనే యుండుట సామానాధి
కరిత్యము.

కార్యకారణముల వేరువేరు స్థలములయందుండుట వైయధికరణ్యము.

యందు ముఖ్యవృత్తితో నిష్పన్నమయి తద్రూపానుసంధాన
వశమున నటునియందుఁ బ్రతీయమావమగు”నను మాట యెట్లు
సరిపడును? కావున నీవివరణము సరికాదు.

లోకమునందు “రాముడే పేడు” “పేడే రాముడు”
అను ప్రతీతిని సమ్యక్ప్రతీతి యనియు, ఉత్తరకాలమున బాధ
జ్ఞానముండునపుడు గలుగు “పేడు రాముడు” అను ప్రతీతిని
మిథ్యాప్రతీతి యనియు, “పేడు రాముడా? కాడా?” అను
ప్రతీతిని సంశయప్రతీతి యనియు, “పేడు రామసదృశుడు”
అను ప్రతీతిని సాదృశ్య ప్రతీతియనియు, జెప్పదురు. సామాజి
కులకు నటునియం దిట్టి ప్రతీతులు తోచునేని రసనిష్పత్తి కవ
కాశముండదు. కాబట్టి సామాజికులకు నటునియందు అతని
నాట్యనైపుణ్యవశమునఁ బూర్వోక్త ప్రతీతులకు విలక్షణముగఁ
గ్గ జిత్ర తురగాది ప్రతీతివలె “పేడు రాముడు” అను ప్రతీతియే
గలుగును. అందువలన నటుఁ డభ్యాసబలమునను, శిక్షాపాటవ
మునను, అభినయించెడి విభావానుభావ వ్యభిచారులు వాస్త
వములుగాక కృత్రిమములే యైనను, సామాజికులు వాస్తవ
ములుగానే గ్రహింతురు. ఇట్లు విభావాదుల గమ్యగమక భా
వసంబంధమువలన నటునియం దనుమితమానమై, నటగత
ముగాకున్నను దద్గతముగ సంభావ్యమానమై, సంస్కారబల

చిత్రరవులందు వ్రాయఁబడిన గుఱ్ఱము మొదలగు ప్రతిమలఁగాంచి
నిజముగ నియ్యివి గుఱ్ఱము మొదలగునవియే యని గ్రహించుట చిత్ర
తురగాది ప్రతీతి.

ముచే సామాజికుల కనుభవగోచరమగు రతియే రసమనబడును. అనగా మారమునుండి ధూళి వ్యాప్తమైన దేశమును గాంచి ధూమభ్రమచే నెట్లు పహ్నిగలదని సాధించెదమో యట్లే నటుడు తనవిగాకున్నను, తనవిగా నభినయించెడి విభావాదులచేఁ దన్నియతమైన రతి యనుమీయమానమై సామాజికులకాస్వాదమును గలిగించుచు, రసమనబడుచున్నది. ఇట్లు నటునియందు రత్యనుమానమే రసనిష్పత్తి యని శ్రీశంకుకుండు వివరించెను. ఇతని మతమునందు సూత్రములోని సంయోగపదమునకు అనుమాప్యానురూపక భావసంబంధమనియు, నిష్పత్తి పదమునకు అనుమితి యనియు అర్థము.

ప్రత్యక్షజ్ఞానముదక్క ననుమిత్యాదులు చమత్కారమును బుట్టింపజాలవను లోకప్రసిద్ధినిబట్టి ముదీరత్యనుమానము చమత్కారజనకము కాజాలదు. మఱియు సామాజికునకు నటునియందు రత్యనుమానము లేకయే రసాస్వాద మనుభవసిద్ధము. కావున భరతసూత్రమునకుఁ బైరీతిని వ్యాఖ్యానముచేయుట యసంగతము. రసప్రతీత్యైవనను, తదుత్పత్తియైనను, దదభివ్యక్తియైనను, ఉదాసీన రామాది నాయకగతముగఁగాని, నలుగతముగఁగాని స్వగతముగఁగాని కలుగుటలేదు. కావ్యనాట్యములయందు దభిధావ్యాపారముతప్ప రెండు వ్యాపారాంతరములు గలవు. వానినే భావకత్వ భోజకత్వ వ్యాపారములందురు. విభావాది సాధారణీకరణమే భావకత్వము. విభావాదులును, రత్యాదులును, నేదో యొకరికి మాత్రము సంబం

ధించియుండినను, నట్టి వ్యక్తివి శేషసంబంధము తోచకుండఁ జేయుటయే సాధారణీకరణము. ఇట్లు కావ్యనాట్యములయందు దభిధావ్యాపారమునకు రెండవదియగు నీభావకత్వ వ్యాపారముచేత భావ్యమానమైన స్థాయిభావము, భోజకత్వ వ్యాపార సాహాయ్యమున సహృదయులచే నాస్వాదింపఁబడుచు రసమనఁబడుచున్నదనియు, ఇందు మూడవదియగు భోజకత్వవ్యాపారము సత్వోద్దేశిక ప్రకాశానంద సంవిదిష్టశాంతిస తత్వము అనఁగా రజస్తమోగుణభిన్నమగు సత్వగుణము ఇతరగుణముల నణచి కలిగిందు ప్రకాశానందమయమైన జ్ఞానవిశ్రాంతికి (బ్రహ్మానందమునకు) సమానమైనదనియు, భట్టనాయకులు వివరించిరి. వీరి మతమున సూత్రములోని సంయోగపదమునకు భోజ్యభోజక భావసంబంధమనియు, నిష్పత్తిపదమునకు భుక్తి (భోగమ) యనియు నర్థము.

కావ్యనాట్యములయందు దభిధావ్యాపారముకంటె వేఱుగ రెండు వ్యాపారములను గల్పించుటకుఁ బ్రమాణములేదు. వ్యంజనావ్యాపారమే భోజకత్వమని చెప్పినను, అధికముగ మఱియొక భోధకత్వవ్యాపారమును గల్పించుట బగువేగదా? ఇంకను బైవివరణమురీతిని రసాస్వాదము గలుగుటయు ననుభవ విరుద్ధము. లోకమున స్త్రీ, చందన చంద్రికాదు లభ్యాసవంతులకు స్థాయిభావానుమితినిఁ గూర్చి కారణములగునోయట్టి ప్రమాదాది తాకికకారణములే కావ్యనాట్యములయందు తాకిక విభావాదులనఁబడుచున్నవి. అట్టి విభావాదులు లోక

మునం దొకానొక పురుషునికి మాత్రము సంబంధించినవైనను, అనగా సీతాదులు రామునకును, శకుంతలాదులు దుష్ప్రతున కుమాత్రమే సంబంధించినవైనను, అవి కావ్యనాట్యముల యందు “ఈవిభావాదులు నావి” అనిగాని, “యివి యొక యుదాసీన పురుషునినని” కాని, “యివి నాశత్రువని” కాని, “యివి నావి కావని” కాని, సంబంధవిశేష స్వీకార పరిహార ములతోఁ దోచక సాధారణముగ నాయా సామాజికులకుఁ దోచుచున్నవి. ఇట్టి విభావాదులచే నభివ్యక్తమైనదియు, సా మాజికాత్మలయందుఁ బూర్వమే సంస్కారరూపమున సంక్రి మించియుండెడిదియు నగు, రత్యాది స్థాయిభావము, రాముఁడు మొదలగు కొందఱు పురుషులకు మాత్రము సంబంధించియుం డియు సాధారణీకరణోపాయ బలమువలన వారికట్లు దోచక కేవలానందాత్మకమై విభావాది జీవితపర్యంతము పానక్తరసన్యా యముతో నాస్వాదింపఁబడుచు ముందుఁ బరిస్ఫురించుదాని వలెను, సర్వాంగవ్యాపనము చేయుదానివలెను, స్వవిషయ ములైన విభావాదులకంటె నితరముల నన్నింటినిఁ గప్పివేయు చు బ్రహ్మస్వాద మనుభవింపఁ జేయుదానివలె నుండి యలౌ కిక చమత్కారకారియైన శృంగారాది రసమనఁబడుచున్నది. అనగా లోకమునందు సీతాదికారణములవలన రామాదుల యం దనుమితమైనరతి, సహృదయుల హృదయములయందు సంస్కారరూపమున నిలిచియుండి కొంతకాలమునకుఁ గావ్య నాట్యములయందు రామాది వ్యక్తివిశేషములకు సంబంధించి నట్లు ప్రతిపాదింపఁబడినను భావకత్వబలముచేఁ దత్తద్వ్యక్తి

విశేషసంబంధిగఁ గన్పట్టక సాధారణముగ నాయితాత్వాదిహా-
పమునఁ బ్రతీతములైన విభావాదులచే నభివ్యంజితమై సామాజి-
కుల కాస్వాదముఁ గలిగించుచున్నది. ఇట్టి యాస్వాదమే రసని-
ష్పత్తి యనఁబడునని యభినవగుప్తపాదులు వివరించిరి. ఇతని
మతమునను సూత్రములోని సంయోగపదమునకు వ్యంగ్య-
వ్యంజక భావసంబంధమనియు, నిష్పత్తిపదమునకు అభివ్యక్తి-
యనియు నర్థము. ఈమతమే సర్వసమ్మతమైనట్లు తోచుచున్నది.

ఈసందర్భమున మఱికొంత వివరణమవసరమై యున్నది.
రసనిష్పత్తినిఁగూర్చి ప్రాచీనాధునాతన పండితులు పలువురు
పలువిధములఁ జర్చించియున్నారు. అందుఁ గొందఱు నాటక-
ప్రదర్శనమున రసము కథానాయకగతమనియు, గొందఱు
నటగతమనియు, మఱికొందఱు సామాజికగతమనియు నిపుణ-
ముగఁ జర్చింతురు. రసము తాకితాతాకికానందమయమగు సు-
కుమారభావము. దీనిని సులభముగా నిరూపించుటలో శాస్త్ర-
మూర్ఖము కఠినము. తేట తెలుగు మాటలు చాలవు. విభావా-
దులచే స్వాదుత్వమును బొందింపఁబడిన స్థాయిభావము రస-
మని ప్రాథసంకేతము. ఎచ్చట రసనిష్పత్తి కావలయునన్నను
బూర్వోక్తసామగ్రి యవసరము. నాటక ప్రదర్శనమున నీ రస-
నిష్పత్తిఁ గూర్చి చర్చించినచోఁ దత్స్వరూపము సుగమము
కాఁగలదు.

రసము జనించుటకు విభావాది సామగ్రి, ప్రభావము
గదా? రసము సామాజికగతమగుటకుఁ గాని, నటగతమగు

కుఁగాని, నాటకమునందు ఆవిభావానులేవి? రామాయణ ప్రదర్శనమునందు నాయాసామగ్రిచేత రసాలంబనత్వము రామామలకుఁ జెల్లుఁగాక. నటసామాజికులకెల్లు చెల్లును? నటునకు రసాస్వాదన మున్నదా? లేదా? రసాస్వాదలోలుపుఁడగు నటున కభినయపాటవము కొఱతెనడును గాదా? రసవిజ్ఞానము, రసానుభవ సామర్థ్యములేని నటుఁడు నాటకము నెట్లు లభినయింపఁగలఁడు? సభాస్థానముననుండి చూచుచుండు సామాజికునకు నటుఁడభినయించు రామచరిత్రమును జూచుచున్నపుడు ఉద్దీపన విభావనాది సామగ్రిలేనిచోట రసనిష్పత్తి యెట్లు సిద్ధించును? ఈకొలదిగాఁ బ్రశ్నము లనేకములు పుట్టుచున్నవి. ఆచర్చకు దిగినచో సూక్ష్మసూక్ష్మతర భేదములచే విషయము విపులమై గంధము విస్తృతమగును.

మనస్సునఁ దోచిన సంకల్పము [తాకికముగాని యతాకికముగాని) తగిన కారణములచేఁ బెంపొంది, ప్రతికూల పరిణామములచే దూరమైనను, బ్రత్యాశచే దృఢపడి భాగ్యము ఫలించినపుడు గలుగు చిత్తనిర్వృత్తియే రసము. తదనుభవమే రసానుభవము. సంకల్పము ఫలించుటలోఁగల సామీప్యమును బట్టి యంకురితపల్లవితాది దశలు గలుగుచుండును. ఆసంకల్పమితరములచే నభిభూతమగునపుడు రసాభాసమగుచుండును. సంకల్పము సంపూర్ణముగా ఫలించినచో సంపూర్ణ రసవికాసమును, సంపూర్ణరసానుభవమును (ఆనందము) గలుగుచుండును. ఈయర్థమునే “రసోవై సః” అను శ్రుతిమొదలు “సరసా

లాపములు” “సంసారలోకనములు” “సరసపరిమళములు” “సరసాహారములు” మొదలగు లౌకిక వ్యవహారము వజరంగల యంతయు రూఢిమూలముఁ జేయుచున్నది.

రసలోలుపుడగు వాని యశాచితింబట్టి రసపాకము భిన్న మగుచున్నది. విషయములచేఁ గొట్టువడని చిత్తవృత్తిగలవారికిఁ బ్రపంచమంతయు రసమయము. “నాన్మషిః కురుతే కావ్యమ్॥” అనుటలో నీయంశమంతయు గర్భితముగాను, విపులముగాను, నిరూపింపఁబడియున్నది. విరుద్ధధర్మములుగల యాప్రపంచమునంతటిని రసమయముగా సృజించు మహాకవి ఋషి గాకుండునా? నాటక ప్రదర్శనమున సామాజికుఁడన్నపుడు నాటకశాలలోని స్తంభమువలె గోడవలెనున్న యొకవ్యక్తికాక వివేచనాశక్తిగల యొక పురుషుడని తెలిసికొనవలెను. నాటకశాలకుఁ బోవునపుడే వాని హృదయమున నొక సంకల్పము (పాట, ఆట, వేషము, చరిత్రము, నీతి, మొదలగునాని యశాస్మత్యము చూచి యానందింపవలెనని) జనించును. కథ పరిచితముకావచ్చును. అపరిచితమైనను గావచ్చును. పరిచితమైనచో సౌచిత్యము సుగాహమై రసాస్వాదనము సుకరమగును. నటకుని చతుర్విధాభినయములతో నభిమత విషయము బౌచిత్యమునఁ దులదూఁగుచుఁ బ్రదర్శింపఁబడఁగా నతఁడు లేన్మయుఁడై రసపారవశ్యమునందును. అపుడు రసనిష్పత్తి సామాజికగతమగును. రసమున కాలంబనము సామాజికుఁడుగను, నటాభినేత చతుర్విధాభినయములు అనుభావసాత్త్వికాదులుగను, నిష్ట

యింపఁబడుచున్నవి. మఱియు సామాజికుని ప్రపంచవిజ్ఞాన
 నైభవమునుబట్టి రసము స్వచ్ఛముగా, సుకుమారముగా గ్రహింపఁబడి యమృతమునఁటిదో, తేనెవంటిదో యగును.

సహృదయ హృదయనాళములు వీణాతంత్రులవంటివి. రాగాలాపమూర్ఛనా విశేషాదులంబట్టి వైణికుఁ డాయా స్వర జ్ఞానములను స్పృశింపఁగనే మనోహరమగు గానామృతము వెడలును. అది రసమయము. ఆనందమయము. సుసంస్కృతములగు నాతంత్రులకు స్పర్శనిమిత్తముగా మధురశబ్దబ్రహ్మము ధ్వనించు వైదగ్ధ్యము రసికవేద్యము. మఱియు సున్నితమగు విపంచిక మలయమారుతా స్ఫానమునఁగూడ రాగాలాపముఁ జేయునని పెద్దల యనుభవసూక్తి. (“రణద్భిరాఘట్టన యానభఃస్వతః పృథగ్విభిన్న శ్రుతిమండలైః స్వరైః స్ఫుటీభవద్గామ విశేషమూర్ఛనా మవేక్షమాణం మహతీం ముహుర్ముహుః మాఘుః”) అటులనే రసిక హృదయములును నిస్కర్షముగను, ననుభవమునను, విజ్ఞానమునను, సంస్కృతములైయుండి నటుని యభినయ కౌశలమున ద్రవించి రసమయములగుచున్నవి. కనుకనే రసము సామాజికగతమనుట సుస్పష్టము.

నటునికి రసానుభవమున్నదా? యని యొక ప్రశ్నము. ఇందు నటగత రసానుభవము వేరు. అతని సంకల్పము సభ్యరంజనము. ఆసంకల్పము పెంపొందుటకు సుశిక్షితములైన చతుర్విధాభినయ ప్రయోగములు, సముచిత సంవిధానముల సుత్సాహముఁగొల్పుటయు, సభ్యుల మోమునఁ దాండవించు

తృప్తిరేఖలును, ఉద్దీపన విభావనాది కారణములై సభ్యుల
యభినందన ప్రశంసనలతో నతని రసానుభవము పూర్ణమగును.
గాని, కథానాయకుడే తానుగా, తగ్గత సుఖముఃఖాదులఁ దా
సనుభవించుచున్నట్లుగా రసతన్మయుడగునేని చేయవలసినది
మఱిచి తాను వేఱొక నాటక మాడుచుండువాడగును. నిక్క
ముగఁ గథానాయకుడే యితఁడను భావమును సామాజికుల
కుఁ గలిగించుఁగాక. యది యభినయక శలమున నుత్కృష్ట
తోటి యనవచ్చునేగాని రసపారవశ్యమనరాదు. నటుఁడు రస
జ్ఞుఁడుగను, తాకిక శాస్త్రీయానుభవ బలముగలవాఁడుగను,
తప్పక యుండవలయును. సముచితముగ, హృదయంగమముగ
రసము నభినయించువాఁడు గావలయునుగాని రసము ననుభ
వించువాఁడు గాఁగూడదు.

రసము కథానాయకగతమనుట యుక్తిసహముగాదు.
ఎన్నఁడో గడిచిన కథయు, నాటి విభావానుభావాదులును
నిప్పుడు లేవు. కథానాయకుని దివ్యచరిత్రము నటాభినయము
నకొక వన్నెఁగూర్చి సామాజికానందమున కొక యమూల్య
కారణమగును.

కథాసంవిధానమును, పాత్రముల చేరికను, నటవర్గముల
యభినయచాతురిని, సామాజికుల రసగ్రహణపారీణతను, సువి
హితముగ నేర్పఱిచి తానే యన్నిరూపములై త్తి నాటకప్రదర్శ
నమునంతయు రసమయముగ నిర్వహించు మహాకవికిఁగూడ
రసానుభవమున్నదా? లేదా? యని చర్చింపవచ్చును. బ్రహ్మ

తాను సృజించిన ప్రపంచముచూచి యానందింపవచ్చును, గాని యానందమయ్యుడగు నప్పుడు సృష్టి యెక్కడిది? ఇంతకుఁ దేలినదేమనఁగా హృదయముయొక్క యభిమతాస్వాదనత్పత్తి రసమనియు, దాని ననుభవించుట రసాస్వాదమనియు, అయ్యది ప్రతివ్యక్తి భిన్నమనియు, నలుపుర చేరికచే నట్టి రసోత్పత్తి కలుగుచున్నను, వానిలో యథోచితముగ నాలాబన విభావనాది స్థానములబొంది యాయాపాత్రములు రసాస్వాదకారణములగుచున్నవనియు, సహృదయులు నిపుణముగా గ్రహించి రసనిష్పత్తి జేయుదురనియుఁ దెలియవలయును.

నిరుక్తభరతసూత్రమునకు మఱికొన్ని వివరణములుండినట్లు రసగంగాధరమున నిరూపింపబడి యున్నవి. గాని యవి యన్నియు నెక్కువ వివరణమును సహింపవని విడిచితిని.

ఒక్కొక్క రసమునకును విభావానుభావ వ్యభిచారి భావములు వేరువేరుగా నుండును. వానివాని కనుగుణములగు విభావాదులచేతనే రసనిష్పత్తి గలుగును. కాబట్టి యాయా రసోచితములైన విభావాదులను బ్రత్యేకముగాఁ జెప్పవలసియుండ నూత్రమునందు సామాన్యముగ “విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోగాద్రసనిష్పత్తి” అని నిరూపించుట యెట్లు సంగతమగునని ప్రశ్న యుదయింప వచ్చును గాని, వ్యాఘ్రాది విభావములు భయానక రసమునకువలె, వీరాచ్ఛత రాద్రములకును, అశ్రుపాతము మొదలగు అనుభావములు శృంగారరసమునకు వలె గరుణ భయానక రసములకును, గ్రమముగ విభా

వామలగుట వలనను, ఆయా విభావాదులు తత్తదస్థినియత
ములు కాకుండుట వలనను, “విభావానుభావ వ్యభిచారి సు-
యోగాద్రస్థినిష్పత్తిః” అను సూత్రమునందును, “విభావై-
రనుభావైశ్చ సాత్త్వికై రవ్యభిచారిభిః, ఆనీయమానః స్వాను-
త్వం స్థాయీభావో రసః స్మృతః॥” అనుకాణికయందును విభా-
వాదులు వేటువేటుగ నిరూపింపబడక సామాన్యముగఁ జేష్టు-
బడియున్నవి. వ్యాఘ్రాదులు భీరుసలకు భయమును గలిగి-
చుట యనుభవసిద్ధమై నట్లే వీరపురుషుల కుత్సాహమును, నూ-
తనప్రేక్షకులకు విస్మయమును, సహతబంధువులకుఁ గోధ-
మును గలిగించుట యనుభవసిద్ధము. కాబట్టి యనియతమైన
యిట్టి విభావాదులను బ్రత్యేకముగ నిరూపించుటకంటె సామా-
న్యముగఁ జేర్చి చెప్పుటయే యుత్తమము.

రసప్రతీతికి విభావాదులు అన్నియుఁగూడి నిమిత్తము
లగునా? ప్రత్యేకముగనా? అన్నియుఁగూడి నిమిత్తమగునం-
దువేని, ఎచ్చట విభావములు మాత్రముగిది అనుభావాదులు
లేకరండునో, యెచ్చట అనుభావములుమాత్రముగిది విభావ
వ్యభిచారిభావములు లేకుండునో యెచ్చట రసప్రతీతి యెట్లు
గలుగును? విభావాదులు రసనిష్పత్తికిఁ బ్రత్యేకముక నిమిత్త-
మగునని సూత్రములయందన్నిటిని సామాన్యముగఁ జేర్చి చె-
ప్పుట యెట్లు? అని ప్రశ్నముదయించుచో, రసనిష్పత్తికి విభా-
వానుభావ వ్యభిచారిభావములు మిళితములై మూఁడును నిమి-
త్తమగుననియు, ఒక్కొక్కచోట విభావములుగాని, అనుభా-

నములుగాని, వ్యభిచారులుగాని, మాత్రముండిన నితరభావముల నాక్షేపించుకొని రసనిష్పత్తి గావించుననియు, సమాభావము నెఱుంగునది.

—♦ కేవల విభావములు. ♦—

“వియదలి మలినాంబుగర్భ మేఘం మధుకరకోకిల కూజి
ద్విశాంశ్రీః! ధరణిరభినవాంకురాం కటంకా ప్రణతిపరేదయా శే
ప్రసీదముద్గే॥”

తా॥ ప్రణయకుపితయగు నాయికను గాంచి సఖియై నుచున్నది. ఓముద్గా! ఆకాశము తుమ్మెదలవంటి నల్లని మేఘములతో నిండియున్నది. దిగంతములకాంతి తుమ్మెదలయు, కోకిలములయు, భవనులచే వ్యాప్తమైయున్నది. భూమి పాపాణామయమయములగు నస్త్రములవంటి సూతనాకరములతోఁ గూడియున్నది. కావునఁ బ్రణామమాచరింపఁ బూనిన నీప్రియునిపైఁ బ్రసన్నురాలవగుము. ఇంక నీకోపము నాచుకొనుట మర్గభము.

ఇచ్చట ముద్గాదయిత మేఘాదిరూపమైన యాంబునోద్దీపన విభావములుతప్ప ఇతర భావములు కన్పట్టవు.

—♦ కేవలానుభావములు. ♦—

“పరమృదిత మృణాళీ మ్లానమంగం పృవృత్తిః
కథ మపి పరివార ప్రార్థనాభిః క్రియాసు,
కలయతిచ హిమాశో ర్నిష్కలంకస్య లక్ష్మీ
మభినవ కరిదంత చ్ఛేదకాంతః కపోలః॥”

తా॥ మాలతిమాధవమున మకభందునిఁ గుఱించి మా
ధవ్రుడు మాలతి యనస్థను వర్ణించుచున్నాఁడు. ఈమాలతి
యంగములు బాగుగా నలంపబడిన తామరతూండ్లవలె వాడి
యున్నవి. శరీరధారణ మాత్రోపయోగములయిన పనులయ
నును బ్రవృత్తి, పరిజనుల బహువిధ ప్రార్థనలచేతఁ గలుగుచు
న్నది. క్రొత్తయేనుఁగు దంతపు ముక్కవలె మనోహరమైన
కపోలము కలంకశూన్యుడయిన చంద్రుని శోభను ధరించుచు
న్నది. అనఁగా భవద్విగ్రహాతిశయమువలన మాలతి యంగముల
న్నియు వాడి మిక్కిలి కృశించి పనులు చేయలేక యున్నవి.
చెంపలు తెల్లఁబాఱి యున్నవని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట అంగహ్లాస, విషయాభిలాషరాహిత్య, పాండతా,
హామత్వములను ననుభావములుతక్క నితర భావములులేవు.

—♦ కేవల వ్యభిచారులు. ♦—

“దూరాదుత్సుక మాగతే వివలితం సంభాషణి స్ఫూర్తితం,
సంశ్లిష్యత్యుణం గృహీతవసనేకిం చాంచిత భూలతమ్,
మానిన్యాశ్చరణానతి చ్యుతికరే బాష్పాబు పూర్ణేక్షణం,
చక్షుర్జాతమహో ప్రపంచ చతురం జాతాగసి ప్రేయసి॥”

తా॥ మానినీ తిరస్కృతుడగు నాయకుడు కాంతను
బ్రసాదింపక యరిగి మరలరాఁగా నతనిఁగొంచి యభిమానమును
వహించిన ముద్దియ నేత్రక్రీయ వర్ణింపబడుచున్నది. అపరాధ
మొనరించిన ప్రియుని విషయమున మానినీ నేత్రము ప్రపంచ
చతురమాయెను. (అనఁగా నానావిధములైన వ్యాపారములు

చేయ సమర్థమాయెనని భావము.) ఎట్లనగా, ప్రియుడు దూరంబునఁ గన్పట్టిన వెంటనే “ఇందువచ్చునా? మఱి యెందైనఁ బోవునా? యను సంశయముచేత నుత్కంఠితముగాను, అతఁడు సమీపించుచుండఁగా “నోహో యితఁడు నామకాత్సుక్యము నెఱిగినట్లున్న” దని లజ్జచేత సంకుచితముగాను, అతఁడు మాటలాడఁగా సంతోషముచేత వికసితముగాను, ఆలింగనాపరుఁడగుచుండ, నెఱ్ఱబాటినదియు, మఱి వస్త్రమును గ్రహింపుచుండ బామ ముడిగలదిగాను, ప్రణామమాచరింప ననుగ్రహము గలుగుటచే నశ్రుపూర్ణముగాను నాయెనని పూర్వముతో సంబంధము. ప్రియునిమీఁది కోపముచేత నభిమానమును, అనురాగముచేతఁ బ్రియునిని విడువజాలక తత్తదనుగుణక్రియల నాచరించెనని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట భాత్సుక్యము, వ్రేడ, మొదలగు వ్యభిచారి భావములుతప్ప విభావములుగాని, అనుభావములుగాని కన్పట్టవు. అయినను మున్నుపపాదింపఁబడినట్లు విభావములు అనుభావ వ్యభిచారులను, అనుభావములు విభావ వ్యభిచారులను, వ్యభిచారిభావములు. విభావానుభావములను ఆక్షేపించుకొని రసనిష్పత్తికిఁ గారణమగుచున్నవి గాని కేవలము లెప్పటికిఁ గాజాలవు. అని యెఱుంగవలయు.

—♦ రసవిశేషములు. ♦—

రసస్వరూప నిరూపణాంతరము రసవిశేషముల నిరూపించుట యావశ్యకమగుటచే నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

“శృంగారహాస్య కరుణ రౌద్ర వీరభయానకాః

భీభత్సాద్భుత సంజ్ఞాశ్చే త్యష్టేనాట్యే రసాః స్మృతాః”

అభినయాత్మకములయిన కావ్యములయందు శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రౌద్రము, వీరము, భయానకము, భీభత్సము, అద్భుతము నని యెనిమిది రసములుగలవని కారికాభిప్రాయము. అభినయాత్మక కావ్యములయందనుటచే శ్రవ్య కావ్యములయందుఁ దొమ్మిదవరసము మఱియొకటి యున్నదని తోచెడిని. అదియ శాంతరసము. శాంతరసము శమప్రధానము గావున, అభినయాత్మకమై, స్వవిరోధి గీతవాద్యాదులుగల నాట్యములయందు సంభవించదు. శాంతరసము శమప్రధానమగుటచు సారబోధిన్యాదులు స్పష్టపఱుచుచున్నవి. “నయత్రదుఃఖం చసుఖం, నచింతా, నద్వేషరాగో, నకదాచిదిచ్ఛా, రసః ప్రశాంతః కథితోమునీందైః సర్వేషు భావేషు శమప్రధానః॥ వీరసమునందు సుఖదుఃఖములును, చింతయు ద్వేషరాగములును, ఇచ్ఛయుఁ గలుగవో యదియే శమప్రధానమైన శాంతరసమనఁబడుచున్నదని యభిప్రాయము.

శాంతరసము నాట్యములయందు సంభవించదనుట విమర్శించఁదగినది. అనుభవమును గప్పిపుచ్చ నెవ్వరు సాహసింతురు? కావునఁ గావ్యప్రకాశికయందు మమ్మటుఁడు “శాంతోఽపి నవమోరసః” శాంతమనెడి తొమ్మిదవ రసముగూడ నున్నదని దృశ్య శ్రవ్య కావ్య సాధారణముగాఁ జెప్పియుండుట చేతను, “అష్టావేవ రసానాట్యే వ్వితికేచి దచూచువన్, తద

చారు యతః కం చిన్నరసం స్వదతేనటః” కొందఱు నాట్యములయం దెనిమిదే రసములున్నవనిరి గాని నటుఁడేరసము నాస్వాదింశకుండుటబట్టి యది సరిపడదనెడి సంగీతరత్నాకర ప్రమాణమువలనను, నాట్యములయం దెనిమిది రసములనెడి కావ్య ప్రకాశికావచనము నుపలక్షణముగా గ్రహించి నాట్యములయందు శాంతరసమున్నదని యంగీకరించుచున్నారు.

శాంతరసము నాట్యములయందు సంభవించదనువారి యభిప్రాయమేమి? శమరహితుండయిన నటుఁడు శమసాధ్యమైన శాంతము నభినయింపలేడనియా? అట్లయిన రసాభివ్యక్తి యెవ్వరియందుఁ గలుగును? నటునియందా? సామాజికులయందా? నటునియందుఁ గలుగుచో సామాజికులకు దర్శనాని ప్రవృత్తి యెట్లు సంభవించును? సామాజికులయందగునేని వారు శమవంతులగుటచే శాంతరసమేల సంభవించదు? నటుఁడు శమవంతుఁడు గాకుండుటచే శాంతరసాభినయ మసాధ్యమవుటయుఁ బొరపాటు. వానియందుఁ దక్కుంగల రసముల నభినయింప భయక్రోధాదులు మాత్రమెక్కడివి? వానియందు భయక్రోధాదులు లేమింజేసి వాస్తవమైన వధ బంధాది కార్యములు గలుగకుండినను శిక్షాభ్యాసబలమునుబట్టి కృత్రిమమైన తత్కార్యంబులు సంభవించునని యుక్తినిఁ గల్పించిన నాయుక్తి శాంతరసవిషయమున నేల యన్వయింపదో యూహింపఁజాలము. కావున సంగీతరత్నాకరాదుల ననుసరించి నాట్యములయందు శాంతరసము సంగీకరించుట యుక్తము.

రసమన నెట్టిది? కేవల సుఖాత్మకమా? దుఃఖాత్మకమా? కేవల సుఖాత్మకమనుచోఁ గరుణాదులు రసము లెట్లగును? సుఖాత్మకములైన రసములనుండి దుఃఖకార్యములైన యశోపాతాదులు గలుగక సుఖకార్యములయిన హర్షాదులే గలుగవలయును. గనుక కరుణాదులకు రసత్వము చెప్పబయెట్లు? కరుణాదులు రసములు కాకుండుచోఁ గరుణాది ప్రధానములైన కావ్యములయందు సహృదయులకు దర్శనశ్రవణాది ప్రవృత్తియైగలుగును? అని కొందఱు ప్రశ్నింతురు. గాని, కరుణాదులు లౌకికముగ దుఃఖమయములే యైనను, గావ్యములయందు అలౌకిక నిరతిశయానంద ముత్కటమగుటవలన వానియందు సుఖాత్మకత్వముండునని లాక్షణికులు రసములన్నియు సుఖాత్మకములే యని యంగీకరించుచున్నట్లు తెలియచున్నది.

ఇచ్చట లాక్షణికుల యభిప్రాయమేమి? అన్నిరసముల వలనను సామాజకులకు సుఖాంశమే యాస్వాద విషయమగుచున్నదనియా? లౌకికముగ సుఖదుఃఖాది నానారూపముల గోచరించినను, గావ్యములయందన్నియు సుఖరూపముతో గోచరించుననియా? కరుణాదిరసమును సామాజకులు సుఖరూపముతో నాస్వాదించుటగాని, వారికయ్యది సుఖాత్మకముగ గోచరించుటగాని, యనుభవవిరుద్ధమే గదా? ఈరెండింటిని మించిన సుఖాత్మకత్వము వానియందు మఱేముండును. రసములు సుఖమయములనక సుఖదుఃఖాత్మకములనుటచే పీడికిం గలుగు బాధయేమో తెలియకున్నది. రసమనఁగా ఆస్వాదము. ఆస్వా

దము సుఖరూపము లేనునట్టి రసశబ్దార్థభ్రమము వీరి నింత
 మార మాకర్షించి కరుణామలయందును నిరతిశయానంద
 ముత్కటమై యుండుటచే సుఖాత్మకత్వమున్నదని చెప్పనంతటి
 వారినిగాఁ జేసినదని తోచెడిని. ఆయుత్కటమైన యానం
 దాంశ మేమూల నడఁగియున్నదో సరసులకు గోచరించదు.
 సామాన్య నాయకా నాయకాది భావముచే దన్మయత్వమును
 జెందిన సామాజికులకుఁ గలుగు సుఖమఃఖాస్వాదమే రసమని
 నిర్వచించితిమి గదా? ఇట్టి యాస్వాదము కేవల సుఖమయమే
 గావలయునని యేమి నియమము? కరుణామలయందు సామా
 జికులకుఁ దన్మయీభవనయోగ్యతను సంపాదించు నటాది
 చమత్కృతిని గూర్చి యుదయించు హర్షామలనుబట్టి కడపట
 సుఖాంశము భాసించుగాక. అయ్యది సామాజికుఁడు తన్మయ
 యత్వమునుజెంది జొటజొట కన్నీరుఁగార్చుచు దుఃఖపరవ
 శుండై యున్నప్పుడెక్కడిది? ఇట్టిదియేగదా రసాస్వాదము.
 నటాది చమత్కృతినిగూర్చి కలిగిన సుఖాంశము శ్లాఘాపాకృ
 తముగాని, రసాస్వాదముగాదు. ఒక యితి భర్తృపుత్రాదులఁ
 గోల్పోయి దిక్కుమాలి యడవినిఁ బెడిదంపుటిడుమలఁ బడు
 చుండెనన్న యంశమును నటుఁడు చాతుర్యమున నభినయించు
 నపుడు సహృదయుల కుదయించునది యతాకిక సుఖమా? అది
 తన్మయీభవనకార్యమా? సరసహృదయుల ధర్మమా? సాక్షా
 త్తుగ అనుభవింపఁబడు సుఖమఃఖములు తాకికములనియు, అవి
 కావ్యగతములై నటాభినయమునకు విషయమైనప్పుడు అతా

కికములనియుఁ జెప్పట బాగు. గాని తొకికముగ ననుభవించిన దుఃఖము నటాభినీతమై సామాజికాస్వాద విషయమైనప్పుడు అతొకికసుఖమగుననుట యుక్త్యసహము. ౨ సానుభవము దుఃఖరూపమైనప్పుడు రసమనఁబడు కరుణాదులకు సుఖాత్మకత్వ మెట్లు? కాబట్టి పైపైనఁ దోచునటువంటి రసశబ్దార్థమునుబట్టి రసమనఁగా కేవల సుఖాత్మకమని చెప్పి కరుణాదులయందును, అతొకిక నిరతిశయాన్వదము ఉత్కటమగుటచే సుఖాత్మకత్వ ముండునని సవరించుకొనుటకంటె తస్మయీభవనమును జెందిన సామాజికాదు లనుభవించు నాస్వాదవిశేషము రసము. అ య్యది తత్తత్సాయీభావముల ననుసరించి సుఖరూపముగాను దుఃఖరూపముగాను నుండును. సామాజిక ప్రవృత్తికిఁ గావ్యగ తమైనట్టియు, నటగతమైనట్టియు, చమత్కృతి కారణమని చెప్పట యెంతయు హృదయంగమము. సహృదయులకు సుఖాంశము ప్రవృత్తిహేతువగునట్లు దుఃఖాంశముగూడఁ బ్రవృత్తి హేతువే. నడునీధిలో గొప్ప యాపదచే గోల జరుగుచున్నప్పుడు కఠినచిత్తుండగు పాపాత్ముఁడుదక్క “ఇదియేమి? ఎవరి కేమి యాపద సంభవించెను. దానికిఁ బరిహారమేమి?” అని విచారింపక మనకేమి సంబంధమని తప్పించుకొనిపోవు సజ్జనుండుండునా? అందులోఁ బ్రవేశించినవాడు అక్కడి కష్టమునో సుఖమునో చూచి యద్వైచిత్తుడై యావేగము ననుభవింపక కనులకు గంతగట్టుకొని వలదను వాఁడెవఁడు? ఇతఁ గవిచే లోకోత్తరముగ వర్ణితములైన కరుణాది ప్రధానకావ్యముల

• యందు సామాజకులకు సుఖాత్మకత్వములేనిది ప్రవృత్తి పాసఁగదని యెట్లు చెప్పఁగలము? అట్లగునని మమ్మటుఁడు నిర్వచించిన రసస్వరూపమున కభిప్రాయమేమి? స్థాయిభావము కేవల నానందాత్మకమై విభావాది జీవితపర్యంతము పానకరసన్యాయముతో నాస్వాదింపబడుచు, స్వవిషయములైన విభావాదుల కంటె నితరముల నన్నింటినిఁ గప్పివేయుచు, బ్రహ్మాస్వాదము ననుభవింపఁ జేయువానివలె నుండి, యతాకిక చమత్కారకాలియగుచు, శృంగారాది రసమనబడుచున్నదని గదా యితని నిర్వచనము. రసములన్నిటియందు ఆనందాంశము స్ఫురింపనిది యిట్టి సామాన్యలక్షణ మెవరు గల్పింతురు? అనిర్వచనీయమైన యానందాంశమన్నిటియందును స్ఫురించుటచేతనే యిట్టి సర్వసాధారణమైన లక్షణమును గల్పించియుండవలెను. అదియెట్లు?

ఎంతటి యార్ద్రచిత్తుఁడైనను సామాజకుఁడు నాటకరంగమునందు, నాయికానాయకు లనుభవించిన తాకికసుఖముఁ జూచుటను తన్మమోవస్థయందుఁ గూడఁ దనవిగా ననుభవింపఁ జాలఁడనియు, తన్మయూభవనముచే నాత్మయందు సుఖమఃఖభావావేగము గలిగినను, భావకల్పితములైన యప్పటి యతాకిక సుఖమఃఖాదులు తాకిక సుఖమఃఖతాదాత్మ్యమును బొందఁ జాలవనియు, తాకికములయిన సుఖమఃఖాదులు కావ్యగతములైనంతమాత్రముననే చమత్కృతిజనకతామహిమ నొందుననియు, శోకాదులెంత యుద్బుద్ధములైనను, సామాజిక హృదయములయందుఁ గావ్యచమత్కృతి, నటచమత్కృతి, గీత, వాది

తాదీ, సహకృతముగ నానందాశమే ప్రధానముగ నిలుచు
ననియు, కావ్యగతమైన యిట్టి మహిమనే యతాకికమందుమని
యు, విశ్వేశ్రయోరూపములైన కావ్యములయందు సామా
జిక పవృత్తిహేతువుగఁ గడపటఁ జమత్కృతిరూపమైన
యానందాశమే మిగులుననియు, అదియ కావ్యాత్మభూతము
గు రసమనియు నెంచి “రససాధారణ మానందాత్మక”మని నె
ప్పుట యీలాక్షణికాగ్రేసరుని యభిప్రాయమగునేని మిక్కిలి
సంతసము.

—♦ శృంగార రసము ♦—

అందు శృంగారము సంభోగ శృంగారము, విప్రలంఘ
శృంగారము నని రెండు విధములు. మొదటిది పరస్పరాలోక
నాలింగనాధరపాన చుంబనాది భేదములచే అనంతమగుటం
జేసి యొక్క-విధముగనే పరిగణింపఁబడుచున్నది. మఱియు నిది
నాయకారబ్ధము, నాయకారబ్ధమునని రెండు విధములు.

—♦ నాయకారబ్ధసంభోగ శృంగారము. ♦—

“శూన్యంవాసగృహం విలోక్యశయనా దుత్థాయకించిచ్ఛనైః
నిద్రావ్యాజముపాగతస్య సుచిరం నిర్వర్ణ్య పత్సుర్ముఖమ్,
విస్రంభం పరిచుంభ్య జాతపులకా మాలోక్యగండ్ఫస్రలీం
లబ్జానప్రముఖే ప్రియేణ హస్తతా బాలాచిరం చుంబితా||”

(అనురాగశతకము.)

తా॥ ఇందు ముగ్ధనాయక వర్ణింపఁబడియున్నది. శయన

మునుండి కొంచెము మెల్లగ లేచి శయనగృహము నిర్జనమగుట యెఱింగి మరల నిద్రించునెపంబు నొందియున్న పతిముఖమును చూచి సేపు నిద్రీయించి సవిశ్వాసంబుగ గండస్థలపరిచుంబన మొనర్చి, యది గగన్పొడుచుటగాంచి సిగ్గుచే మోము వంచుకొనియున్న బాలను బ్రయుఁడు ముఖంబునఁ జిటునవ్వుచిలుకఁ జిరకాలము చుంబనమొనర్చెను. అనఁగా నొక్కగదియందుఁ బ్రేయసీ ప్రియులిద్దఱు శయనించియుండిరి. ప్రియుఁడు మెల్లగ లేచి చూచి శయనగృహమున నెవ్వరు లేకుండుట యెఱింగెను. గాని సఖులు గూఢముగ నుండియుందురను సంశయముచే మరల నిద్రించువానివలె శయనించియుండెను. అప్పుడా ముగ్ధ పతిముఖమును జక్కఁగా వీక్షించి నిద్రించుచున్నాడని భ్రమించి కపోల పరిచుంబనముఁ గావించెను. అంతటఁ బతి మెలకువతో నుండుటఁబట్టి యతని గండభాగములు పులకితములాయెను. దానిగాంచి యాబాల లజ్జావనతవదనయై యుండఁ బ్రయుఁడు సంతోషపరవశుడై నవ్వుచుఁ జిరము ప్రియాపరిచుంబన మొనర్చెనని తాత్పర్యము.

ఇందలి శృంగారము నాయకచే నారంభింపఁబడినది. దీనికి నాయకుఁ డాలంబనము. శూన్యగృహ నాయక నిద్రాదులు ఉద్దీపనములు, ముఖనిరీక్షణ చుంబనాదు లనుభావములు, లజ్జాదులు వ్యభిచారులు. ఇవన్నియుఁగూడి నాయక విషయమున నుద్రిక్తమైయొప్పు నాయికాగత రతిస్థాయిభావమును చర్వణా విషయముగఁ జేయుచున్నవి.

—♦ నాయకార్బభశృంగారము. ♦—

“త్వం ముగ్ధాక్షి! వినైవ కంచులికయా ధత్సేమనోహరిణీమ్
లక్ష్మీమిత్యభిధాయసి. ప్రియతమే తద్వీటికా సంస్పృశి, •
శయోపాంత నివిష్టసస్మితసఖి నేతోత్సవానందితో
నిర్యాతః శనక్తైరలీ కవచనోఽన్యాప మాల్బజనః.”

తా॥ నాయికను గుచోఽపీడముగఁ గొంగలించి సుఖింపఁ
దలంచి ఆలింగనాదుల కంతరాయమును గలిగించు కంచుకము
ను విడదీయఁ బ్రవృత్తుడగు నాయకుఁడు వస్తింపఁబడుచు
వ్నాడు. అందమైన కనులుగలదానా! నీవు కంచుకములేకుయే
మనోహరమైన కాంతిని దాల్చెదవు. అని పలుకుచుఁ బ్రియత
ముఁడు రవికెముడిని ముట్టుచుండ, శయనసమీపంబునఁ గూ
ర్చుండియున్న నాయిక నవ్వుచు సఖిజనమును గడకంటి చూపు
లచే నానందింపఁజేయ సఖిజనము తిన్నఁగాఁ గార్హంతరవ్యా
జమున వెడలిపోయెను. అనఁగా ఒకనాయకుఁడు తన ప్రేయసి
నిఁ గంచుకవిహీనముగఁ గొంగలించి యానందింపఁనెంచి నాయి
కతో “ఓసీ! ముగ్ధాక్షి! నీవు కంచుకము లేకున్నను మనోహ
రవే” యని రవికెముడి విడదీయఁబోఁగా నాయకు నవ్వుచు స
ఖిలంగంచి కన్నునైగలతో చూచితిరా! యితని దుండగము.
మీరందఱి టిందుండియు నెంతటి కార్యమునకుఁ గడంగుచున్న
వాఁడని తెలియఁజేయ వారా నాయికానాయకుల చిత్తముల
నెఱింగి సంతృప్తచిత్తలై చిలుకకుఁ బలుకులు నేర్పవలయు
నని కొందఱును, చకోరినిఁ జంద్రికాపానమునకు విడవవలయు

నని మఱికొందఱును వెడలిపోయిరని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట శృంగారము నాయకునిచే నారంభింపబడుచున్నది. నాయకగతమైన రతికి ముగ్ధాక్షియాలంబనము. నయన సాందర్యాంగ శోభాదు లుద్దీపనములు. ఆభాషణ కలచక స్పర్శము లనుభావములు. ఉత్కంఠాదులు వ్యభిచారులు. ఇవన్నియుఁగూడి నాయకగతమైన రతినిఁ జర్వణావిషయముగఁ జేయుచున్నవి.

రతి నాయకానాయకులకు సాధారణమై యుండినను, నాయకగతమైన రతి చర్వణావిషయమగునేని నాయకారబ్ధమనియు, నాయకగతమైన రతి చర్వణావిషయమగునేని నాయకారబ్ధమనియు వ్యవహారము. ఈరెండువిధములయిన శృంగారములోను, “పూర్వంరక్తాభవేన్నారీ పుమాన్పశ్చత్తదింగితైః” (మొదట స్త్రీ పీమించవలెను. అనంతరము పురుషుఁడు దాని చేష్టాదులనుబట్టి యనురక్తుఁడు గావలయును.) అను ప్రమాణమువలన మొదట నాయకారబ్ధ శృంగారమును వర్ణించుటయే యుత్తమము. యుక్తము. చమత్కృతిజనకము.

—♦ విప్రలంభ శృంగారము ♦—

ఇది యభిలాషవిప్రలంభము, విరహవిప్రలంభము, ఈర్ష్యావిప్రలంభము, ప్రవాసవిప్రలంభము, శాపవిప్రలంభము నని యైదువిధములు. పరస్పరము సంబంధము కలుగని నాయకానాయకు లొండొరులు సమాగమమును గోరుటయే యభిలాష. ఒక్కచోటనుండినను నాయకానాయకులలో నొక్కరి

కనురాగములేకపోవుట విరహము. అభిమానమూలకముగఁ గలుగు విప్రలంభము ఈర్ష్య. అనురక్తులగు నాయికానాయకులు కార్యాతిరవళమున దేశాంతరగతులగుట ప్రవాసము. ఇంతకాలము నీవు పత్నీవియుక్తుడవగుదువను సిద్ధపురుషుడి వాగ్విశేషము శాపము.

—♦ అభిలాష విప్రలంభ శృంగారము. ♦—

“ప్రేమాద్వాః ప్రణయస్పృశః పరిచయా దుద్గాఢరాగోదయాః తాస్తాముగ్ధదృశో నిసగమథురా శ్చేష్టాభవేయర్కయి, యా స్వంతఃకరణస్య బాహ్యకరణ వ్యాపారరోధీ క్షణా దాశంసా పరికల్పితాస్వపి భవత్యానంద సాంద్రో లయః॥”

తా॥ మాలతీమాధవమునందు మాలతీప్రాప్తికొఱకు స్నేహన సాధనప్రవృత్తుడగు మాధవుని అభిలాషవర్ణనము. ప్రేమార్ద్రములును, ప్రణయముగలవియు, పరిచయమువలన దిట్టమైన రాగముగలవియు, స్వభావముచేతనే మధురములైనట్టివియు నగు నాముగ్ధక్షీయమున మాలతియొక్క యాయా శృంగారచేష్టలు మరల నాయంతుఁగలుగునా? ఆశృంగారచేష్టలు క్షణకాలము తలంపఁబడినంతమాత్రముననే, మనస్సునకు బాహ్యేంద్రియ వ్యాపారము నడ్డగించు నానందసాంద్రమయిన తన్మయత్వమును గలిగించుచున్నవిగదా యని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట మాధవగతమైన రతికి మాలతి యాలంబము. ఆమె విలాసానుస్మరణ ముద్దీపనము. ఆశంస యనుభావము.

‘ఆశంసా వ్యంగ్యమైన యుత్కంఠవ్యభిచారి. మాధవుడు మా లతీశృంగారచేష్టలు మరల నాయందుఁ గలుగునా? యని యా శంసించుటబట్టి యిది యభిలాష విప్రలంభశృంగారమనఁబడు మన్నది.

—♦ విరహ విప్రలంభశృంగారము ♦—

“అన్యత్రవజతీతికాఖలుకథా నాప్యస్యతాదృక్ సుహృత్,
యోమాంసేచ్ఛతి నాగతశ్చహహహకోయంవిధేఃప్రక్రమః
ఇత్యల్పేతర కల్పనాకవలిత స్వాంతా నిశాంతాంతరే
బాలావృత్తవివర్తనవ్యతికరా నాప్నోతి నిద్రానిశి॥”

తా॥ నాయకుడు సంకేత మొనర్చి గురులజ్ఞాదికారణా తరముచే రాత్రికి రాకపోగా వితర్కించు విరహోత్కంఠిత నాయికావర్ణనము. నాప్రియుడు నాయికానంతర గృహమున కు వెళ్లుననుప్రవాదముగూడ వట్టిది. అట్లు నాయికాంతరగృ హంబునకుఁ బిలుచుకొని వెళ్లు మిత్రుడునులేడు. ఇతఁడు న న్నుఁ బ్రేమింపఁడా? ఏలొకో రాకున్నవాడు. అక్కటా! ఎన్నడు ననుభవింపని యీవిధిప్రయత్నము నేమందును. అని యిన్విధములైన బహువిధ వితర్కములచే వ్యాప్తచిత్తయై బాల, శయనగృహంబునందు చిత్తస్వాస్థ్యములేక యిటునటు పరివర్తనముసల్పుచు (మాటిమాటికి శయ్యయందుఁబడి పొర లుచు) రాత్రియందు నిద్రింపకున్నది. అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట వచ్చెదనని రాకపోయిన నాయకుడు ఆలంబన విభావము. రాకపోవుట మొదలగునవి యుద్దీపనములు.

శయ్యపైఁ బొరట మొదలగునవి యనుభావములు. విస్మయము వ్యభిచారి. ఇవి యన్నియుఁగూడి రతినిఁ జర్వణావిషయముగఁ జేయుచున్నవి. ఇది పత్యనాగమ ప్రవృత్తమైనది గావున విరహ విప్రలంభ మనఁబడుచున్నది.

—♦ ఈర్ష్యా విప్రలంభము ♦—

“సా పశ్యః ప్రథమాపరాధసమయే సభ్యోపదేశంవినా నోజానాతి సవిభ్రమాంగవలనా వక్రీక్తిసంసూచనమ్, స్వచ్ఛైరచ్చకపోలమూలగలితైః పర్యస్తనేత్రోత్పలా, బాలాకేవలమేవరోదితి లుఠల్లోలాలకైరశ్రుభిః॥”

(ఆమరకశతకము)

తా॥ ఒకతె క్రొత్తగా పెండ్లియాడిన తన ప్రేయసి దుఃఖమును సహింపలేనిదై యావృత్తాంతము మఱియొక తెకుఁ జెప్పుచున్నది. ఆచిన్నది మగని మొదటియపరాధసమయమునందు, చేడియల స్నేహపూర్వకోపదేశము లేమింజేసి విలాసముగ బామముడి మొదలగు సంగచాలనముచేతను, పోటుమాటలచేతను, గోపమును సూచింప నెఱుంగకున్నది. ఊటక చిక్కిటి చూపులు చూచుచు, నిర్మలమైన చెక్కలవెబడి కన్నీరు గార్చుచు నేడ్చుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట మగఁడు ఆలంబనము. పరస్త్రీగమనరూపమైన యపరాధము ఉద్దీపనము. రోదనాదు లనుభావములు. రోదన మూలమునఁ దోచునటువంటి యసూయ వ్యభిచారి. ఇవన్నియుఁగూడి రతిస్థాయినిఁ జర్వణావిషయముఁ గావించుచున్నవి.

ఇది పత్యపరాధప్రయుక్తమైనది గావున నీవ్యావిప్రలంభమనఁబడుచున్నది.

—♦ ప్రవాసవిప్రలంభము. ♦—

“ప్రస్థానంవలయైఃకృతం ప్రియసఖైరసైరిజస్రంగతమ్,
ధృత్వా న క్షణ మాసితం వ్యవసితం చిత్తేనగంతుంపురః,
యాతుం నిశ్చితచేతసి ప్రియతమే సర్వే సమంప్రస్థితాః,
గంతవ్యేసతిజీవిత! ప్రియసుహృత్సార్థః కిముత్యజ్యతే॥”

(అమరకళకము.)

తా॥ ఒకనాయిక తన జీవితమునుగూర్చి విసుగుతోఁబలుకుచున్నది. ఓజీవితమా! ప్రియతముఁడు ప్రవాసమునకు వెడలఁదలంచుచుండఁగానే నీస్నేహితులందఱుకూడ బయలుదేరిరి. నీవును వారితోడ వెడలవలసియుండఁగా నేలస్నేహితబృందమును విడుచుచున్నావు? ఏయే స్నేహితులు బయలుదేరిరి? వలయములు చేతులనుండి జాతెను. కనులనుండి కన్నీరురాలెను. ధైర్యము క్షణకాలముగూడ నిలువలేదు. చిత్తము ముందు నడువనారంభించెను. అసలుగా ప్రియుఁడు దేశాంతరమునకు వెళ్లనున్నాడని తెలియఁగానే నాయికకు విరహదుఃఖముచేత శరీరము కృశించి వలయములు జాతెననియు, కన్నీరు గారెననియు, హృదయము తహతహపడసాగెననియు, చిత్తమునకు నిలుకడలేకపోయెననియు, జీవితముమాత్ర మవశిష్టమైయున్నదనియు తాత్పర్యము.

ఇచ్చట నాయికాగత రతికి ప్రియతముఁడాలంబనము.

అతని ప్రణయాదు లుద్దీపనములు. శరీరము కృశించుట మొద
లగునవి యనుభావములు. వీనిమూలమునఁ దోచెడి చింతా
దులు వ్యభిచారులు.

—♦ శాపవిప్రళంభము. ♦—

“త్వా మాలిఖ్య ప్రణయః పితాం ధాతురాగైశిలాయా
మాత్మానం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుమ్,
అస్మైస్తావన్మహారూపచిత్రై ర్దృష్టిరాలుప్యతే మే
కూరస్తస్మిన్నపి నసహజే సంగమం నాకృతాంతః॥”

(మేఘదూతము)

తా॥ కుబేరుని శాపముచే రామగిర్యాశ్రమము నాశ్ర
యించియుండిన యక్షరాజు మేఘునిద్వారా ప్రియురాలికిఁ జె
ప్పిపుచ్చుసందేశము, ఓప్రియా! నిన్ను ధాతురాగములచే రా
తియందు ప్రణయకోపముచేఁ గూడియున్నట్లు వ్రాసి నేను నీ
చరణములమీఁదఁ బడఁగోరునంతలో మాటిమాటికి ఊబుకును
న్నట్టి కన్నీటిచే చూపు కష్టివేయఁబడుచున్నది. కూరమైన
దైవము మనకు చిత్రమునందుఁగూడ సంబంధమును సహించ
లేకున్నది. కష్టా! అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట నాయకగత రతికి నాయిక యాలంబనము. నా
యికా ప్రణయకోపాదు లుద్దీపనములు. చరణపాతేచ్ఛాదులు
అనుభావములు. దైవమును గుఱించిన యచూయ వ్యభిచారి
భావము.

కొందఱు ఈభేదములు స్పష్టమైనవిగావని విప్రలంభ

శృంగారము నొకవిధముగనే పరిగణించుచున్నారు. రతి సంభోగ కాల సంబంధమైన సంభోగశృంగారమనియు, విరహకాలసంబంధమైన విప్రలంభశృంగారమనియు, వారి యభిప్రాయము.

విప్రలంభమును విన్నకోట పెద్దన వేటువిధముగ వివరించెను.

క॥ లలితశ్రీవణాలోకన

కలహాసూయాప్రవాస, కలనలచేతక

గలిగెడి దశావిశేషము

చెలువారగ విప్రలంభ, శృంగారమగున్.”

సీ॥ అదియుఁ జక్షుఃప్రీతి, యన నంత జిత్త

సంగంబునా మఱియు, సంకల్పమనఁగ,

నట్రులూపంబునా, నవలజాగరమన

నటుమీదఁ గార్మ్య సమాఖ్యమనఁగ,

వెండియు విషయ విద్యేషంబునా ద్రోష

సంత్యక్తమనఁగ, సంజ్వరమనఁగ

నున్నాదమనఁగ మూ, రోఁపగమంబన

మరణంబునానిట్లు, మానినులకు

తే॥ ననుగతద్వాదశావస్థమై తనర్పుఁ

జదియదశలంఢ్రు కొందఱు, ప్రాఢజనులు.”

(కావ్యాలంకారచూడామణి)

ఇట్టి సూక్ష్మసూక్ష్మతర భేదములయందును, అవస్థల యందును విరహకాలావచ్ఛిన్న రతిత్వ మనుగతము గావున విప్ర

లంభశృంగారత్వము నిచ్చివాదమని సర్వము సమంజసము. భేదములును, అవస్థలును, విరహకాలావచ్చిన్న రతి కుపోద్బలకము లగుటచే విప్రలంభము భిన్నభిన్నముగ నిరూపింపఁబడియున్నది.

—♦ హాస్యరసము. ♦—

“అకుంచ్యపాణి మశుచి మమమూర్ధ్ని వేశ్యా
మత్రాంభసాం ప్రతిపదం పృష్ఠతైః పవిత్రే)
తారస్వనం పృథితధూత్కమదాత్ప్రహరం
హాహహతోహ మితిరోదితి విష్ణుశర్మ.”

తా॥ విష్ణుశర్మయను వైదికుని ఛరిహాసము. విష్ణుశర్మ “మంత్రజలపరిపూరితమైన నాతలయందు వేశ్య యపవిత్రమైన తన చేతిని బిగఁబట్టి తారస్వనముగను, ధూత్కారసహితము గను, నెంతప్రేటు వేసెను. అబ్బబ్బ చచ్చితిసుమా.” యని యేడ్చుచున్నాడు. అని తాత్పర్యము.

ఇందు హాసస్థాయిభావమునకు విష్ణుశర్మ యాలంబనము. రోదన ముద్దీపనము. స్మితాదు లనుభావములు. చూపఱుల యావేగచాపలాదులు వ్యభిచారిభావములు. ఇవన్నియు సామాజికగతమైన హాసస్థాయిభావమును జర్వణావిషయముగఁ జేయుచున్నవి. ఇయ్యది యుత్తమ మధ్యమాధమ భేదములను బట్టి యాఱువిధములుగ జగన్నాథాదులచే నిరూపింపఁబడి యున్నది.

“ఉత్తమానా మధ్యమానా నీచానామప్యసాభవేత్

త్ర్యవస్థాకథితస్తస్య వడ్భేదాః సంతిచాపరే,

స్మితంచ హాసితంప్రోక్త ముత్తమే పురుషేబుధైః,
భవేద్విహాసితంచోప హాసితం మధ్యమే నరే,
నీచేఽపహాసితంచాతి హాసితం పరిక్రీర్తితమ్॥”

“క॥ స్మితమును హాసితముననుసరి
ద్వితీయము నుత్తమమునాఁగ, దీపించుదగన్,
స్మితమువికాసి కపోలము
మితదర్శిత రదనమైన, మెఱయుహాసితమై.”

“క॥ విహాసితమును బ్రహాసితము
స్మహిరెండును మధ్యమములు, మదిఁబరికింపన్,
విహాసితము మృదులనినదము,
ప్రహాసితము శిరంప్రకంప, పరిమితమరయన్.”

“క॥ అపహాసితము నతిహాసితము
నెపుడును నధమంబులనఁగ, నెపాటు శిర
శ్చేపలము నశ్రుయతంబును,
నపహాసితము, మేనుగదల, నతిహాసితమగున్.”

కావ్యాలంకారచూడామణి.

—♦ కరుణారసము. ♦—

“హమాత స్త్వరితాసి కుత్రకిమిదం హదేవతాః క్వాశిషః
ఛిక్వాశాన్ పతితోఽశనిర్హతవహస్తేగేషు దగ్ధేదృశౌ,
ఇన్ధ్రంఘ్నైర్మధ్యరుద్ధకరుణాః పౌరాంగనానాం గిరః
చిత్రస్థానపి రోదయంతి శతథా కుర్వంతిభిత్తీరపి.”

అ॥ ప్రలాపవర్ణనము. ఓతల్లీ! ఎచ్చటికిఁ ద్వరపడుచు

న్నావు? అక్కటా! యేమి యాకస్మిక్తోత్పాతము. ఛీ! దేవతా
లెందుకు? బ్రాహ్మణాశీర్వాదము లిప్పు డెందుఁబోయె. ఇంక
నీప్రాణములేల. అమ్మా! నీయంగములయం దశనితుల్యమైన
యగ్నిపడి నీకన్నులు మండుచున్నదిగదే యని విలపించుచున్న
పౌరాంగనారోదన ధ్వనులు తొడిబడుచుఁ గరుణముగలవై
చిత్రప్రతిమల నేడ్పించుటయగాక గోడలనుసహితము బ్రద్దలు
చేయుచున్నవి అని తాత్పర్యము.

ఇందు శోకస్థాయిభావమునకు మృతనాయిక యాలంబ
నము. దాని దహనామలుద్దీపనములు. రోదన మనుభావము.
వై న్య, గ్లాని, మూర్ఛాదులు వ్యభిచారులు.

—♦ రాద్రసము. ♦—

“కృతమనుమతం దృష్టం వా యై రిదం గురుపాతకం
మనుజ పశుభిర్నిర్మర్యాదై ర్భవద్భిరుదాయుధ్దేః,
నరకరిపుణా సార్థం తేషాం సభీమకిరీటినాం
అయమహమస్మజ్జేదో మాంసైః కరోమి దిశాంబలిమ్!”

నేతీసంహారము.

తా॥ దోశాచార్యులను వధించిన యనంతరము క్రు
ధుండయిన యశ్వత్థామ యర్జునాదులంగూర్చి పలుకువచనము.
గురువైన దోశాచార్యులను జంపుటచేఁ గలిగిన యామహా
పాతకము, మనుజపశువులును, మర్యాదహీనులును, ఆయుధ
పాణులును నయిన యేమిచేతఁజేయించఁబడి యనుమతించఁ
బడి చూడఁబడెనో యట్టి మిమ్ము ఈ నేను నరకరిపువైన కృష్ణుని

•తోను, భీమాద్భునులతోను, మట్టువెట్టి మీరక్షముచేతను, అస్సక్కుచేతను, మాంసముచేతను, దిక్కులకు బలివెట్టుచు న్నాను. చూడుడని తాత్పర్యము. (ఇచ్చట మనుజుపశువుల నుటవలన బలివెట్టుటకుఁ దగినవారనియు, ఆయుధపాణులను టవలన నివారించుటకు శక్తులయ్యు నట్లాచరింపకపోవుటచే మిక్కిలి దండనార్హులనియు, దోచుచున్నది.

ఇచ్చట అపకారులయిన యద్భునామ లాలంబనవిభావ ములు. తండ్రినిఁ జంపుటయు, సాయుధపాణులగుటయు. నుద్దీ పన విభావములు. అద్భునామలను సంహరింపఁ గావించిన యశ్వత్థామ ప్రతిజ్ఞ యనుభావము. నేనొక్కడనే యందఱను మడియించెద ననుటచేఁ దోచెడి గర్వము వ్యభిచారిభావము. (ఈభావము 'అయమహ' మను నేకవచనప్రయోగముచే నే ర్పడుచున్నది.) అశ్వత్థామ గతమైన కోధము స్థాయిభావము. వీనిచే సామాజికుల హృదయములందుఁ గోధప్రకృతికమైన రోద్రసము చర్వణావిషయముగఁ జేయఁబడుచున్నది.

—♦ వీరరసము. ♦—

“క్షుద్రాః సంత్రాసమేతే విజహతహరయః క్షుణ్ణశక్రేభకుంభాః
యుష్మద్దేహేషులజ్ఞాం దధతి పరమమీ సాయకానిష్పతంతః,
సామిత్రే! తిష్ఠపాత్రం త్వమసి నహిరుషాం నన్వహం మేఘనాదః
కించిద్భూభంగలీలా నియమితజలధిం రామ మన్వేషయామి.”

హనుమన్నాటకము.

తా॥ ఇంద్రజిత్తుని వచనము. మిక్కిలి నీచులయిన వానరులారా! మీరు భయమును వీడుడు. ఇందుని వాహనముగైరావతముయొక్క కుంభస్థలమునుఁ బొడిచేసిన యీనా బాణములు రామునుద్దేశించి విడువఁబడినవయ్యు దైవవశముచే మీదేహములపైఁ బడుచు మిక్కిలి లజ్జనొందుచున్నవి. ఓరీ! సామిత్రి! నీవూరకుండుము. నాకోపమునకు నీవుగాదు విషయము. నేను మేఘనాదుఁడనుగానా? ఇంచుక భూభంగ లీలా మాత్రముచేత సముద్రుని వశపఱుచుకొనిన రామునిని నేను వెదకుచున్నాను. (అతఁడెంతటి పరాక్రమశాలియో కనుగొందమని వెదకుచున్నానని భావము.)

ఇచ్చట ఇంద్రజిత్తుని యుత్సాహము స్థాయిభావము. రాముఁడాలంబనము. అతని సముద్రవశీకరణ ముద్దీప్తనము. తనదులయిన వానరులయందలి యుపేక్షయు, పరాక్రమశాలియగు రామునియందలి స్పర్ధయు అనుభావములు. ఐరావత కుంభములనుఁ జూర్ణమొనర్చిన బాణములు లజ్జనొందుచున్నవనుటచేఁ దోచెడి గర్వము న్యభిచారి. ఇవన్నియు సామాజిక హృదయములందు ఉత్సాహప్రకృతికమైన వీరరసము నాస్వాద విషయముగఁ జేయుచున్నవి.

కొందఱు వీరరసమును, యుద్ధవీరము, దానవీరము, దయావీరము, ధర్మవీరము, అని నాలుగువిధములుగా విభజించి యింద్రజిదాదులు యుద్ధవీరులనియు, బలిచక్రవర్త్యులు దానవీరులనియు, జీమూతవాహనాదులు దయావీరులనియు,

యుద్ధిష్ఠిరాదులు ధర్మవీరులనియు నుదాహరించుచున్నారు. గాని కేవల వీరశబ్దము ప్రసిద్ధముగా యుద్ధవీరమును బోధించునట్లు ఇతరభేదములను బోధింపజాలదు. ఈభేదములు సంగతములని యంగీకరించుపక్షమునఁ బలాయన వీరాదిభేదముల సహిత మంగీకరింపవలయును. అప్పుడు వీరరసభేదములకుఁ దుదిలేకపోవును. కాబట్టి దానాద్యుత్సాహము లనుభావములని యంగీకరింపవలయునేగాని వీరరసభేదములుగా నంగీకరింపఁ గూడదని కొందఱి యనుమతము.

—♦ భయానకరసము. ♦—

“గ్రీవాభంగాభిరామం ముహూరనుపతతి స్వందనేబద్ధదృష్టిః
పశ్చాద్ధేన ప్రవిప్లుః శరవతనభియా భూయసా పూర్వకాయమ్,
దరైభిరర్థావలీఢైః శ్రమవివృతముఖ భంశిభిః కీర్ణవర్షా
పశ్యోదగ్రస్థుతత్వా ద్వియతి బహుతరం స్తోకముర్వాప్యం ప్ర
యాతి.”

కాకుంతలము

తా॥ వేటకరిగిన మష్యంతుఁడు మృగమును జంపుటకై రథమును బఱుపునపుడు సూతునితో నిట్లుపలికెను. సూతా! చూడుము. ఈమృగ మధికముగా నెగురుచుఁ బఱువిడుచుండు లచేతఁ బెక్కుసార్లు లాకసమునందును, గొంచెముగా భూమి యందును బోవుచున్నది. ముమ్మాఱు మెడనుద్రిప్పి యందమ తిశయింప నరదమువంకఁ జూచుచున్నది. బాణము పడునన్న భయముచే వెనుకటిభాగమును బూర్వకాయమునఁ జేర్చుకొను

చున్నది. శ్రమముచేఁ దెలువఁబడిన న్నోటినుండి దారిపొడవు నను సగము నమలిన దర్భాంకురములు జాఱిపడుచున్నవి. అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట మృగగతమైన భయము స్థాయిభావము. వెన్నంటివచ్చెడి రథమాలంబనము. వెన్నంటుటయు, శరపతన భయము నుద్దీపనములు. గ్రీవాభంగమును, బలాయనము ననుభావములు. శంకా, త్రాస, శ్రమాదులు వ్యభిచారులు.

—♦ బీభత్సరసము. ♦—

“ఉత్కృత్యోత్కృత్యకృత్తిం ప్రథమమదపృథూ త్సేధభూ

యాంసిమాంసా

న్యంసస్సిక్ పృష్ఠపిండా ద్యవయవసులభాన్యగ్రపూతీనిజగ్ధాన్వ

ఆర్తః పర్యస్తనేత్రః ప్రకటితదశనః ప్రేతరంకః కరంకా

నంకస్థాదస్థిసంస్థం స్థపుటగతమపి క్రవ్యమవ్యగ్రమత్తి”

తా॥ స్మశానమునందలి పీనుఁగునుడిచు ప్రేతరంకము (వెద్దబోద) నుఁ జూచి చెప్పమాట. ప్రేతరంకము మొదటఁ జర్మమును బాడిచి పొడిచి తర్వాత బాగుగా బలిసియుండుటచే నధికమైనట్టియు, భుజములు, తొడలమొదల్లు, పిక్కపైభాగములు, మొదలగు నవయవములయందుఁ జలకఁగా దొరుకునట్టియు, అసహ్యమైన దుర్గంధపూరితమైనట్టియు, మాంసమును దివి యాఁకలిచేఁ బీడితమైనలువైపులఁ జూపులనిగించుచుఁ బండ్లుదెలుచుచు శవముయొక్క యత్సంగభాగమునందలి యెముకల కంటుకొనియున్న మిట్టపల్లములలోని మాంసమును

దినచున్నదని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట శవముగాని, ప్రేతరంకముగాని యాలంబనము. పొడిచి పొడిచి మాంసముఁదినుట యుద్దీపనము. దానినిగాంచు పురుషుని మొగము త్రిష్పట, విడిలించుకొనుట, ముక్కు-మూసి కొనుట మున్నగునవి యనుభావములు. ఉద్వేగాదులు వ్యభిచారులు. జగుప్సస్థాయిభావము. వీనిచే సామాజికహృదయమునందు జగుప్సప్రకృతికమైన భీభత్సరసము వ్యంగ్యమగుచున్నది.

—♦ అద్భుతరసము. ♦—

“చిత్రం మహానేష బతావతారః

క్వకాంతిరేషా భిన్నవైవ భంగిః,

లోకోత్తరం ధైర్యమహోప్రభావః

కాప్యైకృతి ర్నూతన ఏషసర్గః.”

తా॥ వామనునిఁగాంచి బలిచక్రవర్తి పలుకు వచనము. మాహాత్మ్యసంపన్నుఁడైన యీపురుషుఁడు లోకోత్తరమైన వస్తువు. ఇతఁడు సదాచారప్రవర్తకుఁడు. ఇతనియందుఁ గన్నట్టెడు నీకాంతి మఱియొందుఁగలదు? ఇతనిరీతి మిక్కిలి క్రొత్తది. ధైర్యము లోకాతీతము. సామర్థ్యము లోకాతిశాయి. ఆకారమునుగూర్చి చెప్పనేటికి. ఇతని సృష్టియే నూతనము. బాపురే అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట విస్మయము స్థాయిభావము. వామనుఁడాలంబనము. కాంతియు, గుణాతిశయాదులు నుద్దీపనములు.

స్తుత్యాదు లనుభావములు. మతి, ధృతి, హర్షాదులు వ్యభిచారులు.

—♦ స్థాయిభావము. ♦—

“తే॥ ఆత్మసంభావిత విభావ కానుభావ
సాత్త్వికవ్యభిచారి సంజ్ఞలఁ దనర్చు
భావములచేత సువ్యక్త భంగులైన
వాని రసికులు స్థాయిభావంబులుడు.”

కా॥ చూ॥

మరియు, “విరుద్ధా అవిరుద్ధావా యంతిరోధాతు మక్ష
మాః, ఆనందాద్భుత కందోఽసౌ భావస్థాయీతి సంజ్ఞతః.”
విరుద్ధములును, అవిరుద్ధములునగు విభావానుభావ వ్యభిచారు
లచేఁ దిరస్కరింపఁబడనిదై యద్భుతానందాంకుర రూపమగు
మనోవికారవిశేషమే స్థాయిభావము. కొందఱు “విభావాను
భావ వ్యభిచారి భిన్న త్వేనతి రసాభి వ్యంజకత్వమ్ భావత్వమ్.”
విభావాది భిన్నమై రసవ్యంజకమగునది భావమని స్థాయిభావ
లక్షణమును జెప్పుదురు. గాని రసవ్యంజకత విభావాదులయం
చును నుండుటచే నాలక్షణముత సరిపడునది గాదు.

—♦ స్థాయిభావ భేదములు. ♦—

స్థాయిభావము, రతి, హాసము, శోకము, కోధము,
ఉత్సాహము, భయము, జగుప్స, విస్మయము అని యెనిమిది
విధములు. తొమ్మిదవదగు శాంతరసమునకు శమము స్థాయి
భావము.

—♦ వ్యభిచారి భావము. ♦—

“విశేషాదాభిముఖ్యేన చరణాద్యభిచారిణః

స్థాయీన్యస్మగ్ననిర్మగ్నాః త్రయస్త్రింశచ్చ తద్భిదాః.”

స్థిరమగు స్థాయీభావమునందు రసానుగుణ్యముగ సంభవించునవియై, జలబుద్బదముంబోలె క్షణకాలముననే పుట్టుచు అడఁగుచు నుండెడివి వ్యభిచారిభావములు. “తే॥ స్థాయీభావంబునందు నిత్యత్వముడిగి, వ్యభిచరించుచు నభిభంగాభివోలె, నోలఁబొడముచు నుడుగుచునుంటఁజేసి, యెసఁగు సంచారిభావంబు లెఱుంగవలయు.” (కా॥ చూ) వ్యభిచారిభావములే సంచారిభావము లనఁబడుచుండును.

ఈవ్యభిచారి భావములు ముప్పదిమూఁడు విధములు.

సీ॥ “గ్లాని నిర్వేద శంకా మదా సూయలు

నాలస్యదైన్య శ్రమాహ్వయములు

స్మృతిమోహ చపలతా చింతలును

విషాదసుప్తి విబోధ కౌతుక్యములును

నావేగ గర్వ హర్షామర్ష నిద్రలు

మత్యప స్మారకోన్మాదములును

తాస్యోగ్రితాజడతా వితర్కంబులు

నవహిత్య ధృతి మరణాభిధములు

తే॥ వ్యాధియును వ్రేడయును నన వరుసఁగృతుల

సాగు ముప్పదిమూఁడు సంచారిభావ

చయము వాని నెఱుంగక జరుగదండు)
రస వివేచన చాతుర్య రంజనంబు.”

కా. మా.

(1) ఆధివ్యాధుల మూలమునఁ గలుగు బలహీనవలనఁ బుట్టి యుగవైకల్యమునకును, నేత్ర భ్రమణాదులకును, నిమిత్త మగు దుఃఖవిశేషము గ్లాని.

(2) నీచపురుషులయందు ఆకోశము, అధిక్షేపము, వ్యాధి, తాడనము, దారిద్ర్యము, ఇష్టవిరహము, పరుల సంపద్య ర్శనము మొదలగువానిచేతను, ఉత్తమపురుషులయందుఁ దిర స్కారాదులచేతను గలిగి, యేడ్పు, నిట్టూర్పు, దీనత్వము మొ దలగువానికిఁ గారణమై విషయద్వేషమును పేరుగల చిత్తవికా రమే నిర్వేదము.

(3) “నాకేమి యనిష్టము రానున్నదోగదా” యనెడి మనోవికారము శంక.

(4) మద్యసానాదులవలనఁ బుట్టి, యుల్లాసమును పేరు గలిగి నిద్ర, హాసము మొదలగువానినిఁ బుట్టించు చిత్తవికార ము మదము.

(5) పరోత్కర్ష దర్శనాదులవలనఁ బుట్టి పరనిందాదు లకుఁ గారణమగునట్టి చిత్తవృత్తి యసూయ.

(6) మిత్రమిత్రీ భుజించుటచేతను, గర్భముచేతను, వ్యాధిచేతను, శ్రమముచేతను బుట్టి చిత్తమును బనుటసేయ నొల్లనీయకుండుట యాలస్యము.

(7) దుఃఖ దాఙ్గదాఙ్గపరాధములవలనఁ బుట్టి తానప కృష్ణుడనెడి భావణమునకు నిమిత్తమగు చిత్తవృత్తివిశేషము వైస్యము.

(8) అనేకములయిన శరీర కర్మములచేఁ గలిగి, నిట్టూర్పు విడుచుట, అవయవముల నొత్తుకొనుట, నిద్రించుట మొదలగువానిని బుట్టించు దుఃఖవిశేషము శ్రమము.

(9) సంస్కారమువలనఁ గలిగెడి జ్ఞానము స్మృతి.

(10) భయవియోగాదులవలనఁ బుట్టి వస్తుత్త్వమును నిరూపింపజాలని చిత్తవృత్తి మోహము.

(11) అమర్షమువలనఁ గలిగి పరుషవచనాదులకు హేతువగు చిత్తవృత్తి చపలత.

(12) ఇష్టము నెఱవేఱకుండుట వలనను, అనిష్టము సంభవించుటవలనను బుట్టి, ధ్యానమునకుఁ బర్యాయముగ మారి, భూమిని గీరుట, మొగము వంచుకొనుట, మొదలగు వానిని గలిగించు చిత్తవృత్తి చింత.

(13) మనోరథము సిద్ధించక పోవుటచేతను, రాజగుర్వాదులయం దపరాధముచేతను, గలిగెడి యనుతాపము విషాదము.

(14) నిద్రాదిభావములనుండి పుట్టిన జ్ఞానము సుప్తము. [స్వప్నము.]

(15) నిద్రానంతరము గలిగెడి జ్ఞానము విబోధము.

(16) ఇది నాకిప్పుడే కావలయునను కోరిక యాత్మకృమము.

(17) అతిశయితమైన యచర్థముచే గలిగి సంభ్రమ. మను పేరుగల చిత్తవృత్తి యావేగము.

[18] రూపము, ధనము, విద్య మొదలగునవి తన కుండుటవలనఁ దాను గొప్పవాడనని తలంచుచు నితరులను బరిహసించుట గర్వము.

[19] ఇష్టప్రాప్తి యనిష్టనివృత్తివలనఁ గలుగు సుఖ విశేషము హర్షము.

[20] పరకృత తిరస్కారాది బహ్వపరాధములవలనఁ బుట్టి, నోరు దెరువకుండుట, పెజనుమాటలాడుట మొదలగువానిని బుట్టించు చిత్తవృత్తి యమర్షము.

[21] శ్రోమాదులవలనఁ జిత్తము ముకుళించుట (జ్ఞాన వికాస శూన్యమగుట) నిద్ర.

[22] శాస్త్రానులను జచ్చించుటవలనఁ గలిగిన యర్థ నిర్ధారణము మతి.

[23] విరహము, శోకము, భయము, జగుప్స మొదలగువాని యాధిక్యమువలనను, గ్రహవేశమువలనను బుట్టిన వ్యాధి విశేషము అపస్మారము.

[24] విరహము, గొప్పయోషడ, పరమానందము మొదలగువానిచేఁ బుట్టిన ఒక వస్తువునను వేఱొక వస్తుజ్ఞానము ఉన్మాదము.

(25) భీరువునకు భయంకరమైన మృగాదులఁ గాంచుట వలనఁ గాని, పిడుగుశబ్దమును వినుటవలనఁగాని, కలుగు చిత్త

•వికారము తాసము.

[26] అవమానమువలనఁ బుట్టి 'పినికేమి చేయుదునా' యనునట్టి చిత్తవికారము ఉగ్రత.

[27] చింతచేతను, ఉత్కంఠచేతను, భయవిరహముల చేతను, ఇష్టానిష్టదర్శన శ్రవణములచేతను, గలిగి ముఖ్యముగాఁ జేయవలసినట్టి పనినిగూర్చి యేమియుఁ దోచకుండునట్టి చిత్తవృత్తి జడత.

[28] సందేహాదులకుఁ బిమ్మటఁ గలిగెడి యూహా వితర్కము.

[29] లోభ, శోక, భయాదులవలనఁ గలుగు నుపద్రవములకు నివారణహేతువగు చిత్తవృత్తి విశేషము ధృతి.

[30] రోగాదులవలనఁ గలిగి నిజమైన మరణముగాక మూర్ఛారూపమైన మరణ పూర్వావస్థ మరణము.

[31] రోగము, విరహము, మొదలగువానిచేఁ గలుగు మనస్తాపము వ్యాధి.

[32] స్త్రీలకుఁ బురుషదర్శనాదుల వలనను, బురుషులకుఁ బ్రతిజ్ఞాభంగ పరాభవాదుల వలనను, గలిగి వైవర్ణ్యాధోముఖత్వాది హేతువగు చిత్తవృత్తి వీడ.

[33] హర్షాద్యనుభావములను దాచుటకై వ్రీడాదుల వలనఁ గలిగిన చిత్తవృత్తి యవహిత.

—♦ శాంతరసము ♦—

“అపకావా, హారేవా, కుసుమశయనేవా, దృషదివా

మణావా, లోప్తేవా, బలవతిరిష్టావా, సుహృదివా,
తృణేవా, స్త్రీణేవా, మమ సమదృశోయాంతి దివనాః
క్వచిత్పుణ్యారణ్యే శివ! శివ! శివేతి ప్రలపతః.”

తా|| ఒకానొక విరక్తుని వచనము. ఒకానొక పుణ్యారణ్యంబుననుండి, సర్పమునందుఁగాని, హాఠమునందుఁగాని, పుష్పశయ్యయందుఁగాని, శిలయందుఁగాని, రత్నమునందుఁగాని, లోప్తమునందుఁగాని, బలవచ్ఛత్రువునందుఁగాని, స్నేహితునియందుఁగాని, తృణమునందుగాని స్త్రీసమూహమునందుఁగాని, సమదృశినై, శివ! శివ! శివా! యని ప్రలపించుచుండు నాకు దినములు గడుచుచున్నవని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట మిథ్యాభూతముగ భావనావిషయమైన జగత్తు ఆలంబనము. తపోవనాదు లుద్దీపనములు. సర్వాదులయందు సమదృశిత్వ మనుభావము. మతీ, ధృతి, హర్షములు వ్యభిచారులు. ఇవన్నియు విరక్త పురుషగత నిర్వేదమును సామాజికులకుఁ జర్వణావిషయముగఁ జేయుచు శాంతిరసమనిపించుచున్నవి.

—♦ భావము ♦—

రసనిరూపణాంతరము భావము నిరూపింపఁబడుచున్నది.

“రత్నిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః, భావఃప్రోక్తః”

నాయికానాయక విషయములగుచు రసప్రతీతి పర్యంతము పరిపుష్టములుగాక యపుష్టములైయుండు దేవాదివిషయ కములైన రత్యాదులును, రసాంగముగాక ప్రధానముగ వ్యంగ్యమగు వ్యభిచారిభావమును, భావమనఁబడుచున్నది.

—♦ జేవవిషయకరితి ♦—

“కంతకోణ వినివిష్టమీశ! తే కాలకూటమపిమే మహామృతమ్!
ఆపుష్పాత్తమమృతం భవద్వపుర్భేదవృత్తి యదిమేనరోచతే.”

తా॥ పరమేశ్వరస్తోత్రము. ఓయీశ్వరా! నీకుఁజైక దేశ
లగ్నమై తద్రూపముగఁ బరిణతమైన కాలకూటవిషమే నాకు
మహామృతముగాని యమృతస్వరూపుఁడయిన చందురుని శిర
మున ధరించియు భిన్నవృత్తియగుటచే నీమేను నాకు రుచిప
కున్నదని తాత్పర్యము.

ఇందు ఈశ్వరవిషయకమైన భక్తుని రతి తన విభావాదు
లచే వ్యక్తమై భావముగనే తోచుచున్నది. గాని రసముగఁ
దోషదు. నాయికానాయక విషయకముగాక యీశ్వర విష
యకమగుటయే యిందుకు నిమిత్తము. ఇట్లే మునివిషయక
రత్యాగుల నుదాహరించుకొనునది.

—♦ ప్రధాన వ్యంగ్యవ్యభిచారి. ♦—

“జానేకోపపరాజ్ముఖి ప్రియతమా స్వప్నేఽద్యదృష్టామయా
మా మాం సం స్పృశపాణినేతి రుదతీ గంతుం ప్రవృత్తాపురః
నోయావత్పరిరభ్యచాటుశతకై రాశ్వాసయామి ప్రియామ్
భ్రాతస్తావదహం శతేన విధినా నిద్రా దరిద్రీకృతః.”

ఒకానొక ప్రియావియుక్తుడు మిత్రునకుఁజెప్పు వచనము.
ఓయీ! భ్రాత! నేటికి నేను స్వప్నమునందు కోపముచేదలను
ద్రిప్పి నన్నుఁ జేతముట్టకుమని యేడ్చుచు ముందుఁబోవ నుం
కించు నాప్రియతమనుగాంచి యనేక ప్రియభాషణములచే

నాశ్వాసపటిచి కాగిలింపబోవునంతలో నీ విధి నన్ను నిద్రాదరిమ్రనిజేసెను. [మేలుకొలిపెను.] అక్కటా! యితఁడెంతటి శత్రుండు చూచితివా? యని తాత్పర్యము.

ఇందు విధిని గూర్చిన యసూయ ప్రధానముగఁ దోచుచున్నది. కావున నీయసూయ వ్యభిచారి యనబడక భావమనబడుచున్నది. కొందఱు నాయికాలంబనమై తత్తో-పోడ్డి పితమైన విప్రలంభశృంగార మిందుఁ బ్రధానమని తలంతురుగాని యిచ్చట శతపదముచేత నసూయకుఁ బ్రధానప్రతీతి గలదని వారెఱుంగవలయును.

—♦ రసాభాస భావాభాసములు. ♦—

“తదాభాసా అనాచిత్వ ప్రవర్తితాః” మున్ను నిరూపింపబడిన రసములుగాని, భావములుగాని, యనాచిత్వ ప్రవర్తితములగునేని [అనఁగా నాయా రసముల కనుగుణముగ నిరూపింపఁ బడకుండునేని] రసాభాస భావాభాసము లనబడుచున్నవి. దేశ, కాల, జాతి, వర్ణాశ్రమ వయోవస్థల నానావిధంబగు నిజగుంబున ద్రవ్యగుణ క్రియాదులకు లోకశాస్త్రసిద్ధమైన అనాచిత్వ మెద్దిగలదో యవ్విధముగఁ బ్రవర్తింప కుండుటయే యనాచిత్వము.

“అనాచిత్వాదృతేనాన్య ద్రసభంగస్య కారణమ్,

ప్రసిద్ధాచిత్వబంధస్తు రసస్యోప నిషత్పరా.”

అనాచిత్వములేవు రసభంగమునకు మఱియొక కారణముండదు. రసమునకుఁ బ్రసిద్ధాచిత్వముగల ప్రబంధము పరమ

కును, విరోధము లేదు.

ఇట్లుండ నొక్కయెడ శృంగార భీభత్సములనుగాని, వాని యంగములనుగాని వర్ణించుట యనౌచిత్యమే యగును గదా? అయినను రసపోషమును గలిగించు ననౌచిత్యమును మాత్రం మంగీకరింపక తప్పదు. శృంగారకరుణములలో నొకదాని కొకదాని సంగముగా వర్ణించిన దోషముండదని యిందే ముందు స్పష్టపడఁగలదు. మరియు,

“ఏకత్రైవానురాగశ్చ తిరక్ష్ణేచ్ఛగతోఽపిచ,
యోషితోబహుస్తక్తిశ్చ రసాభాస స్త్రిధామతః.”

నాయికానాయకులలో నొకరికే యనురాగముండుటయు, నాయికానురాగము తిర్యగ్భంతు మ్లేచ్ఛగతమగుటయు, నాయిక బహు పురుషాసక్తయగుటయు, రసాభాసములు. ఈ మూఁడును రసభంగహేతువులగుటచే ననౌచిత్యము.

—♦ రసాభాసము. ♦—

“స్తుమః కిం వామాక్షీ! క్షణమపి వినాయం నరమసే,
విలేభే కః ప్రాణాన్ రణమఖిముఖే యం మృగయసే,
సులగ్నేకోజాతః శశిముఖ! యమాలింగసి బలాత్,
తపశ్శ్రీః కస్త్రైషా మదననగరి! ధ్యాయసితుయమ్॥”

తా॥ ఇయ్యది వారకామినిని గూర్చిన యొక కాముకోక్తియని కొందఱును అనౌచిత్యప్రకటనార్థమై పరకాంతను గుఱించిన కాముకోక్తియని మఱికొందఱును జెప్పుదురు.

“ఓవామాక్షీ! ఏపురుషునిని నీవు క్షణకాలము విడిచి సంతసిం

పవో యతనిని మేమేమని పొగడుదుము. యుద్ధరంగమున మొట్టమొదటఁ బౌణములు విడిచి నీచే వెదకఁబడు నతఁడె పోడు? ఓచంద్రవదన! శుభలగ్నసంజాతుఁడై నీచే బలాత్కారముగఁ గౌఁగలింపఁబడుచున్న యతఁడెవఁడు? ఓమదనరాజ ధాని! తపస్సంపన్నుఁడై నీవు మిక్కిలి ధ్యానించుచున్న యాపు రుషుఁడెవఁడు?" అని తాత్పర్యము.

ఇందు రమణ, అన్వేషణ, ఆలింగనరూపములయిన కాముకవిషయ వ్యాపారములు కాముకి కనేక జారగతమైన యభిలాషమును బోధించుచున్నవి. గావున నియ్యది బహుపురుషాస్తకిరూపమైన శృంగార రసాభాసము.

—♦ భావాభాసము. ♦—

“రాకాసుధాకరముఖి తరళాయతాక్షీ
సాస్మేరయావన తరంగిత విభ్రమాంగీ
తత్కిం కరోషి విదధే కథ మత్ర మైత్రీం
తత్స్వీకృతి వ్యతికరే క ఇవాభ్యుపాయః.”

తా॥ సీత నుద్దేశించి రావణుని వచనము. ఆసీత పున్నమ నాటి చందురునిబోలు మోము గలదియు, చంచలములును, దీర్ఘములునైన నేత్రములుగలదియునై, కొంచెముగా వికసించిన యశావనముచే నుగళిలాసములు గలదియై యొప్పుచున్నది. నే నీవెను బొంద నేమి యుపాయమొనర్తును. ఆమెయందు నా కెట్లు నెయ్యము చేకూరును? “ఇతఁడు నావాడని” యాయింతి చే ననిపించుకొన నెద్ది మార్గము? అని తాత్పర్యము.

ఇందు “అదావాచ్యస్త్రియోర్థాగః పశ్చాత్పుంసస్త.
డింగితైః॥ ముందు స్త్రీ ప్రేమింప ననంతరము పురుషుడను
రక్తుడు గావలయున”ని యాచిత్యముండఁగా అననురక్తయైన
సీతా విషయకమైన రావణుని చింత భావాభాసమగుచున్నది.
ఇందు వ్యభిచారియైన చింతప్రధానముగ వ్యంగ్యమగుటచే నిది
భావాభాసమే. ఇట్లే రసాంతరాభాస భావాంతరాభాసముల
నూహించునది.

—♦ భావశాంత్యాదులు. ♦—

రస, భావ, తదాభాస నిరూపణానంతరము క్రమప్రాప్త
ములయిన భావశాంత్యాదులు వివరింపఁబడుచున్నవి.

ఒక భావము గలుగుచుండఁగా ముందున్న భావమడు
గుట భావశాంతి. మఱియొక భావము గలుగుట భావోద
యము. భావములలో నొకటి యడఁగుచు నొకటి పొడముచు
నుండుట భావసంధి. అనేక భావములు కలియుట భావశబలత.
పీనికిఁ గ్రమముగా నుదాహరణములు.

—♦ భావశాంతి. ♦—

“తస్యాః సాంద్రవిలేపన స్తనతట ప్రశ్లేష ముద్రాంకితమ్,
కిం వక్ష్య రణానతి వ్యతికర వ్యాజేన గోపాయతే
ఇత్యుక్తేకవృత్తి దిద్యుదీర్యసహసా తత్పుం ప్రమార్జ్య మయా,
స్లాష్టరభసేన తత్పుఖవశాత్తన్వ్యచ తద్విస్మృతమ్॥”

అనురక్తశతకము.

తా॥ ధృష్టనాయకుఁడు ఖండిత స్వనాయకకుఁ గలిగిన

కోపమును, దచ్చాంతి ప్రకారమును, స్వమిత్రునకుఁ దెలుపుచున్నాఁడు. స్నేహితుఁడా! “రొమ్ము ఆనాసవతియొక్క చందనసిక్తమైన స్తనప్రదేశ సంబంధముచే ముద్రితమైయున్నది. పాదప్రణామవ్యాజమున నేల దానిని దాచుచున్నావు?” అని ఖండిత నాయిక పలుకఁగా, నేను అది యెక్కడనని వెంటనే దానిని దుడిచివేయ నాకాంతను సంభ్రమముతోఁ గాఁగిలిచ్చితి. తత్క్షణమే యాకామిని సుఖవిశేషమువలన నాకోపమును మఱచిపోయెను. అని తాత్పర్యము.

ఇందు ఖండిత నాయికకుఁ బ్రథమము కోపము గలిగి మరల ప్రసాదముదయించెను. ఇచ్చటఁ గోపాభావరూపమైన భావశాంతియందే చమత్కరితఁ గలదు. గావున నిది భావశాంతి యనబడును. ఎచ్చట దేనివలనఁ జమత్కార ముదయించునో దానినిబట్టియే వ్యవహారము లోకప్రసిద్ధము.

—♦ భావోదయము. ♦—

“ఏకస్మిన్మయనే విపక్షరమణీ నామగ్రహే ముగ్ధయా,
సద్యోమానపరిగ్రహగ్లపితయా చాటూనికుర్వన్నపి,
ఆవేగా దవధీరితః ప్రియతమస్తూష్ణీ స్థిత స్తత్క్షణం,
మాభూత్సుప్త ఇవేత్యమందవలిత గ్రీవం పునర్వీక్షితః॥”

తా॥ నాయికా నాయకులొక శయ్యయందుఁ బరుండియుండ నాయకుఁడు సపత్నీ నామగ్రహణ మొనరించెను. తత్క్షణమే నాయిక ప్రణయకుపితయై దుఃఖించుచుండెను. అప్పుడు ప్రియుఁడు ప్రమాదమువలన, సవతివేరై త్రితిఁ గాని, యాసక్తి

వలనఁ గాదని యెన్ని చాటూత్తులు భుజియుఁ గోపావేగముచే నాయికా తిరస్కృతుఁడై యూఱకుండె. నాయిక మనసు నిలుపలేక 'ఇతఁడు నిద్రించునేమో' యని మెడఁదిప్పి చూచెనని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట ముండు నాయికకుఁ గోపముదయించి మరల తచ్చాంతిపూర్వకమైన సురత విషయ కౌతుక్య ముదయించుచున్నది. అదియ చమత్కారకారి గావున నియ్యది భావోదయ మనఁబడును.

—♦ భావసంధి. ♦—

“ఉత్పిక్తస్య తపః పరాక్రమనిధే రభ్యాగమాదేకతః,
సత్సంగ ప్రియతా చ వీరరథసోత్థాలశ్చమాం కర్షతః,
నై దేహీ పరిరంభ ఏష చ ముహూర్తైతస్య మామీలయన్
ఆనందీ హరిచందనేందు శిశిరః స్నిగ్ధోరుణద్ధ్వజ్యతః.”

మహావీరచరితనాటకము.

తా॥ సీతాలింగన తత్పరుడగు శ్రీరాముఁడు పరశురామాగమన సమయమునఁ జెప్పు మాట. తపఃపరాక్రమములకు నిధియై యహంకృతుఁడై యున్న యీపరశురాముని రాక వలన సత్సంగప్రియు, వీరరథసోత్థాలశ్చమీయమును, నొక ప్రక్క నన్ను లాగుచున్నవి. ఈసీతాలింగనము మాటిమాటికి జ్ఞానమును విషయాంతర వ్యావృత్తముగఁ జేయుచు, హరిచందన చంద్రులగీతిని శీతలమై స్నిగ్ధమై యానందింపఁజేయుచు నొక ప్రక్క నన్నుఁజ్ఞగించుచున్నదని తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ బూర్వాత్థమునఁ బరశురాముని రాకనుగూర్చి
యాదరాతిశయముచే గమ్యమైన త్వరావిశేషమును, ఉత్తరాగ్ధ
మీన సీతాలింగనవిషయకమైన హర్షమును సమకాలమే చమ
త్కృతిజనకములగుచున్నవి గావున నావేగహర్షములకు భావ
సంధి యనఁబడును.

—♦ భావశబలత. ♦—

“క్వాకార్యం, శశలక్ష్మణః క్వచకులం, భూయోపి దృశ్యేతసా,
దోషాణాం ప్రశమాయనః శ్రుతమహో, శోపేపికాంతం ముఖం,
కింవక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధియః, స్వప్నేపి సాదుర్లభా,
చేతః! స్వస్థముపైహి, కః ఖలుయవా ధన్యోఽధరంధాస్యతి॥”

వికృతహర్షశయము.

తా॥ పురూరవసుఁ డూర్వసినిఁగించి చెప్పెడి వచనము.
అకార్యమెక్కడ, చంద్రవంశ మెక్కడ. ఆభామిని మరల గనఁ
బడునా? దోషములు పోగొట్టుకొనుటకు గదా మనచదు
వులు. అక్కటా! శోషమునందుఁగూడ నాకాంత మోమెంత
రమణీయమై యున్నది. సత్పురుషు లేమందురోసుమా. ఆ
యింతి స్వప్నమునందైన దుర్లభయో, చిత్తమా! స్థిరపడుము.
ఏయువకుఁడు ఆకలికి యధరామృతమును గ్రోలునోగదా.
అతఁడెంత ధన్యుఁడు. అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ బురూరవసున కూర్వశియందు మోహమును,
చంద్రవంశసంభూతున కది యకార్యమనుభావనయు, మరల
సూర్వశీవిషయకమైన యనురాగమును జ్ఞానబలిమిచేఁ డచ్చాం

తీయుఁ, గ్రమముగా వర్ణింపఁబడియున్నవి. ఇట్లు మున్నుండుఁ బుట్టిన భావముల నణఁగించుచు నుత్తరోత్తరభావములు చమ త్కారజనకములగుటబట్టి భావశబలత యిందు వర్ణింపఁబడి యున్నది. అందు మొదటిభావము శాంతరససంచారియైన భిత ర్కము. దాని నడంచుచు శృంగార సంచార్యాత్మక్య ముద యించెను. మరల దానినడంచుచు శాంతరససంచారి మతి గలి గెను. దానికి బాధకముగ శృంగారసంచారి స్మరణము పొడ మెను. దానికి బాధకముగ శాంతసంచారి శంకయు, దానికి బా ధకముగ శృంగారసంచారి దైన్యమును, దానికి బాధకముగ శాంతసంచారి ధృతియు, దానికి బాధకముగ శృంగార సంచారి చింతయుఁ, గ్రమముగాఁ బొడముచున్నవి. గావున నిందు విత ర్కాత్మక్య, మతి, స్మరణ, శంకా, దైన్య ధృతి చింతలకు శబ లత్వ మరయవలయును.

—♦ భావప్రాధాన్యము. ♦—

కావ్యములయందు రసమే ముఖ్యమైనను, రాజానుగత వివాహప్రవృత్త భృత్యునివలె [భృత్యుడు తన వివాహసమ యమున నెట్లు రాజుచే ననుగమింపఁబడునో యట్లు] నొకప్పుడు భావశాంత్యాదులును, బ్రాధాన్యమును బొందుచున్నవి. అనఁ గా, ఎచ్చట విభావాదులచే వ్యంగ్యమైన స్థాయీభావాంశ ముత్కృష్టమై యాస్వాదమును గలిగించునో, యందు రసధ్వని యనియు, ఎచ్చట వ్యభిచారిభావ ముత్కృష్టమై యాస్వాద మును గలిగించునో యందు భావధ్వని యనియు నిష్కర్షము.

—♦ సులక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యము. ♦—

అసులక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యములయిన రస, భావ, తదాభాస, తచ్ఛాంత్యాదులు వివరింపఁబడిన యనంతరము సులక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యధ్వని నిరూపింపఁబడుచున్నది.

“అనుస్వానాభ సులక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యస్థితిస్తుయః,
శబ్దార్థోభయశక్త్యుత్థః త్రిధాసకథితోధ్వనిః॥”

అనుస్వానాభ సులక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యస్థితియైన (అనఁగా ఘంటను వాదించునపుడెట్లు శబ్దము తెర తెరలుగా మ్రోఁగుచుండునో యట్లు వ్యంజకశబ్దమునకును దదర్థమునకును గలుగు ప్రతీతియందుఁ బార్వాపర్యక్రిమము స్పష్టముగాఁ గన్పట్టునదియైన) సులక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యధ్వని శబ్దశక్తిమూలము, అర్థశక్తిమూలము, శబ్దార్థోభయశక్తి మూలము నని మూఁడువిధములు. అందు,

—♦ శబ్దశక్తిమూలధ్వని. ♦—

అలంకారముగాని, అలంకారములేక వస్తు మాత్రముగాని, యెచ్చట శబ్దముపలనఁ బ్రధానముగను, (చమత్కారజనకముగను,) వ్యంగ్యములగుచున్నచో యదియ శబ్దశక్తిమూలమైన సులక్ష్యక్రిమ వ్యంగ్యధ్వని యనఁబడును. అది శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని యనియు, శబ్దశక్తిమూల వస్తుధ్వని యనియు, రెండువిధములుగాఁ జెప్పఁబడును.

—♦ శబ్దశక్తి మూలాలంకారధ్వని. ♦—

“ఉల్లాస్యకాల కరవాల మహాంబువాహం

జేవేన యేన జరతోర్జిత గర్జితేన

నిర్వాపితః సకల ఏవ రణేపూణాం

ధారాజలై స్త్రిజగతి జ్వలతి ప్రతాపః॥”

తా॥ ఇచ్చట రాజవర్ణనపరమైన యర్థమొకటియు, మే
ఘవర్ణనపరమైన యర్థమొకటియుఁ గలదు. రాజవర్ణనపరమైన
యర్థము ప్రాకరణికము. మేఘవర్ణనపరమైన యర్థము అప్రాకర
ణికము. అందు,

“కతోరముగ సింహనాద మొనర్చెడి రాజు వెరిసంహార
కమైన ఖడ్గమునందు ధారాజలప్రసరణము నతిశయితముగాను,
తీక్షణముగాను నొనర్చి ముల్లోకమునందుఁ బ్రసిద్ధిఁజెంది శత్రువుల
ప్రతాపవహ్నినంతయు యుద్ధమునందు ఖడ్గధారాజలములతోఁ
జల్లార్చె” నని ప్రాకరణికార్థ తాత్పర్యము.

“మేఘాధిపతియైన యింద్రుఁడు గంభీరమయిన గర్జన
తోఁగన్పట్టెడి వర్షర్తుసూచకమైన బాలమేఘమును వెల్లడిచేసి
రణము (అగ్ని మొదలగు వానియందు నీరు పోయునప్పుడు గలి
గెడి చిటచిటశబ్దము) గలుగునట్లుగా ధారాయాపమైన వర్ష
జలముతో ముజ్జగంబునఁగల జలశత్రువులయిన తేజస్సుల వేడి
మినంతయుఁ జల్లార్చె” నని అప్రాకరణికార్థ తాత్పర్యము.

అభిధాశక్తి ప్రాకరణికార్థమును బోధించి సంయోగాను
లచే నియంత్రితముకాఁగా అప్రాకరణికార్థమును వ్యంజనాశక్తి
యే బోధించునని మున్నే నిరూపింపఁబడియె. కావున నిందు
రాజవర్ణనపరమైన యర్థమును అభిధాశక్తియు, మేఘవర్ణనపరమైన యర్థమును

మును వ్యంజనాశక్తియు బోధించుచున్నది. అనంతరము వా
 చ్యార్థమునకును, వ్యంగ్యార్థమునకును, అసంబద్ధత్వము గలుగఁ
 గూడదని ప్రాకరణికా ప్రాకరణికార్థములకు ఉపమానోప
 మేయభావము కల్పింపఁబడుచున్నది. ఇదియు వ్యంజనాగమ్య
 మే. మఱియు నిందు వస్తురూపమయిన యప్రాకరణికార్థము
 వ్యంగ్యమే యయినను, వ్యంగ్యముగు నుపమానోపమేయ భా
 వమే చమత్కారి గావున శబ్దశక్తిమూలాలంకారధ్వని యనియే
 దీనిని వ్యవహరింపవలయునని ప్రాచీనుల యభిప్రాయము. గాని
 నవీనులు, ఇచ్చట ద్వితీయార్థముగూడ వాచ్యమేగాని వ్యంగ్య
 ముగాదనియు, నేదేని యొకచోటఁ బ్రాకరణికా ప్రాకరణికార్థ
 ములకుఁ గల్పించెడి యుపమానోపమేయభావము మాత్రమే
 వ్యంగ్యమనియు, ఉపపాదించెదరు. ఇవిషయమునఁగల ప్రా
 చీన నవీనోపపాదనల నిందుఁ గొంచెము వివరింతము.

—♦ ప్రాచీనులు. ♦—

“అనేకార్థకమైన శబ్దమును వినినవెంటనే సంకేతజ్ఞాన
 మన్నింటియందును సమానమగుటవలన అర్థములన్నియు మన
 స్సునకుఁ బొడకట్టుచున్నవి. అనంతరమీ శబ్దమునకే యర్థము
 సంఘటించు దాత్పర్యమని సందియముగలుగఁ దాత్పర్య నిర్ణాయక
 ములయిన ప్రకరణాదులఁ బరికించు పురుషునకుఁ దన్నిర్ణయమే
 పుడుచున్నది. తాత్పర్య నిశ్చయముగల పదజ్ఞానమువలన నేర్ప
 డిన మొదటి పదార్థోపస్థితికి వలెనే, “పదార్థోపస్థితే రనంతర
 మన్వయబోధః” పదార్థము లన్నియు బోధపడిన యనంతరము

అన్వయభోధము గలుగునను న్యాయముంబట్టి, నానార్థకశబ్దమునకు రెండవపదార్థోపస్థితియు నేల విషయముకాఁగూడదని పురుషునకు సంశయము గలుగుచున్నది. ఆసంశయమును దోలఁగించుటకై ప్రకరణాది జ్ఞానమును, దానికి సంబంధించిన తాత్పర్యనిర్ణయమును, రెండవ పదార్థోపస్థితికిఁ బ్రతిబంధకములని చెప్పవలెను. ఇట్లు ప్రతిబంధకత్వము కల్పింపకుండిన శాబ్దభోధముగూడ నానారవిషయకము గావలసియుండును. కావుననే “అనవచ్చేదే విశేషస్మృతి హేతవః” అని చెప్పఁబడియున్నది. ఏకార్థమాత్ర విషయకమైన జ్ఞానము విశేషస్మృతి యనియు, తాత్పర్యసందేహ మనవచ్చేదమనియుఁ జెప్పఁబడును. అందువలననే “సురభిమాంసమును భక్షించుచున్నాడు.” ఇత్యాది వాక్యములనుండి గవాది పదార్థముల కుపస్థితిలేనందున రెండవ యర్థము స్ఫురింపఁజాలదు. కాబట్టి యట్టి స్థలములయందు అనివార్యముగాఁ దోచునటువంటి ద్వితీయార్థప్రతీతి తప్పక వ్యంజనా వ్యాపారవిషయమే యని చెప్పవలయును.

మొదట ఒక యర్థ మొకశక్తిచేతఁ బ్రతీతముకాఁగా రెండవ యర్థముగూడ రెండ శక్తిచేతనే యుపస్థితమగుచున్నది. ఇందుకై వ్యంజనావ్యాపార మనవసరమనియు రెండవ యర్థము వ్యంజనాగమ్యము గాదనియు, బ్రక్షింపవచ్చును. గాని ప్రతిబంధకమయిన ప్రకరణాది జ్ఞానముండు సంతవల కది పోసఁగదు. ప్రతిబంధకజ్ఞాన ముండినను రెండవ యర్థము రెండవ శబ్దశక్తి చేతనే స్ఫురించునందువా యస్మాకరణికార్థముగూడఁ బ్రాకరణి

కార్థోపస్థితియందే విషయము గావలసియుండును. అది యసమ్మతముగదా? అట్లయినఁ బ్రకరణాదిజ్ఞానము పదార్థోపస్థితి సామాన్యమునకుఁ బ్రతిబంధకమగుటవలన రెండవయర్థము వ్యాజనావ్యాపారముచేత మాత్ర మెట్లు ప్రతీతమగును? అని ప్రశ్నింపవచ్చును గాని, యచ్యుది ధర్మిగ్రాహకమానముచేత అప్రాకరణికార్థోపస్థాపకముగనే కల్పింపఁబడుచున్నది. (ధర్మిగ్రాహకమానమనఁగా, ధర్మకల్పనముతోఁగూడ తత్సంబంధి ధర్మకల్పనము చేయునట్టి ప్రమాణము. వ్యంజనా కల్పనతోఁగూడ ద్వితీయార్థబోధకత్వరూప ధర్మముగూడఁ గల్పింపఁ బడునని యర్థము.) కావునఁ బైయాశంక నిరాధారము. వీని నన్నింటిని మనస్సునందుంచుకొనియే “అనేకార్థస్య శబ్దస్య వాచకత్వే నియంత్రితే సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థ భీకృద్వాప్యపుతిరంజనమ్॥” అని చెప్పఁబడియున్నది. ఇతరార్థమును స్ఫురింపకుండఁ జేయుటయే నియంత్రణమని ప్రాచీనాలంకారికులలోఁ గొందఱు అనుచున్నారు.

మఱికొందఱు నానార్థకశబ్దములనుండి గలుగు శాబ్దబోధమునందుఁ దాత్పర్య నిర్ణయ హేతుత్వమును అవశ్యము కల్పింపవలసి యుండుటచేత మొదట శబ్దమునుండి నానార్థములు స్ఫురించినను, తాత్పర్య హేతువులగు ప్రకరణామలచేత దాత్పర్యనిర్ణయము సంభవింప నేయర్థమునందుఁ దాత్పర్యముండునో యాయర్థమునకే యన్వయ బోధము గలుగుచున్నది. గాని, ఇతరార్థమునకుఁ గలుగదను పద్ధతి సంగీకరింతు మేని,

ఏకార్థమాత్ర) విషయక స్మృతి నపేక్షించుటగాని, మఱియొక యర్థము తోచకుండఁ బ్రకరణాదులకుఁ బ్రతిబంధకత్వమును గల్పించుటగాని, యనవసరము. ఇక నానార్థకస్థలమునఁ బ్రకరణాది జ్ఞానాధీనమైన తాత్పర్యనిర్ణయముచేతఁ బ్రాకరణికార్థమునకు శబ్దబోధము గలిగిన పిదప అదేశబ్దమునుండి తాత్పర్యనిషయముకానట్టి మఱియొక యర్థమునకు శబ్దబోధము గలుగుచున్నదిగదా? అది యేశబ్దవ్యాపారముచేత సాధింపఁబడును? న్యంజనా వ్యాపారముచేతనేగదా? ఇది యభిధా వ్యాపారవిషయమనుట వెఱ్ఱిమాట. అభిధావ్యాపారముచేత నేర్పడిన యర్థమునకు శబ్దబోధము గలుగుటనుగూర్చి తాత్పర్యనిర్ణయముండవలయును. అది యీరెండవ యర్థవిషయమున నెక్తఁగిడి. న్యంజనాగమ్యమైన యర్థమునకు శబ్దబోధము గలుగవలయుననినఁ దాత్పర్యనిర్ణయ మపేక్షింపఁబడదు. అట్లు ప్రకరణాది జ్ఞానము ఇతరాగ్ధోపస్థితికిఁ బ్రతిబంధకము కానప్పుడు సంయోగాదులచేత ననేకార్థకశబ్దమునకు వాచకత్వము నియంత్రింపఁబడునని చెప్పట యెట్లు సంగతమగును? ఏకార్థమాత్ర)విషయక స్మృతి శబ్దబోధమునందపేక్షింపఁ బడకుండునని “విశేషస్మృతి హేతవః” అని చెప్పు ప్రాచీనుల యభిప్రాయ మెట్లుసరిపడును?

చెప్పుదు వినుము. స్మృతిశబ్దమునకు నిశ్చయమనియు, విశేషస్మృతి యనినఁ దాత్పర్యనిర్ణయమనియు, సంయోగాదులచేత వాచకతా నియంత్రణమనిన, ఏకార్థమాత్ర)విషయక తాత్పర్యనిశ్చయమును గలిగించుచు, శబ్దబోధమున కనుకూల

ముగా నుండుటయనియు, గ్రహింపవలయును. తాత్పర్యమునకు విషయముకానిదే యవాచార్యము. ఇట్లు అర్థమును గ్రహించుచోఁ బ్రాచీనగ్రంథాదుల కసంగతి యుండదని చెప్పుదురు.

మఱికొందఱు ప్రకృతార్థము బోధపడిన తరువాత నట్టి పదజ్ఞానము నశించుటచేత వ్యంజనావాది సహితమర్థాంతరము నెట్లు సులభముగ నుపపాదింపఁగలఁడు? అని శంకింతురు. అందుకుఁ గొందఱు ప్రథమార్థబోధానంతరము పదజ్ఞానము నశించినను, అర్థబోధకమైన వ్యాపారము ఉండుటవలన సర్థాంతర ప్రతీతికి బాధకముండదని పలుకుచున్నారు. మఱికొందఱు అర్థప్రతీతియందు శక్యతావచ్ఛేదకము వలెనే పదముగూడ విశేషణరూపముతో గోచరించుచుండుటవలనఁ బ్రాధమిక శక్యార్థబోధమే పదజ్ఞానమని చెప్పుచున్నారు. అనఁగా మొదటి యర్థము తోచునపుడు ఆప్రతీతియందు శక్యతావచ్ఛేదకమును, పదజ్ఞానమును, విశేషణరూపముగ గోచరించుటచేత నాప్రతీతి పదజ్ఞానరూప మగుచున్నదనియు, అట్టి పదజ్ఞానము నశింపకుండుటచేత రెండవ యర్థము బోధపడుటకు బాధకముండదనియు, వీరి యభిప్రాయము. పదము నావృత్తిచేసికొనుచోఁ బదజ్ఞానము సులభమని యింకొకని యభిప్రాయము.

మొత్తమునకు నానార్థక స్థలమునందు శబ్దము పరివృత్తిని సహింపదు. కాబట్టి యందలి యనురణనీయమైన వ్యంజనము శబ్దశక్తిమూలమని ధ్వనికారు ననుసరించు ప్రాచీనుల యభిప్రాయమై యున్నది.

—♦ నవీనులు. ♦—

నానార్థకశబ్దమునుండి యనేకార్థములు గోచరించినను, బ్రకరణాది జ్ఞానాధీనమైన తాత్పర్యజ్ఞానమహిమచేతఁ గావలసిన యర్థమునకు మాత్రము శాబ్దబోధము గలుగుచుండ నిందు న్నకై శాబ్దబోధమునందు ఏకార్థమాత్ర విషయకమయిన యుపస్థితి యవేక్షింపఁ బడుచున్నదనుట సారములేని మాట. అది గాక ద్వితీయార్థమునుగూడఁ దెలియఁజేయు పదజ్ఞానముండుట వలన రెండవ యర్థముగూడ స్ఫురించుచుండఁగా నొక్క యర్థము మాత్రమే యుపస్థితము కావలెనని కోరుటకుఁ బ్రమాణమేమి? ప్రకరణాది జ్ఞానమును, దదధీనమైన తాత్పర్యజ్ఞానమును, బ్రతిబంధకముగా నుండుటవలన రెండవ యర్థము స్ఫురింపదందువా? సంస్కారమును, దదుద్బోధకము నుండునపుడు ఏచ్చటఁగాని స్మృతికిఁ బ్రతిబంధకత్వము కనఁబడుటలేదు. కాఁబట్టి నీవట్లు చెప్పుట యుక్తముగాదు. ఇచ్చట మాత్రము స్మృతికిఁ బ్రతిబంధక ప్రతిబంధకభావము కల్పించుకొందుననుటయు సరిపడదు. అట్టి కల్పనము నిష్ఫలమగుటయేగాక యనుభవవిరుద్ధముగూడ నగును. అది యేలాగనిన,

నానారములకు సంబంధించిన శక్తినిఁగూర్చి దృఢమగు సంస్కారముగల మానవులకుఁ బ్రకరణాది జ్ఞానముండినను, “పయోరమణీయ” మ్మిత్యాది వాక్యమునుండి మొట్టమొదట రెండర్థములకుఁ బ్రతీతి కలుగుట యెల్లరకుఁ దెలిసినదే. కావుననే “పయోరమణీయ” మను వాక్యమును అకస్మాత్తుగ వినిన

ప్రకరణజ్ఞులు ప్రకరణజ్ఞానములేని మూర్ఖులకు ఈవాక్యమునకుఁ బాలయందే తాత్పర్యముగాని జలమునందుఁ గాదని వ్రక్ష ఘోక్త తాత్పర్యమును దెలియఁజేయుచున్నారు. అనేకార్థక శబ్దములనుండి గలిగెడి రెండవ యర్థప్రతీతికిఁ బ్రకరణజ్ఞానము ప్రతిబంధకమే యగునెడల ఏల ప్రకరణజ్ఞులు జలతాత్పర్యమును నిషేధింతురు? జలమునందు శబ్దమునకుఁ దాత్పర్యమే లేదుగదా. కాబట్టి ప్రకరణాది జ్ఞానము రెండవయర్థము తోఁచుట కడ్డుపడుననుట వెట్టిమాట.

మఱియుఁ బ్రకరణాదిజ్ఞానముచేతఁ బ్రాకరణికార్థము తాత్పర్యవిషయముగ నిర్ణీతముకాఁగా దానికి శబ్దబోధము గలిగిన తరువాతఁ దాత్పర్యవిషయము కానట్టి మఱియొక యర్థము స్ఫురించుచు నది వ్యంజనావ్యాపారమునకు విషయమగుచు న్నదని చెప్పుచున్నావుగదా? అదేమి నానార్థస్థలమునం దంతట వ్యంజనావ్యాపార ముల్లసించునా? లేక యేదో యొక్కయెడ మాత్రమేనా? ఇందు మొనటిపక్షము సంగీకరింతుమేని యిట్లు ప్రాకరణికా ప్రాకరణికార్థముల కంతట శబ్దబోధ మంగీకరింపఁ బడునప్పుడు విశేషముగఁ దాత్పర్యజ్ఞానమునకుఁ గారణత్వమును గల్పించుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి? అట్లుగాక “శక్తివలనఁ గలిగెడి శబ్దబోధమునుగూర్చి తాత్పర్యజ్ఞానమునకు నిమిత్తత్వమును గల్పించుకొనుచున్నాము. వ్యంజనా వ్యాపారజన్యమైన శబ్దబోధము తాత్పర్యజ్ఞానములేనిదే గలుగుచున్నది. వ్యంజనా జన్యమైన శబ్దబోధమునందు శక్తి జన్యత్వమును నివారించుటకై

తాత్పర్యజ్ఞాన కల్పన మావశ్యక”మని చెప్పుచువా? అదియు సరికాదు. తాత్పర్యవిషయముకాని యర్థబోధముగూడ సార్వత్రికమైనప్పుడది శక్తిజన్యమైనంత మాత్రమున బాధకమేమి? ‘

“నా నార్థకశబ్దమునుండి రెండర్థములుపత్తితములుకాఁగాఁ బ్రకరణామలచే నొక్కయర్థమందే తాత్పర్య నిశ్చయముండుట వలన నాయర్థమునకే మొదట శబ్దబోధము గలుగుచున్నది. గాని రెండవయర్థమునకుఁ గలుగద”ను నియమమును రక్షించుటకై శక్తివలనఁ గలిగెడి యర్థముయొక్క శబ్దబోధమునకుఁ దద్విషయక తాత్పర్యజ్ఞాన మవేక్షింపఁబడుచున్నది. లేనియెడల తాత్పర్యవిషయముగ నిశ్చితమైన యర్థమునకుఁబోలెఁ దాత్పర్యవిషయముకాని యితరార్థమునకుఁగూడ మొదట శబ్దబోధము గలుగును. తాత్పర్యవిషయమైన యర్థము బోధపడిన పిమ్మటఁ దాత్పర్యవిషయముకాని యితరార్థమునకు శబ్దబోధము గలుగుట నాకును సమ్మతమే. కాబట్టి తాత్పర్యవిషయార్థబోధమునందు శక్తి జన్యత్వము నివేదించఁబడుచున్నది.” అని పలుకుటయు మిక్కిలి యనుచితము. ఏలయనఁగా, “సోవ్యాదిప్రభుజంగహారవలయ స్త్రావిం సర్వదోమాధవః” సమస్తము నిచ్చువాఁడును, సర్వభూషణుండునైన యా యుమాధవుఁడు (పార్వతీపతి) నిచ్చులు నిన్నుఁ గాపాడుఁగాక. “కాళియమర్దనాది వేళలయందు భుజంగభూషణుండై సమస్తమును కృపసేయు నా మాధవుఁడు (కృష్ణుఁడు) సదా నిన్ను రక్షించుఁగాత” మను నిత్యాద్యర్థము నిచ్చు శ్లేషకావ్యములయందు వలెనే యిందుఁ

గూడఁ బ్రకృతా ప్రకృతార్థములకు శాబ్దబోధము నంగీకరించుటవలనఁ గీడు లేదుగదా?

మఱి ఇచ్చట దృష్టాంతమునందు రెండర్థములయందును బ్రకరణాది సామ్యమునుబట్టి తాత్పర్యజ్ఞానముండుటవలన నొక్కసారియే రెండర్థము లుపస్థితము కావచ్చును. గాని ద్వార్వాతికము నందొక్క యర్థమునందు మాత్రమే ప్రకరణాది జ్ఞానాధీన తాత్పర్యజ్ఞాన ముండుటనుబట్టి రెండర్థము లొక్కసారి యుపస్థితములు కాఁజాలవని పలుకఁగూడదు. తాత్పర్యజ్ఞాన మర్థోపస్థితిని గూర్చి కారణమే కాదనునప్పుడు రెండర్థము లొక్కసారి బోధపడవని యుక్తిని గల్పించుట యొప్పుని త్రోవ. ఒకవేళఁ దాత్పర్యజ్ఞానమునకు హేతుత్వము సిద్ధించియుండిన నిట్లు పలుకనగునేమో. అట్లయినఁ దాత్పర్యజ్ఞానమునకు మఱి యెచ్చట నుపయోగముండునని ప్రశ్నింపవచ్చును. చెప్పెద వినుము. ఈయర్థమునందీ శబ్దము ప్రమాణము. ఈయర్థము ప్రమాణవేద్యము. ఇత్యాది నిర్ణయములయందుఁ బ్రవృత్త్యాదులకుఁ దాత్పర్యజ్ఞాన ముపయోగిగా నుండునని గ్రహింపుము.

తుదకు నానార్థకస్థలమునఁ దాత్పర్యజ్ఞానమునకు హేతుత్వము తొలఁగఁగా అతాత్పర్యార్థబోధమును సంపాదించుటకై వ్యంజనావ్యాపారము నాశ్రయించుట యుక్తము. తాత్పర్యవిషయముగాని రెండవయర్థముగూడ శక్తివలననే బోధింపఁబడుచున్నదని యేర్పడుచున్నది.

ఏదేని ఒక్కయెడ మాత్రమే నానార్థకస్థలమున వ్యంజన

ముల్లసిందునకు రెండవతమే సమ్మతమందువా, అందుకు నిమిత్తమేమి? వ్యంజనా వ్యాపారముచే గలిగెడి శాబ్దబోధమునందుఁ దాత్పర్యజ్ఞానమునకుఁ గారణత్వము నీవంగీకరించుటవలన వ్యంగ్యార్థవిషయమైన కవి తాత్పర్యజ్ఞాన మందుకు నిమిత్తమనుటయు నెట్లుమాట. నుఱియు, అర్థబోధోష్ఠలమున సకలానుభవసిద్ధమైన వ్యాపరణికార్థమునందుఁ గవి తాత్పర్యమేలేకుండుటవలనఁ దాత్పర్యజ్ఞానమునకుఁ జెప్పెడి హేతుత్వము వ్యభిచారబోధ దూషితము. (లక్షణ ముండవలసిన లక్ష్యమునందు లక్షణము లేకపోవుట వ్యభిచారమనఁబడును.)

“ఇది వ్యంజనా వ్యాపారమును బ్రకాశింపజేయుటకు వినువాని శక్తివిశేషమే కారణము. అయ్యది ఫలాంశమునుబట్టి చమత్కారమును గలిగించు నర్థవిషయముననే వ్యంజనను బ్రకాశింపజేయును. గాని యితరార్థవిషయమునఁ గాదని చెప్పి వ్యంజనా వ్యాపారమేదో యొక్కచోట మాత్రమే యుల్లసింపుచుటసిద్ధమైనదని చెప్పఁగూడదు. అట్లు వినువాని శక్తివిశేషము వ్యంజనావ్యాపారమునకుఁ బ్రకాశకమనుటకంటెఁ బ్రకరణాదులచే నియంత్రితమయిన యభిధానే ప్రకాశకమనుట యుక్తము గదా? ఏల వానాన్ధులమున వ్యంజనావ్యాపారము గల్పింపవలయును? నుఱి “ఉల్లాసకాల కరవాల మాహంబువాహమ్” మొదలగు వాన్ధ్యాన్ధులవాన్ధులమున రెండవయర్థమునకు సంబంధించిన శక్తిజ్ఞానమే లేనట్టియు, లేక అట్టి శక్తిజ్ఞానము మఱచినట్టి పురుషునకు వ్యంజనావ్యాపారముచేత రెండవ యర్థము

గోచరింపకయె యుండుచివలన నందు రెండవ యర్థమునకు వ్యక్తిచే బ్రతీతి నెట్లు వారింపఁగల్గుచువు?.

ఇదిగాక “ఏశబ్దమునుండి యేయర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నదో యాశబ్దమునకుఁ దదర్థమైన శక్తిజ్ఞానమే వ్యంగ్యార్థప్రకాశకమగుచున్నద”నియుఁ జెప్పినొప్పుదు. అట్లు చెప్పుపక్షమున ‘నిఃశేషచ్యుత చందనమ్’ అను పద్యమునందు రమణరూపార్థము వ్యంగ్యము గాకపోవును. అధమపదమెక్కడను రమణరూపార్థమును బోధింప శక్తముగాదుగదా? ఒకవేళ రమణరూపార్థము నందధమ పదమునకు శక్తిగోహమే యుండుపక్షమున దానికి వ్యంగ్యత్వమును సంపాదించుట వ్యర్థమేయగును. మఱియు “నానార్థస్థలమున శక్తి నియుంఁఁగింపఁబడుచున్నది. కాబట్టి శక్తిజ్ఞాన మప్రయోజకము. అందువలన వ్యంజనను గల్పింపవలసిన యవ సరముండును. అందుచే నానార్థస్థలమునందు మాత్రమే యిట్టి కార్యకారణభావము కల్పింపఁబడుచున్నద”ని చెప్పుచువేమో కాని యిట్టి యొక క్రొత్త కార్యకారణ భావమును గల్పించుట బరువే యగునుగదా. అని ఈరీతిని నవీనాలంకారికులు నానార్థక స్థలమున రెండవయర్థముగూడ శక్తిబోధ్యమనియే చెప్పుచున్నారు.

నానార్థస్థలమున వక్రకుఁ బ్రాకరణికార్థమునందే తాత్పర్యముగాని యపొకరణికార్థమునందు లేదనుట పిచ్చిమాట. ద్వితీయార్థమునందూ దాత్పర్యము లేనివాఁడెన్నటికి నానార్థక శబ్దములఁ బ్రయోగించెడు. అట్లు ప్రయోగించువానికి రెండవ

యర్థముగూడ నెఱుఁగివారికిఁ దోచువలయుననియే యభిప్రాయము. ఎచ్చట సాధారణముగా నొక విషయమును గుఱించి ముచ్చటించునపుడుగాని, చదువునపుడుగాని, వాఁయునపుడుగాని, యకస్మాత్తుగ శబ్దములు ద్వితీయార్థబోధకముగఁ బాడకట్టి మఱియొక యర్థము స్ఫురించునో యచ్చట మాత్రము ద్వితీయార్థ ప్రతీతి వ్యంజనా గమ్యమనుట యుక్తము. మఱిరెండవ ములకును గల్పించెడి యుపమానోపమేయ భావాదులు వ్యంగ్యములు కావచ్చును గాని నానార్థకశబ్దములు ప్రయోగింపఁబడినప్పుడు రెండవయర్థము వ్యంగ్యమనుట యసమంజసము. నానార్థకమనుటచేతనే మొదటి యర్థమువలె రెండవయర్థముగూడ శక్తిబోధ్యమని యెల్లరకు విదితమగుచుండలేదా? కావున నివ్వీషయమున నవీనులే యుక్తవాదులని నాయభిప్రాయము.

ఈప్రసంగము నిఁకఁ జాలింతము. చాలదూరము వచ్చితిని. ప్రకృతమనుసరింతము.... అట్లు ప్రాకరణికాప్రాకరణికాదుములకుఁ గల్పించెడి యుపమానోపమేయ భావరూపమైన యలంకారము శబ్దగతమయిన వ్యంజనాశక్తి నాశ్రయించి వ్యంగ్యమైనది గావున శబ్దశక్తిమూల మనఁబడును. ఇట్లే యలంకారాంతరములకు వ్యంగ్యత నూహించునది.

ఇచ్చట వ్యంగ్యమైన యుపమ యలంకార్యమా? అలంకారమా? అలంకార్యమగుదాని కలంకారత్వమెట్లు? అలంకారముప్రధానమగుటచేఁ గావ్యమునకు ధ్వనిత్వమెట్లు? అని ప్రశ్నింపవచ్చునుగాని ధ్వనికావ్యములయందు వ్యంగ్యములైన యుప

మాదు లలంకార్యములే మైనను బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయమున
వాని కలంకారత్వముగూడఁ బొసఁగుచున్నది. శ్రమణుఁడు బౌ
ద్ధసేన్యాసి. బౌద్ధహ్మణుఁడు శ్రమణుఁడైన యనంతరము శిఖా
యజ్ఞోపవీతములు వదిలి కర్మలను విడిచినవాఁడగుటచే నప్పు
డతనికి బౌద్ధహ్మణ్యము లేకున్నను బూర్వకాలిక బ్రాహ్మణ్య
మునుబట్టి బౌద్ధహ్మణశ్రమణుఁడని వ్యవహరించునట్లు అలంకా
ర్యములయిన యుపమాదులకుఁ బూర్వకాలిక వ్యవహారమును
బట్టి యలంకారత్వము సిద్ధించుచున్నదని తాత్పర్యము.

—♦ వస్తుమాత్ర) వ్యంగ్యధ్వని. ♦—

“పథిక! సాత్రస్స) స్తర మ స్తి మనాకప్ప) స్తర స్థలేగా)మే,
ఉన్నత పయోధరం ప్రేక్ష్య యదివససి తదావస॥”

పా॥ ఛా॥

తా॥ ఒక స్వయందూతి, “దవ్యర్థైఃపదైః పిశునయేచ్చ
రహస్యవస్తు” రహస్యమైన విషయమును నానార్థకపదములచే
సూచింపవలయునను కామశాస్త్రపద్ధతి ననుసరించి యొకకామఃకి
పాంథునకు రెండర్థముల పదములతోఁ దన రహస్యవిషయము
నుదెలుపుచున్నది. ఓయీ! పాంథుఁడా! మిగుల పాషాణప్రాయ
మైన యీగామమున శియ్యాగులకుఁ దగిన యాస్తరణమేది
యులేదు. అయినను ఉన్నతపయోధరములను గాంచి యుండఁ
దలఁచితివేని యుండుము. అని తాత్పర్యము.

ఇచట గ్రామము పాషాణప్రాయమనుటవలన శాస్త్ర
జ్ఞానము లేమింజేసి యాకారేగితజ్ఞులు లేనిదనియు, ఉపభోగ

మున కుద్బోధకమైన మేఘాన్నతియు, స్తనోన్నతియుఁ గలది యనియు, బాంధునకు సూచించుచు నుపభోగముఁడవగు దేని యిందు నిలుపునునెడి యంశమును జెలుపుచున్నదన వస్తుమాత్రము వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఇదియుఁ బరివృత్త్య సహమైన పయోధరాది శబ్దగమ్యమగుటచే శబ్దశక్తిమూలమనఁ బడును.

—♦ అర్థశక్తిమూలధ్వని. ♦—

కావ్యములందు అర్థాంతరవ్యంజకమైన యర్థము స్వ తఃసంభవి, కవిప్రాధోక్తి మాత్రసిద్ధము, కవి నిబద్ధనాయకాది ప్రాధోక్తి మాత్రసిద్ధమని మూఁడువిధములు. లోకప్రసిద్ధమైనది స్వతఃసంభవి. కవిచే జమత్కరానుగుణముగఁ గల్పితమైనది గవిప్రాధోక్తి మాత్రసిద్ధము. కవి కల్పితమగు నాయకాదుల మూలమునఁ జమత్కరానుగుణముగఁ గల్పింపఁబడినది కవి నిబద్ధనాయకాది ప్రాధోక్తి మాత్రసిద్ధము. ఈమూఁడువిధములైన యర్థము వస్తురూపము, అలంకారరూపమునని మొత్తమాటు విధములు. ఇట్లాటవిధములైన యాయర్థముచే వ్యంగ్యమగు నర్థముగూడ వ్యంజకార్థమువలెనే యాటవిధములై మొత్త మున కర్థశక్తిమూలధ్వని పండ్రెండు విధములగుచున్నది. కొండలు కవి ప్రాధోక్తి సిద్ధమునకును, కవి నిబద్ధవక్తృ ప్రాధోక్తిసిద్ధము నకును, భేదములేదు. గనుక అర్థశక్తిమూలధ్వని యెనిమిది విధ ములనియే చెప్పుచున్నారు.

—♦ స్వతఃసంభవి వస్తుగమ్య వస్తువు. ♦—

“అలస శిరోమణి ధూర్తానామగ్రిమః పుత్రి! ధనసమృద్ధిమయః, ఇతి భణితేన నతాంగీ ప్రపుల్ల విలోచనాజాతా.”

తా॥ ఇందుఁ బూర్వార్థము ఉపమాత స్వయంపతింవర నుగూర్చి చెప్పనదిగాను, ఉత్తరార్థము కవి వాక్యముగాను, నున్నది. “ఓపుత్రీ! ఈవరుఁడు నిరుద్యోగి శిరోమణి. ధూర్తులలో నగ్రగణ్యుఁడు. ఎక్కువ ధనసమృద్ధిగలవాఁడు.” అని యుపమాత పలుకఁగనే కృశాంగి కన్నులు వికసింపఁజేసెనని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట “అలసశిరోమణి” యనుటచే నాయకుఁడు నాయికాంతర గృహమునకుఁగూడఁ బోనిచ్చుగించని వాఁడనియు, “ధూర్తాగ్రిణి” యనుటచే సంభోగములలోఁ దృప్తిలేనివాఁడనియు, ‘ధన సమృద్ధిమయఁ’ డనుటచేఁ గృపణుఁడనియు, సుఖయనియు, గోహించి సంతసించిన కుమారియొక్క ప్రపుల్ల నేత్ర త్వరూపమైన వస్తువుచే ‘నాకితఁడే యుపభోగయోగ్యుఁడ’ నెడి కుమార్యభిప్రాయము సామాజికులకు నన్యక్తమగుచున్నది. ఇయ్యది కవి ప్రోద్ధోక్తి నిష్పన్నముగాక సామాన్యముగ లోకులకుఁగూడ గోచరించును గావున స్వతఃసంభవి యనఁబడును. ఇట్లు స్వతః సంభవ్యలంకారములకును, వస్త్రలంకారములకును, అలంకార వస్తువులకును, ధ్వనిత్వమును స్వయముగా నూహించునది.

—♦ కవి ప్రాధోక్తి సిద్ధాలంకార వ్యంగ్యవస్తువు. ♦—

“గాఢాలింగన రభసోద్యతే దయితే లఘుసముపసరతి,
మనస్విన్యామానః పీడనభీత ఇవ హృదయాత్.”

తా॥ ప్రాణయకుపితను గుఱించి కోపాపనోదనమున కై
యొక నెలత మఱి యొక మానవతీ వృత్తాంతమును దెల్పుచు
న్నది. “ఓసి యమ్మా! ఆమానవతి యభిమానము. ప్రియుడు
గాఢాలింగన ప్రయత్న మొనర్చుచుండఁగనే పీడనమునకు వెఱ
చుదానివలె దిన్నఁగ హృదయమునుండి జాటుచున్న”దని తా
త్పర్యము.

ఇచ్చట “పీడనమునకు వెఱచుదానివలె” నను నుత్పే
క్షచే మానినికి మానభంగము గలుగుటయేగాక ప్రత్యాలింగ
నాదులుగూడ జరిగెననెడి వస్తువు వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఇది
లోకసిద్ధముగాదు. గావునఁ గవి ప్రాధోక్తిసిద్ధ మనఁబడును.
కవి ప్రాధోక్తిసిద్ధములవలెనే కవి నిబద్ధప్రాధోక్తి సిద్ధములును
గావ్యములయందు వ్యంజకములుగా నుండును. రసగంగాధర
కారాదులీ రెండింటికి భేదము సంగీకరింపరు.

—♦ కవి నిబద్ధ ప్రాధోక్తి సిద్ధాలంకార వ్యంగ్యాలంకారము. ♦—

“మహిలాసహస్రభరితే తవ హృదయే సుభగ! సాఅమాంతీ
అనుదిన మనన్యకర్మా లింగం తన్వపి తనయతి.”

తా॥ విరహకృశ్ణంగియగు నాయికను, నాయకునకు
నివేదించు సఖివచనము. “ఓయీ! సుభగ! వేలకొలదిగ దుష్ట
స్త్రీలతో నిండిన నీహృదయమునందు నిర్వాజప్రేమభరిత

యగు నాసాధ్య యిముడనిదై ప్రతిదినము పనులన్నియు విడిచి
అసలే చిక్కియున్న శరీరమును మిక్కిలి కృశింపఁజేయుచున్నది”
అని తాత్పర్యము.

ఇందు నాయక హృదయమునందు నాయిక యిముడకుండు
టకు అనేక యువతీభరితత్వము హేతువు. తను తనూకరణము
నకు హృదయమునం దిముడకుండుట నిమిత్తము. కావున నివి
రెండును హేత్వలంకారములగును. ఈ యలంకారముల చేత
“శరీరమును తనూకరించినను నీహృదయమునఁ బట్టకున్న” దని
విశేషోక్త్యలంకారము వ్యంగ్యమగుచున్నది. కారణమున్నను గా
ర్యము గలుగకుండుట విశేషోక్తిగదా. ఇది లోకసిద్ధముగాని,
కవి ప్రాథోక్తిసిద్ధముగాని గాదు. కవి నిబద్ధయైన సఖిప్రా
థోక్తిసిద్ధము గావున కవి నిబద్ధప్రాథోక్తి సిద్ధమనఁబడును.

—♦ ఉభయశక్తిమూలధ్వని. ♦—

కావ్యములయందు శబ్దార్థములు రెండింటివలనను గలిగెడి
ధ్వని యొక్కటే.

“అతంద్రిచంద్రాభరణా, సముద్దీపిత మన్మథా,
తారకా తరళా, శ్యామా, సానందం నకరోతికమ్.”

తా॥ ఈపద్యమునందు రాత్రిపరమైన యర్థ మొకటియు,
గామినీపరమైన యర్థ మొకటియు గలదు. “ప్రకాశమానుడైన
చంద్రుడే యాభరణముగాఁ గలదియు, మన్మథుఁ నభివృద్ధిఁ
జేయునదియు, సత్పుష్పములచేఁ దరళమైనదియు నగు రాత్రి యే
వరి నానందింపఁజేయదు?” అని రాత్రిపరమైన తాత్పర్యము.

“సురతాదులయం దలయిక లేనిదియు, చంద్రకమను శిరోభూషణము గలదియు, సంతోషపూర్వకముగ మన్మథుని వెలిబుచ్చునదియు, చంచలమైన కనుపాపలు గలదియు నగు పదునాతేడ ప్రాయపు యువతి యెవరిని మాత్రము సంతసింపజేయుదు.?” అని కామినీపరక్షైన తాత్పర్యము.

ఇట్లు రెండర్థములు ఉపస్థితములు కాగానే రెంటికిని మున్నుపపాదింపఁ బడినట్లు “రాత్రి కామిని వంటిద”ని గాని, “పూర్ణిమరాత్రి వంటిది కామిని”యని గాని, పరస్పర ముపమానోపమేయభావము వ్యంగ్యమగుచున్నది. మఱి యిందు చంద్ర, తారకా, తరల, శ్యామా, శబ్దములు కొన్ని పరివృత్త్యసహములుగాను, “అతంద్రాభరణ సముద్దీపిత మన్మథ” శబ్దములు కొన్ని పరివృత్త్యసహములుగాను నుండుటవలన నిది శబ్దార్థోభయ శక్తిమూలధ్వని యనఁబడును. పద్యమునందే శబ్దములను మార్చి వేసినఁ గావలసిన యితరార్థోపస్థితి సిద్ధింపదో యాశబ్దములే పరివృత్త్యసహములు. ఏశబ్దములను మార్చిన నర్థాంతరప్రతీతి సులభమో యవ్వయే పరివృత్త్యసహములు.

ఇట్లు ధ్వని సామాన్యముగఁ బదునెనిమిది విధములు. అర్థాంతర సంక్రమితము, అత్యంత తిరస్కృతమని యవివక్షిత వాచ్యధ్వని రెండువిధములు. వివక్షితాన్యపరవాచ్యమునందు అసంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యధ్వని యొకటి. సంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యమునందు శబ్దశక్తిమూలము రెండు విధములు. అర్థశక్తిమూలము పండ్రెండు విధములు. ఉభయశక్తిమూల మొక్కవిధము, చేరి

ధ్వని సామాన్యము పదునెనిమిది విధములని తాత్పర్యము.

ధ్వని రసాది భేదములచే ననంతముగానుండ అష్టాదశ విధమని చెప్పుట యెట్లు? రసాదులు బహువిధములగుటంజేసి పరిగణింప నసాధ్యమగుటచే నది యొక్కవిధముగనే పరిగణింపఁ బడుచున్నది. ఒక్క శృంగారరసమునకే సుభోగ విప్రలంభాద్యనేక భేదములుగలుగ మఱి యితరముల నెన్నఁడటమా? కావున ధ్వని పదునెనిమిది విధములనుట తప్పుగాదు.

ఉభయశక్తిమూలమైన ధ్వనివాక్యమునందును, ఇతరములు పదమునందును, పదైకదేశమునందును బ్రకాశించును. పద ప్రకాశ్యమైన ధ్వని యేకాంగగతమైన యాభరణముచే గాఢ నివలె మిక్కిలి ప్రకాశించును. అందు,

—♦ పదప్రకాశ్యధ్వని. ♦—

“లావణ్యం తదసౌకాంతి స్తద్రూపం సవచః క్రమః,

తదా సుధాస్పద మభూదధునాతు జ్వరోమహాన్.”

తా॥ ఇది యొక విరహివచనము. “ఆలావణ్యము, ఆ సౌకాంతి, యారూపము, ఆవచనక్రమము, అంతయు నప్పుడేమృతప్రాయమాయె. ప్రకృతము జ్వరప్రాయమై మిగుల పీడను బుట్టించుచున్నదని తాత్పర్యము.

ఇందనుభవైక గోచరత్వమును దెలియఁజేయు తదాది శబ్దములన్నియు, లావణ్యాదిగతమైన లోకోత్తరత్వమును బ్రతిపాదించుచు విప్రలంభశృంగారమును వ్యక్తపఱుచు చున్నవి. కావున దీనిని బదప్రకాశ్యలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యధ్వని యందురు.

—పదపక్రాశ్య సంభోగ శృంగారము. —

“ముద్ధే! ముద్ధతయైవనేతు మఖిలః కాలః కిమారభ్యతే,
మానంధత్స్వ, ధృతింబధాన, ఋజుతాం దూ రేకురుప్రేమసి!
సఖ్యైవం ప్రతిబోధితా ప్రియవచస్తామాహ భీతాననా,
నీచైః శంసహృదిస్థితోహి ననుమే ప్రాణేశ్వరః శ్రోవ్యతి.”

అమరకశికము.

తా॥ రహస్యము నెఱింగి మానముపదేశించెడి సఖిని
లత్యపెట్టక, తన ప్రియునియందుఁ బ్రణయ వినయములుగల
యొక నాయిక సఖినిగూర్చి యిట్లు బలుకుచున్నది. “ఓసీ! ఉప
దేశమును గ్రహించలేని భామిని! నీవేల కాలమునెల్ల యోగ్య
ముచేతనే గడుప నారంభించుచున్నావు.? ఓసీ! ప్రేమసి! నీ
యోగ్యవమును దూరముననుంచి మానమపలంబించి ధైర్యమును
ఘరింపుము. అని యీరితిని సఖిచే నుపదేశింపబడిన నాయిక
యొకరు భీతాననయై “ఓచేలీ! మెల్లఁగాఁ బల్కుము. నాహృ
దయముననుండు ప్రాణేశ్వరుఁడు వినునునుమా! అని యామెకు
బదులు చెప్పెనని యభిప్రాయము.

ఇందు “భీతాననా పదము నాయికకుఁ బ్రియునియం
దకృత్రిమానురాగమును సూచించుచు, నీచైః శంసనవిధానము
నకు యోగ్యతను దెలుపుచున్నది. అందుచే సంభోగశృంగా
రము బలపడుచున్నది. భావాదులు పదపక్రాశ్యములైనను
జమత్కారావహములు కాఁజాలవు. సంలక్ష్యక్రియమునందు
సర్వభేదములయందును బదపక్రాశ్యత గలదుగాని వాని నిందు

విస్తరభీతిచే నుదాహరింప విడిచితి. అర్హతములమైన ద్వాదశ విభాగాని కేవల పదవాక్య వ్యంగ్యమగుటయే గాక, ప్రబంధ మునందుఁగూడ వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఇందుకు గృధ్రగోమాయుసంవాద ముదాహరణము.

—♦ ప్రబంధ వ్యంగ్యార్థ శక్తిమూలము. ♦—

(1) “అలంస్థిత్యా స్మశానేస్మిన్ గృధ్రగోమాయుసంకులే,
కంకాలబహులే ఘోరే సర్వప్రాణి భయంకరే.”

(2) ‘నచేహ జీవితః కశ్చిత్కాలధర్మ ముపాగతః,
ప్రియోవాయదివా ద్వేష్యః ప్రాణినాంగతిరీదృశీ.’

(1) “ఆదిత్యోయం స్థితోమూఢాః స్నేహం కురుతసాంప్రతమ్,
బహువిఘ్నాముహూర్త్యం జీవేదపి కదాచన,
గృధ్రవాక్యాత్కథం మూఢాః త్యజధ్వమవిశంకితాః.”

తా॥ మృతుండగు బాలుని స్మశానమునకుఁ దేగాఁ దన్నాంసమును భక్షింపఁగోరి దివారాత్ర సమర్థములగు గృధ్ర జంబుకంబులు స్వస్వమనోరథముల కనుకూలముగ నచ్చటికి వచ్చిన జనులను వంచించఁ గ్రమముగా నిట్లు బలుకుచున్నవి. ఇందు మొదటి రెండు కారికలు గృధ్రవాక్యములుగాను, తరువాతివి గోమాయువు వాక్యములుగాను సరయవలయును. అందు దివాసమర్థమైన గద్ద ‘ఓమూఢులారా! ఎమ్మలచే నిండి గ్రద్దలతోను, నక్కలతోను బూర్ణమయి సర్వప్రాణులకు భయంకరమగు నీస్మశానమున నిలిచి యేమిఫలము? మిత్రుఁడో శత్రుఁడో చచ్చినవాఁడు మరల జీవింపఁడుగదా? ప్రాణుల గతి

యెల్ల నిట్టిదే యనియు, రాత్రిసమర్థమైన జంబుకము “ఓమూఢు
లాగా! ఇంకను ప్రొద్దు క్రుంకలేదు. ఈముహూర్తమనేక విఘ్న
భూయిష్టము. కావున నొకవేళ నీబాలుఁడు బ్రతుకవచ్చును. నా
మాట నమ్ముఁడు. గ్రద్దమాటలు విని మూర్ఖులై శంకలేక యీ
బాలుని మీరెట్లు విడిచివెల్లెదరు.” అనియుఁ బలుకుచున్నవి.

ఇచ్చట గ్రద్దకుఁ జీకటిపూటఁ గన్నులగుపడవు గావున
నది సూర్యుఁడ సైమించకముందే వచ్చిన నానిని వంచిచి బా
లునిఁ దినఁగోరుచున్నది. వంచకమునకు రాత్రివేళ గ్రద్దబాధ
తోలఁగును గనుక సుకరముగ భుజింపఁగల్గును. కాబట్టి జీకటి
పడువఱకు మృతకళేబరము చెక్కుచెదరకుండ నుండవలయు
నని యట్లు బలుకుచున్నది. ఈరెండింటి విషయమును బ్రబంధ
రూపముగా నుండును. ఇయ్యది జనులు విడిచి వెళ్లవలయున
నియు, వెళ్లఁగూడదనియు వ్యక్తపఱుచుచున్నది. గావునఁ బ్ర
బంధవ్యంగ్యమైన వస్తువనఁబడుచున్నదని యభిప్రాయము.

రసాదులు పడెకదేశ, రచనా వర్ణములయందుఁ గూడ
వ్యంగ్యమగుచున్నవి. అందు,

— { పృథ్వీయాత్మక పడెకదేశ మప్రిత్యేకేష వ్యంగ్య } —
విప్రలంభశృంగారము.

“లిఖన్నాస్తే భూమిం బహిరవనతః ప్రాణదయితః,
నిరాహారాః సఖ్యః సతతరుదితో చూర్చననయనాః
పరిత్యక్తం సర్వం హసితపరితం పుజరశ్చుకైః
తవావస్థాచేయం విస్మజకతినే! మానమధునా.”

అమరుకశతకము.

తా|| బహుదినములనుండి ప్రణయకుపితయగు నాయిక నుద్దేశించి సఖ పలుకుచున్నది. “ఓ నిర్దయురాలా! నీప్రాణ ప్రియుఁ డవనతుఁడై భూమిని గీటుచు నిలుచున్నవాఁడు. నీ సఖులో సతతము కన్నులుబ్బ నేడ్చుచు నాహారము మానియు న్నువారు. పంజరశుకములచే హాసముగాని, పాతముగాని, సర్వము విడువబడియున్నది. నీదురవస్థయో యిట్లున్నది. కావున నిఁకనైనను మానము వదలుము.” అని తాత్పరము.

ఇచ్చట ‘లిఖన్నాస్తే’ “వ్రాయుచు నిలుచున్నవాఁడు” అను శత్రుప్రత్యయంత వర్తమానకాలిక ప్రయోగములచే ‘నీప్రియుఁ డిప్పటికిఁగూడ నీప్రసాద పర్యంత మట్లే చేయుచున్న వాఁడ’ నియు, ‘భూమినని’ ద్విత్వీయావిభక్త్యంతముచే వ్యాపారాంతర సంబంధమేమియులేక త్వత్ప్రసాదైక తత్పరుఁడై యున్న వాడనియు, పదైకదేశములయిన సుప్తిజ్వీ శేషములచే వ్యంగ్యమగుచున్నది. ‘లిఖతి’ యనిగాని, “ఆసిత” యనిగాని, ‘భూమా’ అనిగాని, ప్రత్యయములను మార్చియుండిన నీయభిప్రాయము వ్యంగ్యము కాఁజాలదు. ఇట్లే “రమణీయః క్షత్రియకుమారః ఆసీత్.” “క్షత్రియకుమారుఁడు రమణీయుఁడుగా నుండెను.” అని భగ్నపశుపతి కార్ముకుండగు దాశరథినిఁగాంచి కుపితుండగు పరశురాముండు పలుకు వచనమునందు ‘ఆసీత్’ అను భూత కాలిక ప్రయోగము. ‘మతోక్త’ ధకవలితుండగు నీక్షత్రియ కుమారుని రామణీయకము ముందుండెను గాని యిఁకనుండదు. ఉండఁబోదు.’ అను పరశురామాభిప్రాయమును వ్యక్తపఱుచు

చున్నది. విస్తరభీతిచే విడిచితి. గావున, నుదాహరణాంతరముల ,
నూహించుకొనుడు

ఇట్లు మున్ను నిరూపింపబడిన ధ్వనిభేదములు పదే,
వాక్య, ప్రకాశ్యత్వ భేదముచే, నేబదియొక్క విధములుగా
నేర్పడి, మూడువిధములైన సాంకర్య సంయోజనలచేతను,
ఏకరూపమైన సంస్కృప్తి సంయోజనచేతను, పదివేల నాల్గవది
దల నాల్గుభేదములుగలవి యగుచున్నవని యాలంకారికుల
యభిప్రాయము.

సంకరాలంకారము, సందేహసంకరము, అనుగ్రాహ్యచు
గ్రాహక సంకరము, ఏకవ్యంజకానుప్రవిష్ట సంకరము అని
మూడు విధములు. అనేకాలంకారములు పరస్పర నిరపేక్ష
ముగ నొక్కచోటఁ గూడుట సంస్కృప్తి. ఇది యొక్కటే విధము.
పరస్పరసాపేక్షమైన యలంకారముల కూడిక సాంకర్యము.
ఇందుచేతనే సంకరము క్షీరసీరన్యాయమువంటిదనియు, సంస్కృ
ప్తి తిలతండుల న్యాయమువంటిదనియు, జెప్పుదురు. మఱియు
సీద్ధవిభేదములు శుద్ధభేదములతోఁగూడి పదివేల నాల్గువందల
యేబదియైదు (10455) భేదములు గలవి యగుచున్నవి.

— { అనుగ్రాహ్యచుగ్రాహక, ఏకవ్యంజకానుప్రవిష్ట } —
సంకరములకును, సంస్కృప్తికిని ఉదాహరణము.

“స్నిగ్ధశ్యామలకాంతిలిప్తవియతో వేల్లద్బలాకాఘనాః,
వాతాః శీకరిణః పయోదసుహృదామానందకేకాః కలాః,

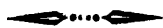
నర్థము లక్ష్యము. ఇదియే అర్థాంతరము. అద్దానిచే రామునకు
స్వావధీరణము వ్యంగ్యము. రామపదవ్యంగ్య స్వావధీరణము
నకును, లేపన సుశృంభద వ్యంగ్యాతిశయములకును బరస్పరము
ప్రయోజ్యప్రయోజకభావము (కార్యకారణభావము) ఉండు
టంబట్టి యనుగాహ్యనుగాహక సంకరమగును. మఱియు
రామపదముచే స్వావధీరణమునలె విప్రలంభశృంగారము గూడ
వ్యంగ్యమగుటవలన నారెంటికి నేకపదానుప్రవేశ సంకరము
గలుగుచున్నది. ఇట్లే యుదాహరణాంతరముల నూహించునది.

—♦ గ ద్య. ♦—

ఇది శ్రీనివాసదేశీయ మహాబూబునగర మండలాంతర్గత పెద్ద
మండలి గ్రామవాసి భారద్వాజగోత్ర పవిత్ర కాండూరునది
పయఃపారావార రాకాసుధాకర చింతకుంట రాఘవా
చార్య ద్వితీయతనూజ, శ్రీపదపురవాస్తవ్య మహా
మహాపాధ్యాయ శ్రీమాన్, కపిస్థలాభిజన, దేశికా
చార్యాది గురువర ప్రసాదలబ్ధ సాహిత్యప్రబోధ
సాహిత్యశిరోమణి ఓ ఉభయభాషాపరిణ
పట్టసమంచిత, కడపమండల స్థానిక విద్యా
శాఖాంధ్రపండిత, కాండూరు నరసింహ
చార్య వివృతంబైన కావ్యప్రకాశం
బుసందు చతుర్థోల్లాసము
సంపూర్ణము.

కావ్యప్రకాశవివరణము.

పంచమోల్లాసము.

ప్రథమభాగము.

నాల్గవయుల్లాసంబునందు అవివక్షిత వాచ్యధ్వనియు, వివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనియు, వాని భేదంబులును, రస, భావ తదాభాసాది స్వరూపంబును, రసవిశేషంబులును, రసాది ధ్వని కసంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యత్వంబును; సంలక్ష్యక్రమ వ్యంగ్యమునందలి శబ్దశక్తిమూలధ్వని విశేషంబును, మొదలుగాఁగల యంశంబులు నిరూపింపఁబడియె. ఇందు గుణభూతవ్యంగ్యములు నిరూపింపఁబడుచున్నవి.

గుణభూతవ్యంగ్యము అగూఢము, అపరాంగము, వాచ్యసిద్ధ్యంగము, అస్ఫుటము, సందిగ్ధప్రాధాన్యము, తుల్యప్రాధాన్యము, కాక్వాక్షిప్తము, అనుందరము నని యెనిమిది విధములుగాఁగలదు. వాచ్యార్థముకంటె స్పష్టమై చమత్కారిగా లేనటువంటి వ్యంగ్యార్థమగూఢము. ప్రధానమైన వాచ్యార్థమున కంగమగు వ్యంగ్యమపరాంగము. వాచ్యార్థసిద్ధికి సాధనమగు వ్యంగ్యము వాచ్యసిద్ధ్యంగము. సహృదయులకుంగూడ సులభముగ గోచరించనిది యస్ఫుటము. చమత్కారము వాచ్యార్థమునుండి గలిగినదా? వ్యంగ్యార్థమునుండియో? అను సందేహాస్పదమగునది సందిగ్ధప్రాధాన్యము. వ్యంగ్యార్థమునకును,

తా॥ కీచకకృత శరాభవమును నివేదించెడి ద్రౌపదిని గూర్చి బృహన్నలరూపుండగు నర్జునుడు పలుకుచున్నాడు. తీని కొందఱును, “అర్జునుడు బృహన్నడాదశయందుండ న్నా భ్యుదయమున కేల ప్రయత్నింపవని ప్రశ్నింపగా నతడందుకు సమాధానముగఁ జెప్పుచున్నాడని” కొందఱును జెప్పుదురు. ఎవని శత్రువు తిరస్కరింపఁబడినవాడై తానే శరణుజొచ్చి, తన కర్ణములను దానే కాలిన కఱ్ఱచేత ముమ్మాటు పొడుచు కొనుచుండునో యట్టి యా నేను మొలత్రాళ్లు కట్టువాడనై యున్నాను. కావున నేనిప్పుడు జీవించువాడను గాను. నేనేమి చేయుదునని తాత్పర్యము.

ఇందు పద్యమునందలి ‘జీవన్న సంప్రతిభవామి’ యను పదమును జీవింపనివాడు చెప్పుట కశక్యము గావున నసంబద్ధమై ‘శ్లాఘ్యజీవనుడను గాన’ను నర్థాంతరమును బోధించుచు నర్థాంతర సంక్రమితమగుచున్నది. ఇయ్యది ఇంతకంటె మరణమే శ్రేయస్కరమను నర్థమును వ్యక్తపఱచుచున్నది. ఈవ్యంగ్యార్థము సహృదయులకుంగూడ వాచ్యార్థముంబోలె సుగమము గావున నియ్యది యగూఢవ్యంగ్యమగు మధ్యమకావ్యమని వ్యవహారము. ఇయ్యది యర్థాంతర సంక్రమితాగూఢ వ్యంగ్యమున కుదాహరణము.

—♦ అత్యంత తిరస్కృతాగూఢ వ్యంగ్యము. ♦—

“ఉన్నిద్రకోకనదరేణు పిశంగితాంగా

గాయంతిమంజుమధుపా గృహదీప్తికాసు,

వీతచ్ఛక్తాస్తి చ రవేర్నష బంధుజీవ

పుష్పచ్ఛదాభముదయాచల చుంబి బింబమ్.”

తా॥ నాయకునితో సహా నిద్రించి ప్రొద్దుపొడిచినను మేల్కొనని సఖినిగూర్చి సూర్యోదయ సూచనార్థము చేడియ పలుకుచున్నది. “ఇంటి నడబావులయందుఁ దుమ్మెదలు వికసించిన యెఱ్ఱదామరపూవుల పుప్పొడిచేఁ బిశంగితావయవములై మనోహరముగ గానముచేయుచున్నవి. మఱియు బంధుజీవ పుష్పదళముంబోలె నుదనుగిరి చుంబియగు సీసూర్యబింబము ప్రకాశించుచున్నద”ని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ జేతనధర్మమైన చుంబన మచేతనమగు సూర్య బింబమునం దసంభవి గావున నది యత్యంతతిరస్కృతమై లక్షణాశక్తిచే సంబంధమాత్రమును బోధించుచు నుషఃకాలారంభరూపమైన యర్థమును వ్యక్తపఱుచుచున్నది. అయ్యది వాచాన్యర్థమువలె సామాన్యలకుఁగూడ వేద్యము గావున నగూఢమనఁబడును.

—♦ అర్థశక్తి మూలానురణనరూపాగూఢ వ్యంగ్యము. ♦—

“అత్రాసీత్ఫణిపాశబంధన విధిః శక్త్యాభవద్దేవరే,

గాఢంవక్షసి తాడితే హనుమతా ద్రోణాద్ది రత్రాహృతః.

దివ్యైరింద్రజిదత్రలక్ష్మణశరై ర్లోకాంతరం ప్రాపితః,

కేనాప్యత్రమృగాక్షి! రాక్షసపతేః కృత్తాచ కంఠాటపి.”

తా॥ రావణవధానంతరము విమానమార్గమున నయోధ్యకువచ్చు శ్రీరాముఁడు సీతఁగూర్చి చెప్పెడి వచనము.

“ఓమ్మగాక్షీ! ఇచ్చట నాగపాశ బంధనవిధి జరిగెను. ఇచ్చట నీమఱదియగు లక్ష్మణుఁడు శక్తిచే గట్టిగా తొమ్మునఁ గొట్టఁ బడఁగా వాయుతనయుఁడు ద్రోణపర్వతమును గొనివచ్చెను. ఇచ్చట దివ్యములగు లక్ష్మణుని బాణములచే నింద్రజిత్తు లో కాంతరమునకుఁ బంపబడెను. ఇచ్చట రాక్షసరాజగు రావణుని కంఠము లొకానొకనిచే నటుకబడె” నని తాత్పర్యము.

ఈపద్యమునందు “కేనాపి” అను పదమునకు రామరూపార్థము అర్థశక్తిమూలానురణన వ్యంగ్యమగుచు నగూఢమగుచున్నది. అది యేలాగనిన, ఫలానవాడను నర్థముగాని, సంబంధముగాని నిర్ణయింపబడని (కి) శబ్దమునకు “నాచేత” అను నర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది. అది సర్వజన ప్రసిద్ధముగావున నగూఢమని భావము. “కేనాపి” యను పదస్థానమున రాక్షసపతి విశేషణముగ “తస్యాపి” యని చేర్చెదమేని రామపదార్థమునకు, గూఢవ్యంగ్యత్వము సిద్ధించునని యెంచి “తస్యాప్యత్ర” అను పాఠము యుక్తమని చెప్పుచున్నారు.

వాక్యార్థీభూతమగు రసాదులకు రసాంతరాదు లంగమగునేని యపరాంగ వ్యంగ్యమగుచుండును. అందుఁ గరుణారసాంగమగు శృంగారమున కుదాహరణము.

“అయం స రశనోత్కృష్టి పీనస్తన విమర్దనః,
నాభ్యారు జఘనస్పర్శీ నీవీప్రసంసనః కరః.”

తా॥ రణరంగమునఁ బడిన భూరి శ్రవసుని హస్తమును గొని యతని కాంతలు ప్రలపించుచున్నారు. “ఏహస్తము మొల

తాటిని లాగుచు పీనస్తనముల మర్దించుచు, నాభ్యురుజఘనముల స్పృశించుచు కట్టుముడి విప్పచుండెనో యదియే యిది.” అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట శృంగారరసానుగుణమైన రశనాకర్షిత్యము మొదలగు విలాసస్మరణము హతపతులగు నాయికలకు శోకావేగము నధికముగఁ బుట్టించు గావున నాయికావిషయకమైన నాయకాశ్రయ శృంగారము గరుణరసమున కంగమగుచున్నది. శృంగారముకన్నఁ గరుణరసమే యాస్వాదవిషయమునఁ బ్రధానమగుటవలనను, మున్నుపభుక్త శృంగారవిలాసస్మరణము కరుణరసపోషకమగుట వలనను, గరుణరసమే ప్రధానము. ఘృతమునకీ పద్యమునఁ గరుణరసమునుబట్టి ధ్వనిత్వ వ్యవహారమును, శృంగార రసమునుబట్టి గుణీభూతవ్యంగ్య వ్యవహారమును జెల్లుచున్నవి. ఇట్లే భావమునకు రసమంగమగుటయు, భావమునకు భావమంగమగుటయు, భావమునకుఁ దదాభాసము లంగములగుటయు మొదలగువానిని స్వయముగ నూహించునది. గట్టిగా బోధపడుటకై మఱియొక యుదాహరణ మియ్యఁబడుచున్నది.

“పశ్యేత్కశ్చిచ్ఛల! చపల! రే! కాత్వరాహం కుమారీ,
హస్తాలంబు వితరహహహ వృత్క్రిమః క్వాసి యాసి,
ఇథం పృథ్వీ పరివృథ! భవ ద్విద్విహారణ్యవృత్తేః,
కన్యాకంచితృలకిసలనూ న్యాదదానాభిధత్తే.”

తా॥ కొంచెము వికసించిన యశావనము గలదియు, వన

నివాసినియు నగు రాచకన్నియ కుసుమామలను గోయుచు,
 నొక కాముకునిగాంచి జాతానురాగయై యిట్లు బలుకుచున్నది.
 అని యొకఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఓధరణీనాథా! అరణ్యవాసి
 యగు నీశత్రువు కూతురు ఒక యువకు నవలొకించి యివ్విన
 ముగఁ బలుకుచున్నది. అదెట్లులనిన “ఓరీ చపలా! యెవ్వ
 రేని జూచెదనుమా. ప్రక్కకుఁ దొలఁగుము. అంతర్వర యే
 మున్నది? నేను గుమారినిగదా. ఏదీ కొంచెము చేయూత నొ
 సఁగుము. అక్కటా! కన్యాగమనరూపమైన విపరీతాచరణము
 జరుగుచున్నది. ఓయీ! నీవెచ్చటి కరుగుచున్నావు? అని తా
 శ్చర్యము.

ఇచ్చట భావాంగమగు భావశబలత నిరూపింపఁబడి
 యున్నది. కుమారీ వచనమునందలి యనేక భావములకుఁగల
 శబలత్వము రాజవిషయక రతి భావమున కంగమగుచున్నది.
 గావున నిది యపరాగ వ్యంగ్యమగు మధ్యమకావ్యము. కు
 మారీవచనమునందుఁ బరస్పర భావములకు శబలత్వమెట్లు?

కన్నియ కాముకునిగాంచి జాతానురాగయగుడు నతఁ
 డు విదిత తదంతఃకరణుడై యాలింగనాది శృంగార చేష్టాప్రవృ
 త్తుడగుచుండఁ గన్య, “ఓయీ! యెవ్వఁడైన జూచునుమా.”
 యని శంకించెను. అనంతరము శంకనుదొలఁగించి “ఓరీ! చపలా!
 యిక్కడినుండి తొలఁగు” మని యసూయ యుదయించెను.
 అంతట నిరాశఁజెంది యతఁడు గమనోద్యుక్తుడగుచుండ ము
 న్నుదయించిన యసూయ నణచి ‘ఏమి యింత త్వర’ యని

ధృతి యుదయించెను. మరల సంతృప్తాభరంగుడై యువకుడు శృంగారప్రియుడగుచుండ ధృతికి బాధకముగ ‘నేను గన్నియ’ నను స్మృతిగలిగెను. ఇట్లే పూర్వపూర్వ భావోపమర్దముగ “చేయూతనొసంగు” మని శ్రమమును, “అక్కటా!” యని దైన్యమును, ‘అయ్యో కన్యాగమనముగదా’ యని విబోధమును, ‘సీవెందరుగుచున్నావ’ని యాత్మకృష్ణమును, గ్రమముగాఁ గలుగుచున్నవి. ఒక్కచోటఁ బరస్పరోపమర్దముగ నుత్పన్నమైన యనేక భావముల కలయికయే భావశబలత యందురు. గావున సీభావశబలత నిరుక్తరాజవిషయక రతి భావమున కంగమని భావము.

రసభావాదుల కంగములగు నీరసభావాదులే రసవదాద్యలంకారము లనఁబడుచున్నవి. ఇందు వ్యక్తి వివేకకారుడగు మహిమభట్టుడు “గుణీభూతమగు రసము రసవదలంకారము. గుణీభూతమగు భావము ప్రేయాలంకారము. రసాభాస భావాభాసము లూర్జస్వి అలంకారములు. భావశాంతి సమాహితాలంకారమని” రస, భావ, తదాభాస, తచ్ఛాంత్యులకు నాలుగుంటికే యలంకారశ్యము సిద్ధమైయుండ భావోదయాదుల కలంకారత్వ మెక్కడిది? పూర్వులు చెప్పలేదుగదా? యని శంకించుచున్నాడు. అందుకు ప్రకాశకారుడు “భావోదయాదులకు నామతమునఁగూడ నలంకారత్వములేదు. గాని యెవ్వఁడైన నొకఁడు వాచికలంకారత్వము చెప్పవచ్చునన్న తలంపుచే ఇవి

యే రసవదాద్యలంకారములని చెప్పితిని” సమాధాన మిచ్చుచున్నాడు.

“అయం సరశనోత్కర్షీ” యను పద్యము ధ్వనికుదాహరణమా? గుణీభూతవ్యంగ్యమునకా? మొదటిపక్షము సమ్యతమగునేని నాకును సమ్యతమే. రెండవపక్షమనుచో ప్రధానవ్యంగ్యమగు కరుణరసమునుబట్టి ధ్వన్యదాహరణ మగుచుండ నంగమగు శృంగారమునుబట్టి గుణీభూత వ్యంగ్యోదాహరణమనుట యెట్లు? ఇంకను ఏకావ్యముగాని ధ్వని, గుణీభూతవ్యంగ్యములకుఁ దమతమ భేదములతో సహ సంకరసంస్పృష్టలకు విషయముగానిది లేకపోయినను, ప్రతికావ్యమును చమత్కారప్రాధాన్యమునుబట్టి వ్యవహరించవలయునని సమాధానము. అనగా, ఒక్కపద్యమునందే ధ్వనియు, గుణీభూతవ్యంగ్యమును, సంకరముగఁగాని, సంస్పృష్టిగఁగాని యుండుచో నాకావ్యమును ధ్వనియని చెప్పవలయునా? గుణీభూతవ్యంగ్యమని చెప్పవలయునా? యని ప్రశ్నాభిప్రాయము. కావ్యమునందలి చమత్కారము ధ్వనిమూలకమగునేని ధ్వనికావ్యమనియు, గుణీభూతవ్యంగ్యమూలకమగునేని మధ్యమకావ్యమనియు వ్యవహరింపవలయునని నిష్కర్షము. ప్రకృతము “అయం సరశనోత్కర్షీ” యను పద్యమునఁ గరుణరసమునుబట్టి ధ్వన్యదాహరణ మనుటకు శక్యమైనను, అంగముగ వ్యంగ్యమగు శృంగారమువలననే చమత్కార ముదయించుటబట్టి యియ్యది యపరాగ వంగ్యమధ్యమకావ్యమునకే యుదాహరణమని కవి హృదయము.

— వాచ్యాంశ శబ్దశక్తి మూలానురణన రూపాపమాలంకారము. —

“జనస్థానే భ్రాంతం కనకమృగత్పస్థాంధితధియా
చ చోవై దేహీతి ప్రతిపదముద శ్రుప్రలపితమ్,
కృతాలంకాభర్తు ర్నదనపరిపాటీషు ఘటనా,
మయాత్మం రామత్వం కుశలవసుతా నత్వధిగతా.”

అర్థము|| రాజసేవకు విసుగుఁజెందిన యొక కవివచనము.
మయా=నాచేత, రామత్వమ్=రామధర్మము, ప్రాప్తమ్=పొందఁబడెను. కాని, కుశలవసుతా=మిక్కిలి ధనము గలిగియుండు టయు, [కుశలపులు పుత్రులుగాఁగల సీతయు] నత్వధిగతా=పొందఁబడలేదు. రామత్వమెట్లు పొందఁబడెను. అనగా, కనకమృగత్పస్థాంధితధియా=బంగారును వెదకుటయు నాశచేది కుక్ర తెలియని బుద్ధిగలవాడను. (బంగారు మృగముపై నాసచే సంభత్వము నొందిన బుద్ధిగలవాడను) నగు నాచేత జనస్థానే=జనులకు నివాసమగు గ్రామనగరాదులను, జనస్థానమను దాడకారణ్యమందు భ్రాంతమ్=తిరుగబడెను. (భ్రాంతి పొందఁబడెను.) మఱియు, దేహీతివచోవై = ఇమ్మను వచనమును, (వై దేహీతివచః సీతా యను పలుకును) ప్రతిపదమ్=అడుగడుగున, ఉదశ్రు=కన్నీరుగారగా, ప్రలపితమ్=మొఱపెట్టబడెను. భర్తుః=రక్షించువానియొక్క, పరిపాటీషు=సేవారచనలయందు, అలు=మిక్కిలి, కాఘటనా=వియపాయము. నకృతా=చేయఁబడలేదు. వద=చెప్పము. (లంకాభర్తుః=రావణునియొక్క, వదనపరిపాటీషుఘటనా=ముఖపక్షియందు శరసంయోజ

నము. కృతా = చేయబడెను) ఇట్టి నాచేత రామత్వము ప్రాప్తమైనను, కుశలవసుత పొందబడలేదని పూర్వముతో సంబంధము.

తా|| రాముడు కనకమృగాభిలాష చే దానిని వెన్నంటి దండకారణ్యంబున జనస్థానమునందు భ్రాంతుడై నట్లు నేనును బంగారుమీడి యాశ చే గ్రామనగరామలను జుట్టితి. పత్నీవిరహితుడగు రాముడు దండకారణ్యమున నడుగడుగునఁ గన్నీరుఁ గార్చుచు, వై దేహీ! వై దేహీ! యని విలపించినట్లు నేనును నడుగడుగున దుఃఖముతో 'దేహీ, దేహీ,' యని మొఱుయిడితి. శ్రీరాముడు లంకాపతియగు రావణుని కంఠములయందు బాణములను బ్రయోగించినట్లు నేనును, యజమానునియొక్క సేవారచనలయందన్ని యుపాయముల నొనర్చితి. ఇన్నివిధముల నేను రామత్వము నొందితిఁగాని, రాముడు కుశలపులు పుత్రులుగాఁగల సీతను బొందినట్లు, నేను కుశలవసుతను (ధనికత్వమును) బొందనైనని తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ బద్యములోని మూడుపాదములయందు శబ్దశక్తి మహిమచేఁ బ్రకృతాప్రకృతులగు కవి రాములకుఁ దోచెడి యుపమాలంకారము (సామ్యము) "నాచే రామత్వము పొందఁబడె"నను వాచ్యమయిన రామత్వప్రాప్తి కుపకారముగఁ గవికి సమృతము. కాబట్టి యపరాంగ వ్యంగ్యమనఁబడుచున్నది. జనస్థానాదిశబ్దములు స్వస్థానపరివర్తనము సహింపమింజేసి యిచ్చటఁ గవి రాములకు వ్యంగ్యమగు సాదృశ్యము శబ్దశక్తి

మూలము. వ్యంగ్యప్రతీతికిఁ బూర్వము “రామత్వం మయాప్తమ్” నుటచేతనే వాచ్యార్థము సిద్ధమైనందున, వ్యంగ్యమైన సాదృశ్యము వాచ్యార్థసిద్ధికి సాధకము కాఁజాలదు. గావున నిది వాచ్యసిద్ధ్యంగోదాహరణమని చెప్పురాగు. మఱియు సాదృశ్య వాచకములైన ‘వతః’ ‘భంగి’ ‘రీతి’ మొదలగు శబ్దములెవ్వీ యు లేమింజేసి యీపద్యమున నుపమాలంకారము వాచ్యము గాక మధ్యమకావ్య మనఁబడుచున్నది. “మయాప్తం రామత్వమ్” నుటకు వ్యంగ్యార్థ మెట్లుపకారకమగును? ఒకనికి సమానుడైన వానియందు వాని తాదాత్మ్యము నారోపించుట (తత్సదృశునియందుఁ దత్పారోపము) చమత్కారజనకము. రామ సదృశుడగు వానియందు రామత్వారోపము చమత్కారజనకము గావున, నట్టివాచ్యమునకుఁ బరస్పరవ్యంగ్యమైన సాదృశ్యమంగమనియే కవి యభిప్రాయము. ఈయభిప్రాయమునే “అత్ర శబ్దైక్యమూలారుణనరూపో రామేణ సహోపమానోపమేయ భావో వాచ్యంగతానీతః” అను వాక్యము తెలుపుచున్నది.

మఱియు అపరాంగవ్యంగ్యమునకును, వాచ్యసిద్ధ్యంగమునకును, భేదమేమి? స్వతఃసిద్ధమైన వాచ్యార్థమున కెచట వ్యంగ్యార్థముచే నుత్కర్షము మాత్రము సంభవించునో యదియే యపరాంగవ్యంగ్యము. ఎచ్చట వ్యంగ్యార్థ ప్రతీతి లేనిది వాచ్యార్థమే సిద్ధింపదో యద్దియే వాచ్యసిద్ధ్యంగమని యెఱుంగునది.

—♦ వ్యాచ్యసిద్ధ్యంగము. ♦—

ఇది యేకవక్తృకపద వాచ్యాంగము. అన్యవక్తృకపద వాచ్యాంగమని రెండువిధములు. ఎవరి మాటవలన గోచరించిన వ్యంగ్యార్థము వాచ్యవక్తృకమునకే యంగమగుపక్షమున ఏక వక్తృకపద వాచ్యాంగము. ఒకరి మాటవలన వ్యంగ్యమైన యర్థము మఱియొకరి వాచ్యార్థమున కంగమగుట అన్యవక్తృకపద వాచ్యాంగము. అందు,

—♦ ఏకవక్తృకపద వాచ్యాంగము. ♦—

“భౌమిమరతి మలసహృదయతాం ప్రియం

మూర్ఛాంతమః శరీరసాదమ్

మరణంచ జలదభుజగజం ప్రసహ్య

కురుతే విషం వియోగినీనామ్.”

తా॥ నాయికావస్థను నాయకునకు బోధించుటకై సామాన్యముగ వర్షర్తు వర్ణనాపరమైన వచనమును సెళ్లి యిట్లు జలుకుచున్నది. వేళువను సర్పమునుండి పుట్టిన జలవను విషము బలాత్కారముగ విరహాయువతులకు భ్రమణమును, సోమరితనమును, బహిరింద్రియ వ్యాపారశూన్యతను, మూర్ఛను, అధర్మమును, శరీరకార్యమును, మరణమును గలిగించుచున్నదని తాత్పర్యము. (ఇందలి మరణశబ్దము ముఖ్యమైన మరణము మంగళాశ్లేలమగుటచే నాలంబనోచ్ఛేదకము గావునఁ దత్సూర్యవస్థను బోధించుచున్నదని యెఱుంగవలయును.) భ్రమణమనఁగా తలత్రిప్పట మొదలగు నొక యాంతరవికారము,

లేక మనసు ఒక్కయెడ నిలుకడఁజెందకుండుట, విషయముల
యం దభిలాష లేకపోవుట యరతి. బాహ్యభ్యంతరేంద్రియ
చేష్టావిరహము మూర్ఛ.

ఇందు విషశబ్దమునకు జలముకన్న హాలాహలము వ్యం
గ్యముకాదేని 'జలదభుజగమ్' అనునెడ జలదమను భుజగ
మని మేఘసర్పములకు రూపణమేర్పడకు గావున నిందు విష
శబ్ద వ్యంగ్యమైన హాలాహలము వాచ్యమగు రూపకమునకు
సాధకమై వాచ్యసిద్ధ్యంగ మనఁబడుచున్నది.

—♦ అన్యవక్తృకపదనాచ్యాంగము. ♦—

“గచ్ఛామ్యచ్యుత! దర్శనేన భవతః కిం తృప్తిరృత్పద్యతే?
కిం త్వేనం విజనస్థయోర్హతజనః సుభావయత్యవ్యథా,
ఇత్యా మంత్రణభంగి సూచితృథా వస్థాన భేదాలసా,
మాశ్లిష్య న్నులకోత్కరాచిత తనుర్గోపీ హరిః పాతువః”

తా॥ ఓయచ్యుతా! నిన్నుఁక చూచుచుండుటచే
నేమి తృప్తిగలుగును? వెళ్లుచున్నాను. ఇట్లు మనమిరువురము
ఒంటిగానుండిన దుర్జనము వేఱుగాఁదలంచును. అని యిట్లు
“అచ్యుతా!” యను సంబోధనాచాతుర్యముచేఁ దమ వృథాన
స్థాన దుఃఖమును సూచించెడి గోపికను బులికితఁగిరుఁజై యా
లింగనమొనర్చిన శ్రీకృష్ణుఁడు మిమ్ము రక్షించుఁగాతమని తా
త్పర్యము. ‘అచ్యుతా!’ యనెడి సంబోధనముచే సూచింపఁబడు
నర్థము. నిర్జనప్రదేశమునఁగూడ మామంటి కాయాజనమును
గాంచి చలింపనివాఁడా! ఒంటరిగనుండియు మాసన్నిధిని

సంభోగాభిలాషివి గాకుంటివేని నినుజూచుట మాత్రము నేమిఫలము. ఇంతమాత్రమునకు 'పేరు రత్నార్థమిందుఁగూ యున్నార'ని లేనిపోని జనాపవాదమేల నొందవలయున ఇష్టసిద్ధిగలిగి జనాపవాదముదయించినను నాకంత దుఃఖముం దు. కావున నేను వెళ్లెదననునదియే. ఈవ్యంగ్యార్థము గోచరమునకు 'ఇత్యామంత్రణభంగి సూచితవృథా వస్థానభేదాలస శబ్దమునకు వాచ్యార్థము సిద్ధింపదు గావున నిది వాచ్యసిద్ధిగమగుచున్నది. ఇందు గోపీవచనమునలన నేర్పడిన వ్యంగ్యము కవివచన వాచ్యమున కంగమగుచున్నది. గావున సావక్తృకపద వాచ్యమున కంగమగు వ్యంగ్యమనఁబడును. పూర్వపద్యమునం దొకఁడే వక్త.

—♦ అస్ఫుటగుణీభూత వ్యంగ్యము. ♦—

“అదృష్టే దర్శనోత్కంఠా, దృష్టే విచ్ఛేదభీరుతా,
నాదృష్టేన, నదృష్టేన భవతా లభ్యతే సుఖమ్.”

తా॥ ఒక నాయక ప్రియునితో, బలుకుచున్నది.

ప్రియా! నిన్నుఁ జూడకుంటినా, ఎప్పుడెప్పుడు జూతునాయ యాశేపుట్టుచున్నది. నీవు కనఁబడితివా నన్ను విడిచిపోవు నేమే యని భయముగలుగుచున్నది. ఇట్లు నీవు కనఁబడినను, కనఁబడకున్నను సుఖములేదుగదా? యని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట నీయదర్శనమును, వియోగదుఃఖమును గలు కుండఁ జేయుమనెడి యర్థము వ్యంగ్యమగుచున్నది గాని య సహృదయులకుఁగూడ గోచరింపకుండుటచే నస్ఫుటవ్యంగ్య మనఁబడును.

—♦ సందిగ్ధప్రాధాన్య గుణీభూత వ్యంగ్యము. ♦—

“హరస్తుకించిత్పరిన్పత్తధైర్య శ్చంద్రోదయారంభ ఇవాంబు
రాశిః! ఉమాముఖే బింబఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస వి
లోచనాని.”

మూరసంభాషణము.

తా॥ వసంతర్తుప్రసంమ హరుని చేష్టావర్ణనము. ‘చంద్రో
దయారంభమున సముద్రుడువలె నీశ్వరుడు ధైర్యమును వది
లినవాడై దొండపండువంటి మోవిగల పార్వతీముఖమునందు
నేత్రములను బ్రసరింపజేసెను.” అని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట హరుడు పార్వతీముఖ పరిచుంబనమున కిష్ట
పడెనని వ్యంగ్యమగుచున్నది. సహృదయులకుఁ జమత్కారము
గలిగించుటకీ వ్యంగ్యార్థము నిమిత్తమా? వాచ్యమైన హరుని
విలోచనవ్యాపారము నిమిత్తమా? యని సందేహము పొడము
చున్నది. గావున నిది సందిగ్ధప్రాధాన్య గుణీభూత వ్యంగ్యమ
నబడును.

—♦ తుల్యప్రాధాన్యగుణీభూత వ్యంగ్యము. ♦—

“బ్రాహ్మణాతిక్రమత్యాగో భవతా మేవ భూతయే,
జామదగ్న్యస్తథామిత్ర మన్యథా దుర్మనాయతే.”

తా॥ రావణుని గుఱించి పరశురామదూత వచనమని
కొందఱును, రావణమాత్యుడగు మాల్యవంతుని వచనమని
మఱికొందఱును బలుకుదురుగాని నిజముగా నిది రావణునిగూ
ర్చి యతని మంత్రియగు మాల్యవంతునికే బరశురాముడు పం
పిన పత్రమునందలి పద్యమని మహావీరచరితనాటకము స్పష్ట

పఱచుచున్నది. బ్రాహ్మణుల ననమానించకుండుట మీయఁగ్గ నృద్ధికే కారణము. అట్లుగాదేని మిత్రుండగు జామదగ్న్యుడు (సాధుజనానమాననానహనశీలుడు) కలతఁజెందునని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట సాధుజన పక్షపాతియగు పరశురాముఁడు క్షత్రియులంబోలె సాధుజనదూషకులగు రాక్షసులంగూడ ధ్వంసముచేయునను వ్యంగ్యమును, బ్రాహ్మణప్రియులగు రాక్షసులకు జామదగ్న్యుఁడు మిత్రమను వాచ్యార్థమును బ్రాధాన్యమునఁ దుల్యములే యగుటంజేసి యిది తుల్యప్రాధాన్య గుణభూత వ్యంగ్యమనఁబడుచున్నది.

—♦ కాక్వాక్షిప్త గుణీభూతవ్యంగ్యము. ♦—

“మథ్నామి కారవశతం సమరేనకోపాత్

దుఃశాసనస్య రుధిరం నపిబామ్యురస్తః,

సంచూర్ణయామి గదయాన సుయోధనోహః,

సంధిం కరోతు భవతాం నృపతిః పణేన.”

వేణీసంహరణము.

తా. సంధివచన కుపితుండగు భీమసేనుఁడు సహదేవుని గూర్చి యిట్లనుచున్నాఁడు. “ఓసహదేవా! సమరమునఁ గోపముచేఁ గారవశతమును నేను మఢించను. దుఃశాసనుని యెదనుండి నేను రక్తమును ద్రావను. దుర్యోధనుని తొడలను గదచే నేను బొడిచేయను. మీరాజు గామపంచకమునుగోరి సంధిచేసికొననిమ్ము. అని తాత్పర్యము.

ఇందుఁ గురుకులక్షయమొనర్పఁ బ్రతినసల్పిన భీమసేనుడు ‘మథింపను’ ‘త్రావను’ ‘పొడిచేయను’ అని చెప్పుటయ సంగతముగావున ‘నమథ్నామి’ త్యాది క్రియల యందలి నజ్ఞమునందుఁ గాకుస్వరము ప్రతీతమగుచున్నది. అప్పుడు “మథింపను” మొదలగు క్రియలు “మథింపనా?” “త్రావనా?” “పొడిచేయనా?” యని యేర్పడి మీరాజు సంధిచేసికొనినను, దప్పుకనేను కౌరవులను మథింతును. దుఃశాసనుని యరమునుండి నెత్తురు బీల్తును. దుర్యోధనుని తొడలను బాడిచేయుచునని వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఈవ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థ నిషేధమునకు (అనఁగా నమథ్నామితి, మథించననునది లేదను నర్థమునకు) సమకాలముగఁ బ్రతీతమగుటంజేసి స్వతంత్రవ్యంగ్యమై ధ్వనియనబడక గుణభూత వ్యంగ్యమనబడుచున్నది.

కాకుస్వర విశిష్టధ్వనికిని, గాక్వాక్షిప్త గుణభూతవ్యంగ్యమునకును భేదమేమి? ఎచ్చటఁ గాకుస్వరప్రతీతి సమకాలమే వ్యంగ్యార్థప్రతీతి గలుగునో యందు గుణభూతవ్యంగ్యమనియు, ఎచ్చటఁ గాకుస్వరప్రతీతి యుండినను విలంబముముగ వ్యంగ్యార్థము ప్రతీతమగునో యందు ధ్వని యనియు వ్యవహారము.

—♦ అనుందర గుణభూత వ్యంగ్యము. ♦—

“వాసిర కుంజోడ్డినశకుని కోలాహలా శృణ్వంత్యాః,
గృహకర్మ వ్యాప్తతాయా వధాప్తిః సీదంత్యంగాని.”

పా॥ ౧౫.

తా॥ ఇంటిప్రక్క-లోని నికుంజమునందు సుకేతమొనర్చి

యందలి పక్షికోలాహళముచే ననగతోపనాయకాగమనయై గురుజన పారవశ్యముచేతను, నింటిపనుల యాటంకముచేతను, సంతకేతస్థానమునకుఁ బోఁజాలని నాయకావస్థ యందు వర్ణింపఁ బడుచున్నది. ప్రబ్బలి తీగల పొదరింటినుండి యెగురుచుండెడి పక్షుల కలకలరవముల వినుచు గృహకృత్యములయం దాస్తక్తయయిన కామిని యంగములు తత్తఱపడుచున్న వని తాత్పర్యము

ఇచ్చట “దత్తసంకేతుడగు నుపనాయకుఁడు లతాగృహమును బ్రవేశించియున్నాడ”ను వ్యంగ్యార్థముకంటె “కామిన్యంగములవసాదము నొందుచున్న వ”ను వాచ్యార్థమే చమత్కారజనకము గావున నిందలి వ్యంగ్యమనుందర మనఁబడుచున్నది.

ఇట్లు నిరూపింపఁబడిన యీగుణీభూత వ్యంగ్యములకు భేదావాంతర భేదములు ధ్వనిభేద ప్రభేదములవలెనే యెఱుంగవలెను. అనఁగా పూర్వోక్త ధ్వనిభేదములయందలి యసంభవిభేదములుదక్క నితరభేదములన్నియు గుణీభూత వ్యంగ్యభేదములుగ సంభవించునని తాత్పర్యము. అసంభవిభేదములెవ్వి? వస్తుమాత్ర వ్యంగ్యాలంకారభేదములే యసంభవిభేదములు. అనఁగా నెందు వస్తుమాత్రరూపమైన వాచ్యార్థముచే నలంకారము వ్యంగ్యమగునో యందు ధ్వని వ్యవహారముతప్ప గుణీభూత వ్యంగ్యవ్యవహారము సంభవించదని తాత్పర్యము. ఇందుకు “వ్యజ్యంతే వస్తుమాత్రేణ యదాలంకృతయస్తదా, ధ్రువం ధ్వన్యంగతా, తాసాం కావ్యవృత్తేస్తదాశ్రియాత్” అను ధ్వని

కారోక్తి ప్రమాణము. కావ్యవ్యవహార మలంకారసాపేక్షము గుణులజేసి యెప్పుడలంకారములు వస్తుమాత్రముచే వ్యంగ్యమగునో యప్పుడవి నిశ్చయముగా ధ్వన్యంగములే (ధ్వని వ్యవహార ప్రయోజకములే) యగునని కారికాభిప్రాయము.

మొత్తమునకు ధ్వనిప్రభేదములలో వస్తుమాత్ర వ్యంగ్యలంకారభేదములు తప్ప తక్కిన ప్రభేదములన్ని గుణీభూత వ్యంగ్యభేదములుగా నన్వయించునని నిష్కర్షము.

మున్ను నాల్గవయ్యుల్లాసమున ధ్వనికి సజాతీయభేద సంబంధము నిరూపింపబడియె. ప్రకృత మాధ్వనికే విజాతీయగుణీభూత వ్యంగ్యభేద సంబంధము నిరూపింపబడును.

అలంకార రూపములయినట్టియు, అలంకారసహితములయినట్టియు, గుణీభూత వ్యంగ్యములతో సంస్పృష్టిసంకరరూపమైన సంబంధము ధ్వనికిఁ గలుగునేని ధ్వనిభేదసంఖ్య మిక్కిలి యెక్కువగును. ఇందుకు ధ్వనికారుడు “సగుణీభూతవ్యంగ్యైః సాలూకారైః సుహృద్భేదైః స్వైః, సంకరసంస్పృష్టిభ్యాం పునరప్రవృత్త్యోతతే బహుధా.” ఆధ్వని యలంకార సహితములును, అలంకార రూపములునగు గుణీభూత వ్యంగ్యములతో సంకర సంస్పృష్టి సంబంధముగల్గెదె నానావిధములుగఁ బెంపొందునని నుడివియున్నాడు. సంకర సంస్పృష్టిసంబంధము ధ్వనిప్రకరణమున నిరూపింపబడియె.

—♦ ప్రకరణాంతరము. ♦—

ధ్వనియు, గుణీభూతవ్యంగ్యమును. వాని భేదములును

నిరూపింపఁబడినెను. ఇచ్చట శబ్దముద్వారాగాని అర్థముద్వారాగాని బోధపడునట్టి యర్థమునకు ధ్వనిత్వమెట్లు? అని వాది సంశయము బయలుదేఱుచున్నది. తన్నివృత్తికై ప్రకరణాంతర మారంభింపఁబడుచున్నది.

సంగ్రహముగా ధ్వని, వస్తుధ్వని, అలంకారధ్వని, రసధ్వని యని మూఁడువిధములు. ఇందులోఁ గొంత వాచ్యముగా నుండును. వాచ్యముగాఁగలది అవిచిత్రము, విచిత్రమని రెండువిధములు. అవిచిత్రము వస్తుమాత్రము. విచిత్రమలంకారరూపము. రసాద్యర్థ మెప్పటికిని వాచ్యముకాఁజాలదు. అదియును వాచ్యముకాఁగలదందుమేని అదెట్లు, వస్తులంకారరూపార్థములు శబ్దముచే బోధింపఁబడునట్లు రసాద్యర్థము. శృంగారాది శబ్దములచే బోధింపఁబడునా? శృంగారాది శబ్దములను బ్రయోగించినను, విభావాది ప్రతీతిలేనిచో రసప్రతీతి లేకుండుటయు, శృంగారాది శబ్దములు లేకున్నను, విభావాదిప్రయోగమాత్రముచే రసప్రతీతి గలుగుటయు ననుభవసిద్ధములగుటంజేసి రసాద్యర్థము శృంగారాది శబ్దవాచ్యమనుట సర్వదా అసంభవము. ముఖ్యార్థబాధాది కారణములు లేకుండుటచే లక్షణావిషయమనుటయు ససంగతమే. కాబట్టి రసాద్యర్థము వ్యంగ్యమనియే నిష్కర్షము.

రసాదులు వ్యంగ్యమగునప్పుడు లక్షణ ప్రవర్తింపకపోయిండు. వస్తుమాత్రము వ్యంగ్యమగునప్పుడు గలుగు లక్షణప్రవృత్తి నెట్లు నివారింపఁగల్గుదుము? మఱియు రసాదులు వ్యంజనా

గమ్యములైనను, శదితరములు తద్గమ్యములు గాకుండుట సుప్రసిద్ధము గావున వ్యంగ్యార్థములు మూడు విధములనుట యెఱ్ఱిసరిపడును.?

రసాదిభిన్నములైన యథాంతర సుక్రమితాత్వంత తిరస్కృత వాచ్యములయందు వస్తుమాతృరూపమైన వ్యంగ్యార్థములేనిది లక్షణయే సంభవింపదని ముందే “త్వామస్మివచ్చి” “ఉపకృతం బహుతత్ర” ఇత్యాదులయందు నిరూపింపబడియె. శబ్దశక్తిమూలమైన స్థలములయందు సంయోగాదులచే నభిధాశక్తినియంత్రితముకాగా అథాంతరమునకు, దానితోసహ ఉపమాలంకారమునకును బ్రతీతి వ్యంగ్యమునుట నిర్వివాదాంశము. మఱియు అర్థశక్తిమూలములయిన పస్తలంకారములు వాక్యార్థప్రతీత్యంతరము వ్యంగ్యములగుటంజేసి యవి యభిహితాన్వయవాది మతమున వ్యంగ్యములనక తప్పును. (ఇచ్చట ముఖ్యముగా శంకించునారు మీమాంసకులు.)

—♦ అభిహితాన్వయవాది మతము. ♦—

మీమాంసకులలో అభిహితాన్వయవాదులనియు, అన్వితాభిధానవాదులనియు, ఇరుతెగలవారు గలరని ముందే తెల్పితిమి. శబ్దములు సామాన్యముగఁ దమతమ యర్థములను బోధించి వేఱొక యర్థమును బోధించుటకు శక్తిలేనివికాగా, ఆకాంక్షా, యోగ్యతా, సన్నిధివశమునఁ గలిగెడి పదార్థాన్వయరూపమైన సంస్కర్మము విశేషరూపమగుటంజేసి తదవబోధనార్థము మఱియొక తాత్పర్యవృత్తి సంకేతించవలయును.

అనఁగా నభిధాన్వృత్తి వ్యతిరిక్తముగ నంగీకృతమైన యీతాత్పర్య వృత్తిచే బదముల సామాన్యర్థముగాక, విశేషరూపమైన పదార్థాన్వయము బోధింపఁబడుననియు, అభిధాన్వృత్తి యాయా పదార్థములను సామాన్యముగ బోధించి పదార్థాన్వయరూపమైన విశేషార్థమును బోధింపఁజాలదు కాఁబట్టి తదర్థము మఱియొక తాత్పర్యవృత్తి నంగీకరింపవలయుననియు, వీరి యభిప్రాయము. అభిహితాన్వయవాది శబ్దమున కర్థమిదియే. ఇట్లన్వయరూపార్థమే వాచ్యముగానప్పుడు దానికంటెఁ బరముగఁ దోచెడి యర్థము వ్యంగ్యమనక మఱేమనవలయునో విజ్ఞానూహించెదరుగాక. అనఁగా మొదటఁ బదార్థస్మృతియు, అనంతర మన్వయప్రతీతియు, దదనంతరము వ్యంగ్యప్రతీతియుఁ గ్రహముగాఁ గలుగునని యెఱుంగవలయును.

—♦ వాక్యార్థబోధ హేతువులు. ♦—

ఒక వాక్యములోని పదార్థబోధానంతరము పరస్పర సంబంధరూపమైన వాక్యార్థబోధము ఆకాంక్షా యోగ్యతాసన్నిధులనెడి మూఁడు నిమిత్తములచేఁ గలుగుచున్నది.

—§ ఆకాంక్ష. §—

వాక్యమునందే పదములేనిది యేయితరపదమున కన్వయము సంభవింపదో నూపదమునకా పదముతోఁగల ప్రకోశత్యావకత్వ (ప్రశ్నను బుట్టించుట) మాకాంక్షయనఁబడును.

—§ యోగ్యత. §—

వాక్యమునందొక పదార్థమునందు మఱియొక పదార్థమునకు సరిపడు సంబంధముండుటయే యోగ్యత యనఁబడును.

—♦ సన్నిధి. ♦—

వాక్యమునందుఁ బరస్పర సంబంధముగల పదము లొక దానితో నొకటి దగ్గఱ దగ్గఱజేరి యుండుటయే సన్నిధి. ఇది యే యాసత్తి యనఁబడును.

“కృష్ణుఁడు దుష్టులను శిక్షించును.” ఇందుఁ గృష్ణాదిపదములు మూఁడును బరస్పరసాపేక్షములై క్రియయందన్వయించుచున్నవి. మఱియు నిందొక పదార్థమునకు మఱియొక పదార్థముతో సంబంధమును, సన్నిధియు నుండుటఁబట్టి శబ్దబోధము (వాక్యార్థజ్ఞానము) నిరాక్షేపముగఁ గలుగుచున్నది. అగ్నిచే వృక్షమును దడుపుచున్నాడను నెడఁ బదపదార్థములకు సరియైన సంబంధము లేమింజేసియు, “రాముఁడు నిన్నవచ్చి వేఁపచెట్టుకు సీరుబోసి రంగఁడు చెప్పఁగా సంవత్సరము వెళ్ళిపోయె”ననునెడ “రాముఁడు వచ్చి సంవత్సరము వెళ్ళిపోయె”నను పదములకు సన్నిధి లేమింజేసియు, గోడ, చెట్టు, రాయి, వాన, సంత, గాలి, వాన యనునెడఁ బదములు పరస్పరసాపేక్షములు కాకపోవుటంజేసియు, శబ్దబోధము గలుగదు.

—♦ అన్వితాభిధానవాది మతము. ♦—

అన్వితాభిధానవాదులయిన ప్రాభాకరులు (మీమాంసకులు) బాలునికి వ్యుత్పత్తి మొదట వృద్ధవ్యవహారము వలనఁ గలుగుచున్నది. అందు వ్యుత్పాదక వృద్ధుఁడు, ప్రయోజకవృద్ధుఁడనియు, ప్రయోజ్యవృద్ధుఁడనియు రెండు విధములు. ప్రయోజకవృద్ధుఁడు ఉత్తమవృద్ధుఁడనియు, ప్రయోజ్యవృద్ధుఁడు

మధ్యమ వృద్ధుడనియు, జెప్పబడుదురు. వీరి వ్యవహారము వలన బాలుడు వ్యతృన్నుడగును. (అర్థజ్ఞానము గలవాడగు నీ.) ఈవృద్ధ వ్యవహారము మున్ను రెండవయుల్లాసమున నిరూపింపబడియు, స్పష్టార్థము మరల నుదాహరింపబడుచున్నది. ప్రయోజకవృద్ధుడు “గోవును దెమ్ము.” “గుఱ్ఱమును దెమ్ము”ని చెప్పగా బ్రయోజ్యవృద్ధుడు ఆవును, గుఱ్ఱమును దీసికొనిరాగా, బాలుడు చూచుచుండి మరల ప్రయోజక వృద్ధప్రేరితుడగు ప్రయోజ్యవృద్ధుడు గుఱ్ఱమును దీసికొని పోవుచుండ వాని యానయన నయనములంబట్టి (తెచ్చుటయు, తీసుకొని పోవుటయుబట్టి) ‘యిది గుఱ్ఱము.’ ‘ఇది యావు.’ అని వ్యతృన్నుడగుచున్నాడు. ఈయర్థమునే “శబ్దవృద్ధాభిధేయాంశ్చ ప్రత్యక్షేణా త్రపశ్యతి, శ్రోతుశ్చ ప్రతిపన్నత్వమనుమానేన చేష్టయా అన్యథా నుపపత్త్యాతు బోధేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికామ్ అర్థాపత్త్యా వబోధేత సంబంధం త్రిప్రమాణకమ్.” అనుకారికలు బోధించుచున్నవి. బాలుడు శబ్దవృద్ధాభిధేయములను (అనగా గోవును దెమ్మును శబ్దమును, ప్రయోజక ప్రయోజ్యవృద్ధులను, గవానయనమను నభిధేయమును, (అర్థమును) బ్రత్యక్షప్రమాణముతోఁ జూచుచున్నాడు. మఱియు, శబ్దమును వినిన ప్రయోజ్యవృద్ధుఁ డర్థము నెఱుంగుటను అనుమాన ప్రమాణముతోను గవానయన నయనరూపములయిన చేష్టలతోను, గ్రహించుచున్నాడు. పిదప అన్యథానుపపత్తిరూపమైన యర్థాపత్తిప్రమాణముచేత (అనగా గోవునుదెమ్మును వాక్యమును వినుటచే

గనానయనార్థజ్ఞానము పరస్పర వాచ్యవాచకభావ సంబంధము లేనిది సంభవింపదనునట్టి యనుపపత్తిప్రమాణముచేత) ఈశబ్దములకును, వీని యర్థములకును, బరస్పరము వాచ్యవాచకత్వరూపమున ద్వివిధమైన యిభిధాశక్తి గలదని యెఱుంగుచున్నవాఁడు. అనంతరము ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తిరూప ప్రమాణ త్రయాత్మకమయిన సంబంధమును (అనగా ఆనయన నయనములచే గోశబ్దమునకు గోవే యర్థమనియు, ద్వితీయావిభక్తికిఁ గర్మత్వమే యర్థమనియు) గ్రహించుచున్నాఁడు. అని వైకారి కల అభిప్రాయము. ఇట్లు పరస్పరాన్వితములైన వాక్యస్థితపదములందే సంకేతము గ్రహింపఁబడును. గావున విశిష్టపదార్థము లే వాక్యార్థముగాని, పదార్థవైశిష్ట్యము వాక్యార్థము గాదని వీరి మతరహస్యము.

—♦ ప్రత్యక్షాచి ప్రమాణములు. ♦—

పదార్థజ్ఞానసాధనములు ప్రమాణములు. అయ్యవి ప్రత్యక్షము, అనుమానము, ఉపమానము, శాబ్దము, అని తాత్కాలికమణిమున నాలుగు విధములు. మఱి యితరవేదాంతాది మతములం దర్థాపత్తిప్రమాణాదులుగూడ గ్రహింపఁబడుచున్నవి. అంకు ఇంద్రియములకును, బదాగములకును గల సన్నికర్షణసంబంధమును బట్టి గలిగెడి జ్ఞానమే ప్రత్యక్షమనఁబడును. అనగాఁ గృష్ణుని నేరుగాఁ గంటితోఁ జూచునప్పుడు నేత్రమునకును గృష్ణునికిని గల సంబంధముచేత 'వీడు కృష్ణుఁడను జ్ఞానము గలుగును. ఇట్టి జ్ఞానమే ప్రత్యక్షమనఁబడునని భావము. ఒక హేతు

పునుబట్టి తన్నియతమైన పదార్థమును సాధించుట యనుమాన ప్రమాణము. పర్వతమునందు బాగనుఁగాంచి మహానసాది దృష్టాంత బలమువలన నాహేతువుచే బర్వతమునందు నిప్పుగలదని సాధించుట యనుమాన మనఁబడునని భావము. ఒక పదార్థము పోలికనుబట్టి మఱియొక యపరిచితపదార్థమును దెలిసికొనుట యుపమానము. గోవువంటిది గవయమృగమని విన్నవాడొకప్పుడు అరణ్యమున నొక మృగమును గాంచి యిది గోవువంటిది గావున గవయమృగమని తెలిసికొనుట యుపమానమని భావము. ఇదపదార్థముల సాయమునఁ గలుగు వాక్యార్థజ్ఞానమే శాబ్దప్రమాణము. ఇవిషయ మాకాంక్షాది నిరూపణావసరమున వివరింపఁబడియె. చాలునిఁకఁ బ్రకృతానుప్రసక్త ప్రసంగము. ప్రకృత మనుసరింతము.

నిరుక్త ప్రమాణములనుబట్టి యన్వితములైన పదార్థములే వాక్యార్థములు కాఁబట్టి యందుకై వేఱుగఁ దాత్పర్యవృత్తి సంగీకరింప నవసరములేదని వీరి నిష్కర్షము.

ఈమతమునందును, సామాన్య విశేషరూపార్థములే సంకేతవిషయములు గావున నతివిశేషరూపమై వాక్యార్థాంతర్గతమైన గవానయనాద్యర్థమే వాచ్యముగానప్పుడు వక్తృబోధవ్యాది వైశిష్ట్యముచేత వాక్యార్థప్రతిత్యనంతరము గలిగెడి యర్థాంతరము వాచ్యమనుట యెవ్వరికిఁ దరము? అనఁగా, ఘటాదులు వస్తురూపముగ వస్తుపదవాచ్యములైనను, ఘటాదిరూపమున వాచ్యములుగానట్లు ఆనయనము ఆనయనపద వాచ్య

మైనను గవాన్వితానయనము ఆనయనపదవాచ్యము గాకుండుటఁబట్టి యసంగతీతమై వాక్యగమ్యమైన గవానయన పదార్థము ప్రాథమికబోధ విషయమైనను వాచ్యముగానప్పుడు దానికంటెఁ బరముగఁ దోచెడి యర్థాంతరము వ్యంగ్యమనక వాచ్యమనుట మిక్కిలి యసంగతమని తాత్పర్యము.)

పూర్వమతమునఁ బదార్థాన్వితార్థమును, రెండవ మతమున సామాన్యముగఁ బదార్థాంతర మాతాన్వితార్థమును, సంగతవిషయములు గావున రెండుమతములందును వాచ్యార్థము వాచ్యమే కాజాలదు.

మఱికొందఱు వ్యంగ్యార్థప్రతీతి నైమిత్తికము (నిమిత్తమునుబట్టి యేర్పడినది) అందుకు నిమిత్తము లితరము లేవ్వియు లేమిఁజేసి శబ్దమే యనవలయును. అదియును బోధ్యబోధకత్వరూపమైన నిమిత్తత్వము లేనిది సుభవింపకు గావున వ్యంగ్యార్థమునూడ అభిధాన్యాపార బోధ్యమే యని వాదించురు. మఱియు శబ్దమును వినిన యనంతరమే తోచునటువంటి యర్థము సందృతమును శబ్దమే నిమిత్తమనియు, అందునలనఁ దోచెడి యర్థాంతరము నైమిత్తికము గావున దాని ననుసరించి శబ్దమునకుఁ బునఃపునఃసంధానము కల్పింపఁబడుచున్నది. కాఁబట్టి వాచ్యార్థమునందువలె వ్యంగ్యార్థమునందును, అభిధాన్యాపారమే ప్రవర్తించునుగాని వ్యాపారాంతరమును గల్పించుట యన్యాయమనియు, వాది యభిప్రాయము.

నిమిత్తత్వము కారకత్వము, జ్ఞాపకత్వమని రెండు విధ

ములు. ప్రకృతము నైమిత్తికప్రీతినిగూర్చి శబ్దమునకుఁగల నిమిత్తత్వము కారకత్వరూపమా? జ్ఞాపకత్వరూపమా? శబ్ద మర్థమునకుఁ బ్రకాశకమగుటంబట్టి జనకత్వరూపమైన కారక త్వము సంభవింపదు. అర్థాంతరబోధకముగ నజ్ఞాతమైన శబ్దము నకు జ్ఞాపకత్వము మాత్రమెట్లు సంభవించును? ఒకవేళ శబ్ద మర్థబోధకముగా నెఱుంగఁబడినను సంకేతముచేతనేగదా? ఆ సంకేతముగూడ అన్వితమునందే గావున శబ్దమునకు నిమిత్తత్వ మే నిశ్చితముగానప్పుడు నైమిత్తికప్రీతి మాత్రమెట్లు గలుగ చచ్చును? కాబట్టి “నైమిత్తికానుసారేణ నిమిత్తాని కల్ప్యంతే” యను న్యాయముంబట్టి వ్యంగ్యార్థముగూడ అభిధావ్యాపార బోధ్యమనుట విచారశూన్యమగుమాట.

అనఁగా వ్యంగ్యార్థప్రీతినిగూర్చి శబ్దమునకు జ్ఞాపకత్వ రూప నిమిత్తత్వమును మేము సహిత మంగీకరింతుము. అందే మియు సుదియమ, లేదు. గాని, వ్యంజనావ్యాపారము నంగీకరింపనిది శబ్దమునకు జ్ఞాపకత్వ నిమిత్తత్వ మెన్నఁడును బాసఁగదు. వ్యాపారములేనిది శబ్దమునుండి యర్థమెప్పటికి బోధపడదు. వాచ్యార్థ లక్ష్యార్థములు బోధపడుటకై యభిధానక్షణా వ్యాపారముల నంగీకరించునట్లు వ్యంగ్యార్థప్రీతినిగూర్చియు నొక్కవ్యాపార ముండవలయును. లేదేని శబ్దమునకు నిమిత్తత్వమే యెఱుకపడకుండుటంజేసి నీవొప్పుకొనెడి నైమిత్తికరూపమైన వ్యంగ్యార్థబోధమే కలుగనేరదు. వ్యాపారములేనిదే శబ్దము వ్యంగ్యార్థమును బోధించునందుమేని సర్వసమ్మతము

మీమాంసకమతమునందు “యాగములలో ఋత్విజులు ఎట్టుని రుమాళ్లు గట్టుకొని తిరుగుచుండరనునట్టి యర్థముగలట్టి యు, పెరుగుచేత హోమముచేయుచున్నాడను సర్థముగలట్టి యు, “లోహిణోష్ఠీసా ఋత్విజః ప్రచరంతి,” “దధ్నాజుహోతి” అను వాక్యములచేతఁ దత్తత్సంబంధి యాగాదిక్రియలనుగూర్చి ప్రమాణాంతరముచే సిద్ధమైన పదార్థములుగాక సాధ్యమైన పదార్థములు విధింపఁబడుచున్నవి. ప్రిమాణాంతరముచే బ్రాపించువానిని మరల విధించుట అయ్యుక్తము గావున నెద్ది యపాప్రమోదానినే విధింపవలయును. ఎద్ది విధేయమో దానియందే వాక్యమునకుఁ దాత్పర్యము. దేనియందుఁ దాత్పర్యమో యద్దియే వాక్యార్థము. ఆయపాప్రార్థమును బోధించుట కే యావాక్యము ప్రయోగింపఁబడినదిగాని వాక్యములోని యన్నిపదార్థములను బోధించుటకుఁగాని, విధించుటకుఁగాని కాదనియే “యత్పరః శబ్దః సశబ్దార్థః” అను న్యాయము తెలుపుచున్నది. అందువలనఁ బైవాక్యములయందు “ఋత్విక్కులెట్టుని పాగాలతోఁ బ్రచరింపవలయు” ననుట యితరవాక్యముచే సిద్ధమైనందువలన నీవాక్యముచేత నుష్ఠీషములయందు తాహిత్యమును, “అగ్నిహోత్రం జుహోతి” మొదలగు వాక్యములచే సిద్ధమైన దధికి “దధ్నాజుహోతి” యను వాక్యముచేఁ గరణత్వము మాత్రమును విధింపఁబడుచున్నవి. అందువలన నీ వాక్యములకు తాహిత్యవిధియందును, కరణత్వవిధియందును మాత్రమే తాత్పర్యము. పై న్యాయమునకుఁ గూడ శబ్దమునకు

ముఖ్యార్థమునందుఁ దాత్పర్యముగాని ప్రతీతమైన యర్థమునందుఁగాదు. “యత్పరఃశబ్దః సశబ్దార్థః” అను న్యాయమునకు శబ్దోపాత్తమైన ముఖ్యార్థమునందే తాత్పర్యము కాదందుమేని “పూర్వుఁడు పరుగిడుచున్నాఁడ”ను వాక్యమునకు ఉపాత్తము గానట్టి “అపరుఁడు నిలువఁబడియున్నాఁడ”ను సర్థమునందుఁ దాత్పర్యము గలుగవలయునుగదా? కావున నుపాత్తమైన శబ్దార్థమునందే వైన్యాయమునకుఁ దాత్పర్యమని యభిప్రాయమును గల్పించుట సమాజసము.

కొందఁ టియ్యభిప్రాయమును సమ్మతింపక ఉపాత్త శబ్దార్థమునందే వైన్యాయమునకుఁ దాత్పర్యమందుమేని “విషం భక్షయ మాచాస్య గృహేభుంక్తాః” “విషమును దినుము. వీని యింటిలో భుజిపకుచు”ను నెడ విషభక్షణ నాక్యమునకు శబ్దోపాత్తము కానటువంటి “వీని యింట భుజిపకుచు”ను వాక్యార్థమునం దెట్లు తాత్పర్యము సంగతమగును? నిరుక్తవాక్యమున కనుపాత్త శబ్దార్థమునందుఁ దాత్పర్యముండుట వలన నుపాత్త శబ్దార్థమునందే వాక్యమునకుఁ దాత్పర్యమనుట అయుక్తమందురు. గాని విమర్శించినచోఁ బైవాక్యమునకుఁ గూడ ఉపాత్త శబ్దార్థమునందే తాత్పర్యము గనఁబడుచున్నది. అదియెట్లున, “విషంభక్షయ మాచాస్య గృహేభుంక్తాః” అను వాక్యముల యందుఁగల చకారము రెండు వాక్యములకు నేకవాక్యతను సూచించును. వాక్యములు రెండును సమాపక క్రియాన్వితము లగుటంజేసి పరస్పరాంగాంగి భావమును జెప్పఁగూడదు. ఇది

యొక మిత్రునకుఁ జెప్పనది గావున “వీని యింటిభోజనము విష భక్షణముకంటెఁ జెడ్డది. సర్వవిధముల వీనియింట భుజింపకుము”ని విషభక్షణవాక్యమునకును ఉపాత్తశబ్దార్థమునందే తాత్పర్యమని యూహించునది.

మఱియు శబ్దశ్రవణానంతర మేయేయర్థము తోచుచున్నదో యుదంతటను సభిధావ్యాపారమే ప్రవర్తించుననినయెడల “బ్రాహ్మణుడా! నీకుఁ బుత్రుఁడు గలిగినాఁడు.” ‘విప్రుడా! నీకన్నియ గచ్చిణి’ యను వాక్యములనుండి హర్షశోకము లెట్లు గోచరించును? అవి శబ్దములకుఁ బ్రసిద్ధములుగ వాచ్యములు గావుగదా? శబ్దముయొక్క దీర్ఘదీర్ఘతర వ్యాపారము చేతనే యవి గోచరించుననిన, లక్ష్యార్థప్రతీతికై లక్షణనేల యంగీకరింపవలయును? మీమాంసకమతములోని శ్రుతి, లింగ, వాక్య, ప్రకరణ, స్థాన, సమాఖ్యలను నంగములకెట్లు పూర్వ పూర్వబలీయ స్వము సిద్ధించును. కావున అన్వితాభిధానవాది మీమాంసకమతమునందును ‘నిఃశేషచ్యుత చందనమ్మి’ త్యాదులందుఁ దోచెడి విధికి వ్యంగ్యత్వమే సిద్ధమగును.

మఱియు, వాచ్యవాచకత్వములకంటె వేఱుగ వ్యంగ్య వ్యంజకత్వముల నంగీకరింపకుండుమేని యసాధుత్వాదులు నిత్య దోషములనియు, కష్టత్వాదు లనిత్యదోషములనియు, విభాగమే నిష్ప్రయోజనమగును. అన్నియు వేఱువేఱుగఁ దోచుచుండుటవలన విభాగము నిష్ప్రయోజనమనుటకు వీలులేదు. వాచ్యవాచకత్వ వ్యతిరిక్తముగ వ్యంగ్యవ్యంజకభావము నంగీక

రించిన వ్యంగ్యార్థము బహువిధమగుటంజేసి యొకానొకచోట నేదో యొక దానికి ఔచిత్యముగ విభాగవ్యవస్థ యుపపన్నమగుచునే యున్నది. వ్యంజనావ్యాపారము సంగీకరింపకుండినఁ బదములకన్నింటికి వాచకత్వశక్తి సాధారణమగుటంబట్టి “పర్యాయపదములలో నొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కశబ్దము నుపయోగించిననే సారస్యమను నియమము పొసంగనేరదు. అదియెట్లు?.

“ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం,

సమాగమ పార్థనయాకపాలినః”

(కుమానసంఘము)

తా॥ తపంబొనరించుచున్న పార్వతి నుద్దేశించి బ్రహ్మచారి వేషధారియైన శివుఁడు స్వనిందాపరముగఁ బలుకుచున్నాఁడు. “ఓపార్వతీ! నీవు కపాలధారియైన శివునిఁ బొందఁగోరుటచే నిప్పుడు రెండు వస్తువులు నిందాపాత్రములగుచున్నవి గదా?” అని తాత్పర్యము. ఇచ్చటఁ గపాలశబ్దమువలన శోచనీయత్వము స్పష్టమైనట్లు పినాక్యాది పదప్రయోగముచే స్పష్టముగాదుగదా? కపాలి పినాకి శబ్దములు పర్యాయములే యైనను, అర్థవిశేషప్రతీతియందుఁ బరస్పరము తారతమ్యము తప్పక గోచరించుచునే యున్నది. అయ్యది వ్యంజనావ్యాపారకృతమనక మతేమనవచ్చును? లేనిచోఁ బినాక్యాది పదములకంటెఁ గపాల్యాది పదములచేఁ గలుగు కావ్యానుగుణత్వమెట్టిది?

మఱియు, వాచ్యార్థ మందఱి కొక్కవిధముగనే తోఁ

చుచుండును. “సూర్యుడస్తమించె” ననునెడ అందఱకు సర్వదా స్ఫురించునటువంటి వాచ్యార్థమొక్కటే. వ్యంగ్యార్థమున్నది గాదు. అది ప్రకరణవిశేషమునుబట్టియు, వక్తనుబట్టియు. గాఢమైన హింశావానినిబట్టియు, నానావిధములుగఁ దోచుచుండును. ఎట్టులనఁగా “సూర్యుడస్తమించె” నని యుద్ధప్రకరణమునఁ జెల్లిన రాత్రి యుద్ధము కపటభూయిష్టము గావున యుద్ధము నుండి నివర్తింపుడని సైనికులకును, వ్యభిచారిణి నుద్దేశించి చెల్లిన నభిసరణమునకు సమయము సమీపించెననియు, వాసక సజ్జికకుఁ బ్రియుఁ డిఁక రానున్నాడనియు, బనివాండ్ర కిఁకఁ బని చాలింతమనియు, బాహ్మణుల కిఁక సాయంతనవిధి ననుష్ఠింపవలెననియు, బాటసారికి దూరము వెళ్లరాదనియు, గొల్లలకు, ఆవుల నింటికీ దోలుకొని వెళ్లవలయుననియు, తాపశీల తులకిఁకఁ దాపమడుగుననియు, కోమట్ల కంగడినెత్తవలయుననియు, విరహిణికికను బ్రియుఁడు రాలేదే యనియు, ఆయా వ్యక్తులకనుగుణముగ నానావిధములఁ దోచుచున్నది. గావున వాచ్యవ్యంగ్యములకు భేదము లేదనుట సర్వథా అసంగతము.

మఱియు “నిఃశేషచ్యుతచందనమ్మి” త్యాదులయందు వాచ్యార్థము నిషేధరూపముగను, వ్యంగ్యార్థము విధిరూపముగను, నుండుటఁ బట్టియు, వాచ్యవ్యంగ్యములకు భేదములేదనుట యోతమాత్రము యుక్తియుక్తము కానిమాట. ఇంకను,

“మాతృర్యముతాసర్య విచార్యకార్య

మూర్యాః సమర్యాద ముదాహరన్తు,

సేవ్యా నితంబౌః కిముభూధర్కాణా

ముతస్మరస్మేర విలాసినీనామ్.” (భర్తృహరి.)

తా॥ ఆర్యులు మాత్సర్యము విడిచి యుక్తాయుక్తముల బోగుగాఁ బరికించి మర్యాదగాఁ బలుకవలెను. ప్రపంచమునందు సేనింపఁదగినవి పర్వతనితంబములా? లేక చిఱునగవుతో విలసింపడి కామినీ నితంబబింబములా? అని తాత్పర్యము.

ఈపద్యమునందు వాచ్యార్థము సంశయాత్మకము. శాంతపురుషునకు శాంతరస నిశ్చయమును, శృంగారిపురుషునకు శృంగారినిశ్చయమును వ్యంగ్యములు. కావున నిందు వాచ్యవ్యంగ్యములకుఁగల పరస్పరసంశయ నిశ్చయరూపమైన స్వరూపభేదమును,

“కథ మననిప! దర్పే యన్ని శాతాసిధారా

దళన గళితమూర్ధ్నాం విద్విషాం స్వీకృతాశ్రీః,

నను తవ నిహతారే రప్యసా కిం నసీతా

త్రిదివసుపగతాం గైర్వల్లభా క్షీరేభిః.”

తా॥ ఓయవనిపా! నీవు బహుతీక్షణుడైన ఖడ్గముతో కశ్రువుల తలలు ఖండించి వారి సంపదను స్వీకరించితినియేల గర్వించెదవు? నీవు శత్రువులను సంహరించినను నీక్షీర్ని ఈయంగహీనులగు నీశత్రువులు స్వర్గమునకుఁ గొనిపోవలేదా? (కావున నీవేల గర్వించెదవని పూర్వముతో సంబంధము) అనఁగా రాజు శత్రువుల సంహరింప నాతని క్షీరి స్వర్లోకపర్యంతము వ్యాపించెనని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట “సంరక్షణ సమస్యండవగు నీవు జీవించియుండఁ గనే చచ్చిన నీశత్రువులు నీకీర్తిని హరింప నీకు గర్వమునుచిత” మని సామాన్యముగఁ దోచెడి రాజు నిందచే ‘సకల శత్రువుల ను జయించి నీవు ముల్లోకములఁ గ్రీవడసితివ’ను రాజస్తుతి వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఇంను వాచ్యవ్యంగ్యములకుఁగల నిందాస్తుతి రూపమైన స్వరూపభేదమును, వాచ్యార్థము ముందును, వ్యంగ్యార్థము తర్వాతను స్ఫురించుటచే గలుగు కాలభేదమును, వాచ్యము కేవల శబ్దాశ్రయముగాను, వ్యంగ్యము శబ్ద, తదేక దేశ, తదర్థ, వర్ణ, సంఘటనాశ్రయముగాను నుండుటచే గలుగు నాశ్రయభేదమును, వాచ్యము కేవల శబ్దానుశాసనజ్ఞానముచేతను, వ్యంగ్యము ప్రకరణాది సహాయమైన ప్రతిభానైర్మల్యముతోఁగూడిన శబ్దానుశాసనజ్ఞానముచేతను గోచరించుటంబట్టి గలుగు నిమిత్తభేదమును, మఱియుఁ గార్యసంఖ్యా భేదములును,

“కస్య వా న భవతి రోషః దృష్ట్యా ప్రియాయాః సప్రణ మధరమ్! సభ్రమర పద్మాఘ్రాయని! వారితవామే! సహస్వే వానీమ్.”

(ప్రా॥ ఛా॥)

తా॥ దేశాంతరమునుండి వచ్చిన ప్రియుడు ఉపపతి దష్టమైన తన ప్రేయసి మోవినిఁగాంచి కుపితుడగుచుండ వానిని నుంచించుటకై సఖ ‘నీప్రేయసి నిరపరాధ’ యని తెలుపుట కిట్లు బలుకుచున్నది. ఎట్టివారికిఁగాని దెబ్బతగిలిన ప్రేయసి యధరముం గాంచి కినుకవొడమకుండునా? పిచ్చిదానా! పద్మములోఁ

కుమ్మెదయున్నది. వాసన జూడకుమని యెంత బ్రతిమాలినను నింటివా? సరే యిప్పుడోర్పుకొమ్మని తాత్పర్యము.

ఇచ్చటఁ బద్యార్థమునకు సుబోధ్యయగు నాయక విషయము. 'ఈపెదవిని భ్రమరము గఱచినదిగాని యుపపత్తిగాదు' ను వ్యంగ్యార్థమునకు నాయకుఁడు విషయము. 'ఇదిగో చూచితివా, నాసామర్థ్యము. నేనెట్లు తప్పించితినో' యను వ్యంగ్యమునకు నెదురింటి కామిని విషయము. 'ఇప్పుటికేమో యిట్లు తప్పించితిగాని యికమీఁద నిట్లాచరింపఁగూడదు'ను వ్యంగ్యమున కుపనాయకుఁడు విషయము. 'ఈపె పెదవిని గఱచినది తుమ్మెదగాని, ప్రియుఁడు గాఁడు'ను వ్యంగ్యమునకు సవతి విషయము. 'పాపము. అమాయకురాలు. ప్రపంచపరిజ్ఞానమేమియు నీమెకులేదు. వేఱుగ భావింపకుఁడు'ను వ్యంగ్యమున కిత్తమామలు విషయము. ఇన్నియర్థములు పై పద్యమునుండి వ్యంగ్యమగుచున్నవి. ఇట్లు వాచ్యమునకు నాయకామాత్రమును, వ్యంగ్యార్థమునకు సభి తత్కాంతాదులును విషయములగుటంబట్టి గలిగెడి విషయభేదమును స్పష్టముగా అద్దమువలె గన్పట్టుచుండినను వాచ్యవ్యంగ్యములకు భేదములేదని వాదించుపక్షమున నెక్కడఁగాని నీలపీతాదులకుఁగూడ భేదమేలేదని చెప్పువలసియుండును. ప్రత్యక్షసిద్ధమైన నీలపీతాదిభేదమును దోసిపుచ్చలేమనుచో అనుభవసిద్ధమైన వాచ్యవ్యంగ్యముల భేదమునుమాత్ర మెట్లు నివారింపఁగల్గుదుము?

మఱియు, విరుద్ధధర్మజ్ఞానమే భేదగునియు, కారణభేద

మే భేదహేతువనియుఁగదా, చెప్పఁబడుచుండును. వాచ్యవ్యంగ్యములయందు స్పష్టముగ స్పృహపాదిభేదమును, శబ్దానుశాసనాదిభేదహేతువులును గన్పట్టినప్పుడు వానికైక్యతనెల్లు సంపాదింపఁగల్గుదురో యెఱుఁగఁజాలము. మరియు, వాచ్యవ్యంగ్యములకేకాక వాచక వ్యంజకములకుఁగూడ వైధర్మ్యము (విరుద్ధధర్మములు గలిగియుండుట) కనఁబడుచున్నది. అది యెట్లునఁగా,

వాచకములు సంకేతితార్థమునే బోధించుచుండుటవలన సవియథాపేక్షములుగాను, వ్యంజకములు తీరామలయందు లేని పావనత్వాదులనే బోధించుటంజేసి యర్థాపేక్షములు కానివిగాను నుండును. మున్నుపపాదింపఁబడిన “వాసీరకుంజోడ్డిన” అను పద్యము వాచ్యార్థమాత్ర విశ్రాంతమైనను, తాత్పర్య విషయముకాని యొక యర్థాంతరము స్వశబ్దానభిధేయమై వలదనినను బ్రతీయమానమగుచు నేవ్యాపారమునకు విషయము కావలయునో మీరే యూహింపుడు.

ఒకవేళ వాచ్యవ్యంగ్యముల కభేదము పొసఁగకుండినను, మున్ను నిరూపించిన “రామోఽస్మి సర్వంసహే,” “రామేణ ప్రియజీవితేనతుకృతం ప్రేష్టుః ప్రియో! నోచితమ్” “రామో సౌ భువనేషు విక్రమగుణైః ప్రాప్తః ప్రసిద్ధిపరామ్” ఇత్యాదులయందు లక్ష్యార్థముగూడ నానావిధత్వమును బొందుచు నర్థాంతర సంక్రమితత్వాది విశేషహేతువగుచుండుట చేతను, దానిబోధముగూడఁ గేవల శబ్దాధీనముగాక శబ్దార్థాధీనమై

కరణాదుల నపేక్షించునదిగూడ నగుటచేతను, లక్ష్యార్థమే న్యంగ్యార్థమనక క్రొత్తగా నొకదానిని న్యంగ్యమని యేల చెప్పవలయునని కొండలు ప్రశ్నింపవచ్చునుగాని నానావిధమైన లక్ష్యార్థముగూడ నానాధిక శబ్దార్థమువలె నియతమే గావున అనియతమైన న్యంగ్యార్థముతో లక్ష్యార్థమున వైకృత సమకూరనేరదు. ఎదైనను ముఖ్యార్థసంబంధములేనిది లక్ష్యార్థమునుపపాదింపఁ గలుగుదుమా? న్యంగ్యార్థము ప్రకరణాదుల సాయమున నొక్కయొడ ముఖ్యార్థముతో నియతసంబంధము గలదిగాను, నొక్కయొడ అనియతసంబంధము గలదిగాను, నొక్కయొడ సంబంధసంబంధము గలదిగాను దోచుచుండును.

మఱియు, “శ్వశ్రూరత్రనిచుజ్జతి అత్రాహం దివసకం ప్రలోకయ, మాపథిక! రాత్ర్యాధ! శయ్యామామావయోర్ని నుంక్ష్యసి.” ఇత్యాది వినశీతాస్యపరవాచ్యధ్వనియందు ముఖ్యార్థ బాధామలెవ్వియు లేవుగదా? అవి లేనప్పుడిందు లక్షణయొక్కడిది? లక్షణ యుంజినను బ్రయోజనప్రతీతికై వ్యంజన నవశ్య ముగీకరింపవలయునని ప్రతిపాదించితిమి. అభిధాన్యాపారము సంకేతము ననుసరించురు. లక్షణ ముఖ్యార్థబాధాదిహేతుత్రయమును గోరురు. ఈరెండింటి కింతమాత్రము తప్ప మఱి విశేషమైన భేదమేదిగలదు? అందువలననే లక్షణయభిధాన్వుచ్చభూతమని నాడుదురు. వాచకత్వమునకే వ్యంజనతో వైకృత పాసఁగనప్పుడు తత్పుచ్చభూతమైన లక్షణతో నెట్లు పాసఁగును? కావున వ్యంజన లక్షణననుసరించి ప్రవర్తిం

చుటవలన లక్షణాత్మకమనుటకును, లక్షణానుసారిమాత్రమే కాక యభిధానుసారియు నగుటవలన సభిధాత్మకమనుటకును, అవాచక వర్ణాద్యనుసారి యగుటవలన సభిధా లక్షణోభయ మాత్రానుసారి యనుటకును, నేత్రవ్యాపారాది చేష్టానుసారి యగుటవలనఁ గేవల శబ్దానుసారియనుటకును వలనుపడదు. గావున అభిధాలక్షణా తాత్పర్యాది వృత్తులకంటె సతిరిక్తముగ ధ్వనిన (వ్యంజనా) న్యాపార మొకటి గలదని యంగీకరించుట మనకుఁ దప్పని సరియైయున్నది.

—♦ నియతాది సంబంధములు. ♦—

మున్నుపపాదింపఁబడిన “శ్వశ్రూరత్ర నిమజ్జతి” ఇత్యాదులయందు “నాశయ్యయందుఁ బ్రవేశించుకము”ను వాచ్యమునకును, “నాశయ్యయందుఁ బ్రవేశింపుము”ను వ్యంగ్యమునకును, విరోధసంబంధము ప్రసిద్ధముగ నియమితమగుటంజేసి నియతసంబంధమనఁబడుచు. మఱి, ‘కస్యవానభవతిరోషః’ ఇత్యాదులయందు “దీని యధరమును గఱచినది తుమ్మెదగాని యుపపతి గాఁడని” నాయకుఁడు గ్రహించిన వ్యంగ్యార్థమునకును, అవి నీతత్వరూపమైన వాచ్యార్థమునకును బ్రసిద్ధసంబంధ మేమియు లేమింజేసి యనియతసంబంధమనియు,

“విపరీతర తే లక్ష్మీ ర్భ్రహ్మణా దృష్టాన్ నాభికమలస్థమ్,
హరేర్దక్షిణ నయనం రసామలార్ముడితి స్థగయతి.”

తా॥ లక్ష్మీదేవి విపరీతరతాస్తకయై (పురుషాయిత మొనర్చుచు) పురుషోత్తముని నాభికమలమందుండు బ్రహ్మచుగాంచి

సురతమునుండి విరమింపఁజాలక తత్క్షణమే భగవంతుని కుడిక
న్ను మూయుచున్నదని తాత్పర్యము.

ఇచ్చట భగవంతుని కుడికన్ను సూర్యాత్మకమనియు,
ఎడమకన్ను చంద్రాత్మకమనియు, సూర్యాత్మకమైన కుడికంటి
నిమూయుటచే సూర్యాస్తయమును, అందువలన నాభికమల
ము మునుచుకొనుటయు, నందులోని బ్రహ్మమగుగుటవలన
లక్ష్మీ యనన్యసాధారణములైన సంభోగసుఖముల ననుభవిం
చెననియు వ్యంగ్యమగుచున్నది. ఇందు వాచ్యవ్యంగ్యములలో
జాకదానితో నొకదానికిఁ గ్రమమైన సంబంధమున్నదని స్పష్ట
మగుచున్నది. కాబట్టి యిది సంబద్ధ సంబంధమనియుఁ జెప్పఁ
బడును.

—♦ వేదాంతిమతము. ♦—

అఖండవాక్యమునకే వాక్యార్థమునందు శక్తి నంగీకరించు
వేదాంతులు వాక్యమే వాచకము, వాక్యార్థమే వాచ్యము.
గావున వాక్యగమ్యమైన వ్యంగ్యార్థముగూట వాచ్యమేయని
వాదించురు. (అనఁగా క్రియాకారకభావములేనిది సంభవింపదు.
సంసారము మిథ్య గావున దానియందును, ధర్మశూన్యమయిన
బ్రహ్మమందును, ధర్మధర్మిభావము పొసఁగదు గావున 'సత్యం
జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ' ఇత్యాది వాక్యములు పదపదార్థవిభాగ
ము లేకయే యఖండమైన వాక్యార్థమును (బ్రహ్మమును)
బోధించునందురు గాని పారమార్థికదశయందు జ్ఞానులు పదప
దార్థ విభాగము నంగీకరింపకుండినను సాంసారిక దశయందు

ద్యాపదపతితులు (అజ్ఞానదశయందుండువారు) అవశ్యము పద పదార్థ విభాగము నొప్పుకొనక తప్పదు. కాబట్టి యీపక్షము నొందును నిరుక్తోదాహరణములయందు విధినిషేధాదులకు వ్యంగ్యత్యమును దొలగించుట యసాధ్యము.

మఱియు, వాచ్యార్థమునకు సంబంధములేని వ్యంగ్యార్థము తోచదుగదా? అట్లు తోచునేని ఏదో యొకయర్థము తోచవలసివచ్చును. ఇది యనుభవవిరుద్ధము. కావున వాచ్య వ్యంగ్యములకుఁ దప్పక సంబంధముండవలయును. ఈరీతిని వాచ్యవ్యంగ్యములకు సంబంధముండవలసి యుండుటచేతను, నియత (ఎడతెగని) సంబంధము లేనిది వ్యంగ్య వ్యంజకభావమశ్యము కలుగదని వ్యాప్తియుండుటవలనను, నియతధర్మనిష్ఠమగుటవలనను, 'త్రివిధమైన లింగజ్ఞానమునుండి గలిగెడి లింగజ్ఞానమే యనుమానమ'ను నట్టి యనుమాన రూపముగా ఈవ్యంగ్య వ్యంజకభావ మేర్పడుచున్నది. అది యెట్లనిన.

“భ్రమధార్మిక! విస్రంభం సశునకోద్యమారితస్తేన, గోదావరీ కచ్చకుహరవాసినా దృప్తసింహేన.” అనునెడ ఇంటి యందుఁ గుక్కలేకపోవుట వలన ఇచ్చవచ్చినట్లు సంచరింపవచ్చునని విధింపఁబడిన భ్రమణము, గోదావరీతీరమునందు సింహముండుటనుబట్టి, భ్రమణాభావమును అనుమానముచే భోధించుచున్నది. 'ఎచ్చటెచ్చట భీరువులు సంచరితురో యచ్చటెచ్చట భయకారణముండద'ను వ్యాప్తి జ్ఞానముండవలయును. ఇచ్చట “గోదావరీ తీరమునందు సింహమున్నద”ను జ్ఞానము పైఁ

ముకి వచనము చేత నేగదా నిశ్చయింపబడుచున్నది. ప్రత్యేకము
గులవలె వచనము (మాట) ప్రమాణ మెట్లుగును? మఱియు
అర్థముతోఁగూడ వచనమునకు (మాటకు) నియతసంబంధము
లేకు. కాబట్టి హేతువసిద్ధము. ఇట్లు గోపకుష్ఠమైన హేతువు
చేత సాధ్యమును సాధించుట యెట్లు? కావున వ్యంజన కనుమా
నాంతర్భావమును జెల్పటకంటె వ్యాపారాంతరముగ నంగీకరిం
చుట సమంజసము.

—♦ గ ద్య. ♦—

ఇది శ్రీనిజామదేశీయ మహాబూబుగర మండలాత్కృత పెన్
మండడి గ్రామవాసి భారద్వాజగోత్ర పవిత్ర కాంఠూరువనిత
పయఃపారావార రాకాసుధాకర చిత్రసుట రాఘవా
చార్య ద్వితీయతనూజ, త్రిషవపురవాస్తవ్య మహా
మహోపాధ్యాయ శ్రీమాన్, కపిస్థలాభిజన, దేశికా
చార్యాది గురువర ప్రసాదలబ్ధ సాహిత్యప్రబోధ
సాహిత్యశిరోమణి యి ఉభయభాషాపండిత
పట్టసమంచిత, కడపమండల స్థానిక విద్యా
శాఖాద్రవండిత, కాంఠూరు నరసింహ
చార్య వివృతంబైన కావ్యప్రకాశం
బునందు పంచమోల్లాసము.

సంపూర్ణము.

25097
1937